

รายงานฉบับสมบูรณ์
(Final Report)

การจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

Financial Management of Farmers' Households in the Northeast

โดย

ศิวาพร ฟองทอง

ภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม แผนงานคนไทย 4.0

สนับสนุนโดย

สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

มิถุนายน 2563

เลขที่สัญญา 2562/2-07

รายงานฉบับสมบูรณ์
(Final Report)

การจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

โดย

ศิวพร ฟองทอง

สังกัด คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม แผนงานคนไทย 4.0

สนับสนุนโดย

สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาครั้งนี้ได้รับโอกาสและทุนสนับสนุนจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม คนไทย 4.0 และยังได้ใช้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์จากโครงการติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเลิงเปือย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จ.กาฬสินธุ์ ปี 2561 ซึ่งเป็นโครงการที่ดำเนินการภายใต้การสนับสนุนของสถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระ สืบสานแนวพระราชดำริ ทำให้ได้ทราบถึงภาพรวมของการจัดการทางการเงินของครัวเรือน ทั้งในด้านรายได้ ค่าใช้จ่าย หนี้สิน และเงินออมของครัวเรือน ผู้วิจัยขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้ นอกจากนี้ผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้ให้ข้อมูลสำคัญในพื้นที่ที่ได้ให้ข้อมูลรายละเอียดต่างๆ ทำให้สามารถเข้าใจเหตุผลในการตัดสินใจของครัวเรือนเกษตรกร ซึ่งทำให้การศึกษาครั้งนี้สมบูรณ์มากขึ้น

ศิวาพร ฟองทอง

มิถุนายน 2563

บทสรุปผู้บริหาร

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและลักษณะที่สำคัญของภาคการเกษตรไทยส่งผลกระทบต่อครัวเรือนเกษตรกร ปัจจุบันแรงงานวัยหนุ่มสาวหันไปพึ่งพิงรายได้นอกภาคการเกษตรมากขึ้น ทำให้ภาคการเกษตรเผชิญกับแรงงานที่มีอายุเฉลี่ยสูงขึ้น ขนาดที่ดินทำกินลดลง ผลผลิตตกต่ำ แม้ว่าจะมีการนำเครื่องจักรกลเข้ามาใช้ในการเกษตรมากขึ้นแต่ต้นทุนการผลิตไม่ได้ลดลง เนื่องจากครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นเจ้าของเครื่องจักรกล การเข้าถึงแหล่งเงินทุนของครัวเรือนภาคการเกษตรนับเป็นการเปลี่ยนแปลงสำคัญที่ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีสิ่งอำนวยความสะดวกสบายมากขึ้น แต่ก็มาพร้อมกับหนี้ครัวเรือนที่เพิ่มสูงขึ้นเช่นกัน ในมิติทางสังคมครัวเรือนเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเผชิญกับปัญหาครอบครัวห่างไกล พ่อแม่วัยแรงงานไม่ได้อาศัยอยู่ในครัวเรือน แต่ส่งเงินกลับมาให้ครัวเรือนได้ใช้จ่าย จะเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นดังกล่าวย่อมส่งผลต่อการตัดสินใจของครัวเรือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตัดสินใจด้านการบริหารจัดการการเงินของครัวเรือน

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อหารูปแบบการจัดการการเงิน รวมถึงการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือน นอกจากนี้ยังต้องการศึกษานโยบายที่เกี่ยวข้องกับการก่อให้เกิดหนี้ของเกษตรกร โดยใช้ข้อมูลจากโครงการติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเล็งเปื้อย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดกาฬสินธุ์ ปี 2561 ซึ่งมีข้อมูลจำนวน 469 ครัวเรือนตัวอย่าง และข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกเกษตรกรในเขตอำเภอกมลาไสย และอำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 103 ครัวเรือน ปัจจุบันครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่เริ่มมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตโดยมีความหลากหลายของแบบแผนการผลิตมากขึ้น ซึ่งจะทำให้เราสามารถทราบวิธีการจัดการการเงินของครัวเรือนที่มีแบบแผนการผลิตที่แตกต่างกันได้เป็นอย่างดี

ครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่ส่วนใหญ่จะปลูกข้าวนาปีและข้าวนาปรังเป็นหลัก แม้ว่าผลตอบแทนจากการปลูกข้าวให้ผลตอบแทนต่อไร่ต่ำที่สุด แต่เกษตรกรก็ยังเลือกที่จะทำนาเพราะการทำนาเป็นวิถีชีวิตที่สืบทอดกันมา และต้องการมีข้าวไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน แต่เนื่องจากสถานการณ์ภัยแล้ง น้ำท่วมและราคาผลผลิตตกต่ำ ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรเริ่มปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตของครัวเรือน ด้วยการแบ่งพื้นที่ไปเพาะปลูกพืชชนิดอื่นหรือการปลูกพืชหลังนา การพึ่งพิงอาหารจากการทำเกษตรวิถีชาวบ้าน คือ ปลูกผักไว้กิน การเลี้ยงไก่ไว้กินเนื้อกินไข่ เลี้ยงปลาในสระน้ำ ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรมีความมั่นคงทางอาหารมากขึ้น

แบบแผนการผลิตที่แตกต่างกันในพื้นที่ศึกษาสามารถแบ่งครัวเรือนออกเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ ครัวเรือนที่ปลูกข้าว ครัวเรือนที่ปลูกข้าวและผักสวนครัว ครัวเรือนที่ปลูกข้าวและข้าวโพด ครัวเรือนที่ปลูกข้าวและอ้อย และครัวเรือนที่ปลูกข้าวและเลี้ยงสัตว์ การปลูกผักสวนครัวเป็นการลงทุนที่คุ้มค่าและมีผลตอบแทนต่อไร่สูงที่สุด แต่ครัวเรือนส่วนใหญ่ปลูกผักสวนครัวเพียง 2 งาน เพื่อเป็นรายได้เสริมเท่านั้น ข้าวโพดและอ้อยเป็นพืชไร่ที่ให้ผลตอบแทนสูง แต่มีขั้นตอนการขายที่ยุ่งยากซับซ้อนเมื่อเทียบกับการขายข้าว ในขณะที่การเลี้ยงสัตว์เพิ่มความมั่นคงทางอาหารให้ครัวเรือน ในส่วนของการจัดการการเงินของครัวเรือนที่มีแบบแผนการผลิตที่แตกต่างกัน มีข้อค้นพบสำคัญดังนี้

ครัวเรือนที่ปลูกข้าว เป็นกลุ่มที่มีจำนวนมากที่สุด ครัวเรือนมีรายได้จากการทำนาปรัง ในกรณีเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติสามารถพึ่งพาเงินช่วยเหลือจากภาครัฐ แต่เนื่องจากรายได้ภาคการเกษตรไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายในครัวเรือนจึงต้องพึ่งพารายได้นอกภาคการเกษตรเป็นหลัก มีวิธีการจัดการกับรายได้และเงินลงทุนโดยเมื่อถึงฤดูกาลเพาะปลูกจะยืมปัจจัยการผลิตจากกองทุนฯ ในชุมชน พอเก็บเกี่ยวก็จะนำเงินขายข้าวมาปีมาลงทุนทำนาปรัง เงินขายข้าวมาปรังจะถูกแบ่งไปใช้หนี้และเอาไปลงทุนทำนาปีในปีการเพาะปลูกถัดไป เงินที่ได้จากการรับจ้างจะนำมาใช้จ่ายในครัวเรือน ใช้หนี้และบางครั้งก็ต้องกู้มาใช้จ่ายในครัวเรือน

ครัวเรือนที่ปลูกข้าวและผักสวนครัว มีการปลูกผักเป็นรายได้เสริมเพิ่มสภาพคล่องให้กับครัวเรือน ในการปลูกผักจำเป็นต้องใช้เวลาในแปลงผักค่อนข้างมาก ทำให้ไม่ได้ออกไปรับจ้างข้างนอก เงินที่ได้จากการขายข้าวเป็นส่วนที่เอาไว้ชำระหนี้ ส่วนค่าใช้จ่ายรายวันของครัวเรือนใช้เงินที่ได้จากการขายผัก และยังแบ่งเงินบางส่วนจากการขายผักไว้เป็นเงินออมอีกด้วย ครัวเรือนในกลุ่มนี้มีหนี้สินสะสมต่อครัวเรือนไม่มากนัก แต่เนื่องจากครัวเรือนมีรายได้นอกภาคการเกษตรค่อนข้างน้อย บางครัวเรือนจึงเกิดปัญหาในการชำระคืนเงินกู้ โอกาสหลุดพ้นจากการเป็นหนี้ค่อนข้างน้อย

ครัวเรือนที่ปลูกข้าวและข้าวโพด เป็นตัวแทนของครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินอยู่นอกเขตชลประทาน รายได้จากการเกษตรค่อนข้างน้อย เพราะผลผลิตไม่ดี ต้องพึ่งเงินจากสมาชิกในครัวเรือนที่ออกไปรับจ้าง เงินที่ได้จากการขายผลผลิตจะนำมาใช้จ่ายในครัวเรือน ซึ่งไม่เพียงพอ จำเป็นต้องกู้ยืมมาใช้จ่ายในครัวเรือนและกู้ยืมเพื่อการลงทุน เงินที่จะใช้ชำระหนี้มาจากการรับจ้าง นับเป็นกลุ่มครัวเรือนที่มีปัญหาหนี้สินมากที่สุด ความสามารถในการชำระหนี้ที่น้อยที่สุด และโอกาสหลุดพ้นจากการเป็นหนี้ที่น้อยที่สุด

ครัวเรือนที่ปลูกข้าวและอ้อย ครัวเรือนในกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่ากลุ่มอื่นๆ โดยเปรียบเทียบ การลงทุนปลูกอ้อยต้องใช้จ่ายเงินลงทุนมาก แต่ก็ให้ผลตอบแทนเหมือนกัน นอกจากนี้หัวหน้าครัวเรือนที่อายุน้อยยังสามารถหารายได้นอกภาคการเกษตรได้อีกด้วย ครัวเรือนจะใช้เงินที่ได้จากการขายข้าวและอ้อยเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน รวมถึงแบ่งไว้ลงทุนในครั้งหน้า บางครัวเรือนมีเงินเหลือพอที่จะนำไปลงทุนซื้อสินทรัพย์ เช่น รถไถใหญ่ รถหกล้อ เป็นต้น แม้ว่าครัวเรือนในกลุ่มนี้จะมียุทธศาสตร์ค่อนข้างมาก แต่จะเห็นว่าความสามารถในการชำระหนี้ก็อยู่ในระดับสูงเช่นกัน

ครัวเรือนที่ปลูกข้าวและเลี้ยงสัตว์ เป็นกลุ่มที่มีความมั่นคงทางอาหาร แม้ว่ารายได้จากการเกษตรน้อยที่สุด แต่สามารถพึ่งพิงรายได้นอกภาคการเกษตรจากสมาชิกคนอื่นๆ ในครัวเรือน เงินที่ได้จากการขายข้าวเอาไว้ใช้จ่ายในครัวเรือนและลงทุนรอบถัดไป ส่วนเงินที่ได้จากการเลี้ยงสัตว์เป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและแบ่งไว้ออม ทั้งนี้เงินที่ใช้ในการชำระหนี้มาจากรายได้นอกภาคการเกษตร

ครัวเรือนในกลุ่มต่างๆ จะมีวิธีการจัดการการเงินที่เหมือนและแตกต่างกันในบางประเด็น และจากการศึกษาเกี่ยวกับการจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรกร ยังมีข้อค้นพบในภาพรวมที่น่าสนใจเพิ่มเติมดังต่อไปนี้

- 1) การลงทุนภาคการเกษตรไม่ขาดทุน แต่รายได้ไม่พอใช้จ่าย ครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่ได้ขาดทุนจากการลงทุนภาคการเกษตร เพียงแต่ครัวเรือนได้แบ่งผลผลิตบางส่วนไว้เพื่อการบริโภค ทำให้ผลผลิตที่สามารถจำหน่ายได้มีจำนวนน้อยกว่าผลผลิตจริง รายได้ที่เป็นตัวเงินจึงอาจน้อยกว่าต้นทุน

ที่เสียไป แต่หากนำมามูลค่าผลผลิตที่ครัวเรือนแบ่งไว้บริโภคมาพิจารณาร่วมด้วย จะพบว่าการลงทุนมีผลตอบแทนที่คุ้มค่า (แตกต่างกันตามชนิดของพืชที่ปลูก) แต่ประเด็นสำคัญคือรายได้จากการเกษตรไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพในวิถีชีวิตแบบปัจจุบันที่ต้องส่งลูกเรียนหนังสือและภาระค่าใช้จ่ายในครัวเรือนที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้ต้องหันไปพึ่งพารายได้จากนอกภาคการเกษตร

- 2) ครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินอยู่นอกเขตชลประทาน เป็นกลุ่มที่มีปัญหาทางการเงินมากที่สุด รายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย จำเป็นต้องกู้ยืมเพื่อการลงทุนและการบริโภค ความสามารถในการชำระหนี้และโอกาสหลุดพ้นจากการเป็นหนี้้น้อยกว่ากลุ่มอื่นๆ โดยเปรียบเทียบ
- 3) รายได้ที่ครัวเรือนเกษตรกรนำมาใช้ในการชำระหนี้เป็นรายได้ที่มาจากนอกภาคการเกษตร เช่น รายได้จากการรับจ้าง รายได้จากเงินส่งกลับ รายได้จากเงินเดือน เป็นต้น ส่วนรายได้ภาคการเกษตรจะนำมาใช้หมุนเวียนในการเพาะปลูก และใช้จ่ายในครัวเรือน
- 4) ร้อยละ 77 ของครัวเรือนเป็นครัวเรือนที่มีหนี้สิน และมีหนี้สินสะสมประมาณ 168,553 บาทต่อครัวเรือน โดยครัวเรือนก่อนนี้เพื่อการลงทุนและหนี้เพื่อการบริโภคในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน
- 5) การลงทุนด้านการศึกษาเป็นรายจ่ายที่สำคัญของครัวเรือน ยิ่งเรียนในระดับที่สูงขึ้นค่าใช้จ่ายก็เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายทางอ้อม ได้แก่ โทรศัพท์มือถือ คอมพิวเตอร์ และรถมอเตอร์ไซด์ เพื่อให้ลูกหลานสามารถไปเล่าเรียนได้อย่างสะดวกสบาย ประเด็นสำคัญคือ หลายครัวเรือนมีจุดเริ่มต้นของการเป็นหนี้ จากการกู้ยืมเงินมาเพื่อใช้จ่ายด้านการศึกษาของบุตร
- 6) ครัวเรือนเกษตรกรจะแบ่งเงินที่ได้จากการขายผลผลิตมาไว้เป็นเงินออม โดยครัวเรือนจะมีการออมทุกเดือนผ่านกองทุนฯ ของชุมชน ซึ่งเป็นการออมภาคบังคับ เพื่อให้ได้สิทธิ์ในการกู้ยืมเงินของกองทุนฯ และการเป็นสมาชิกกองทุนฌาปนกิจนับเป็นการออมอีกรูปแบบหนึ่ง โดยเงินฌาปนกิจเป็นเงินออมก่อนสุดท้ายสำหรับใช้หนี้ในระยะสุดท้ายของชีวิต

สำหรับพฤติกรรมการก่อหนี้และการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือน พบว่า ครัวเรือนก่อนนี้เนื่องจากเงินไม่พอใช้จึงจำเป็นต้องกู้ ต้องการกู้เพื่อรักษาสีตให้เท่าเทียมกับคนอื่น กระแสบริโภคนิยม และยืมแทนบุคคลอื่น ทั้งนี้ความคาดหวังต่อรายได้ในอนาคตเป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการก่อหนี้ในปัจจุบัน ครัวเรือนส่วนใหญ่ที่เป็นหนี้มักจะกู้เงินมากกว่า 1 แห่ง ทั้งนี้แหล่งเงินกู้สำคัญของครัวเรือนเกษตรกร คือ กองทุนหมู่บ้าน และ ธ.ก.ส. ประเด็นสำคัญคือโอกาสที่ครัวเรือนเกษตรกรจะหลุดพ้นจากการเป็นหนี้้นั้นค่อนข้างยาก เนื่องจากเหตุผลหลายประการ เช่น รายได้ภาคการเกษตรไม่เพียงพอต่อการชำระหนี้ ครัวเรือนมีพฤติกรรมก่อหนี้ใหม่ชำระหนี้เดิมหรือขยายวงเงินกู้แหล่งเงินกู้เดิม และการไม่ชำระคืนเงินต้นจ่ายเฉพาะดอกเบี้ย เป็นต้น

การส่งเสริมและขยายบริการทางการเงินให้ครัวเรือนเกษตรกรสามารถเข้าถึงได้ง่ายขึ้น ทำให้ครัวเรือนมีเงินลงทุนด้านต่างๆ มากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันครัวเรือนก็มีหนี้สินสะสมมากขึ้นเช่นกัน บางครัวเรือนเริ่มเป็นหนี้โดยการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน ตั้งแต่ปี 2545 และยังคงกู้ยืมอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน รวมถึงการกู้ยืมเงินจาก ธ.ก.ส. ซึ่งเป็นแหล่งเงินทุนสำคัญของครัวเรือนเกษตรกร ที่มีลักษณะของการกู้ยืมแบบต่อเนื่อง สำหรับนโยบายการพักชำระหนี้ แม้ว่าจะเป็นการมาตรการที่มีเป้าหมายเพื่อช่วยเหลือครัวเรือนเกษตรกรที่ได้รับ

ผลกระทบจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ แต่ในขณะเดียวกันก็มีส่วนทำให้ครัวเรือนไม่สามารถหลุดพ้นจากการเป็นหนี้ เพราะแม้แต่ครัวเรือนที่มีความสามารถในการชำระหนี้ก็สมัครเข้าร่วมโครงการพักชำระหนี้เช่นกัน

จากการศึกษาการจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรกร รวมถึงการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือน และนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการก่อกำหนดในมุมมองของครัวเรือน ทำให้ได้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์และก่อให้เกิดข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนา ดังนี้

- 1) ศึกษาความเป็นไปได้ของการปล่อยเช่าที่ดินเพื่อทำเกษตรแปลงรวม โดยเฉพาะที่ดินขนาดเล็ก และปลูกพืชโดยมีการวางแผนและจำแนกการปลูกพืชตามโซน ครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่มีที่ดินหลายแปลง อาจแบ่งพื้นที่บางส่วนให้เช่าเพื่อลดความผันผวนทางรายได้ของครัวเรือนเกษตรกร
- 2) ขยายการศึกษาภาคบังคับเป็นระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ในอดีตเหตุผลของการเป็นหนี้คือเหตุผลด้านสุขภาพ แต่ด้วยระบบประกันสุขภาพถ้วนหน้าในปัจจุบัน ทำให้ความจำเป็นในการก่อกำหนดเพื่อการรักษาพยาบาลลดลงไปมาก ในปัจจุบันเหตุผลหลักของการก่อกำหนดเปลี่ยนเป็นการก่อกำหนดเพื่อการศึกษาของบุตร ทั้งที่มีพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับ กำหนดให้พลเมืองไทยต้องจบการศึกษาอย่างน้อยที่สุดในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น แต่การศึกษาเป็นรากฐานของการพัฒนาคน ชุมชน และประเทศ ดังนั้นควรพิจารณาขยายการศึกษาภาคบังคับเป็นระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เพื่อเตรียมความพร้อมเข้าสู่ตลาดแรงงานที่มีฝีมือสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาประเทศ
- 3) เพิ่มช่องทางและปรับวิธีการสื่อสารของสถาบันการเงินให้เข้าใจง่าย ครอบคลุม ยกตัวอย่างเช่น การประชาสัมพันธ์ทั้งข้อดีและข้อเสียของการจ่ายชำระคืนเฉพาะดอกเบี้ยให้ครัวเรือนได้รับทราบ เพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจชำระหนี้เงินต้น ประชาสัมพันธ์และสื่อสารให้ครัวเรือนเกษตรกรเข้าใจถึงระบบประกันภัยผลผลิตทางการเกษตร
- 4) พัฒนาผลิตภัณฑ์ทางการเงินสำหรับรายย่อย (Micro Finance) ให้มีความหลากหลายมากขึ้น ยกตัวอย่างเช่น ผลิตภัณฑ์ทางการประกันภัย (Micro-insurance) ผลิตภัณฑ์ทางการออมทั้งระยะสั้นและระยะยาว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการออมแบบที่มีเงินปันผลที่ให้ประโยชน์มากกว่าการได้รับเงินชดเชยเมื่อเสียชีวิตเท่านั้น ซึ่งจะส่งผลให้ระดับการออมในระบบสถาบันการเงินของเกษตรกรเพิ่มมากขึ้น

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเกี่ยวกับการจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรกรใน 3 ประเด็น ได้แก่ 1) รูปแบบการจัดการการเงินของครัวเรือนด้านรายได้ การใช้จ่าย หนี้สิน และการออม 2) พฤติกรรมการก่อหนี้และการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร รวมถึงรูปแบบและลักษณะการผิดหนี้ของครัวเรือนเกษตรกร และ 3) นโยบายที่เกี่ยวข้องกับการก่อหนี้ของเกษตรกร โดยใช้ข้อมูลสำคัญ 2 ส่วน ส่วนแรกจากโครงการติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเล็งเปื้อย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดกาฬสินธุ์ ปี 2561 ซึ่งมีข้อมูลจำนวน 469 ครัวเรือนตัวอย่าง และส่วนที่สองเป็นข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรในเขตอำเภอกมลาไสย และอำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 103 ครัวเรือน

ผลการศึกษาพบว่าครัวเรือนที่มีแบบแผนการผลิตที่ต่างกันจะมีรูปแบบวิธีการจัดการการเงินของครัวเรือนแตกต่างกัน กล่าวคือ 1) ครัวเรือนที่ปลูกข้าว แม้ว่าจะไม่ขาดทุนจากการทำการเกษตร แต่รายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายของครอบครัว ต้องพึ่งพารายได้นอกภาคการเกษตรเป็นหลัก และบางครั้งก็ต้องกู้ยืมเงินเพื่อมาใช้จ่ายในครัวเรือน 2) ครัวเรือนที่ปลูกข้าวและผักสวนครัว มีรายได้เสริมจากการปลูกผัก เป็นเพิ่มสภาพคล่องให้กับครัวเรือน ครัวเรือนในกลุ่มนี้มีหนี้สินสะสมต่อครัวเรือนไม่มากนัก แต่เนื่องจากครัวเรือนมีรายได้นอกภาคการเกษตรค่อนข้างน้อย บางครัวเรือนเกิดปัญหาในการชำระคืนเงินกู้ โอกาสหลุดพ้นจากการเป็นหนี้ค่อนข้างน้อย 3) ครัวเรือนที่ปลูกข้าวและข้าวโพด ครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินอยู่นอกเขตชลประทาน เป็นกลุ่มที่มีปัญหาทางการเงินมากที่สุด รายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย จำเป็นต้องกู้ยืมเพื่อการลงทุนและการบริโภคความสามารถในการชำระหนี้และโอกาสหลุดพ้นจากการเป็นหนี้้น้อยกว่ากลุ่มอื่นๆ 4) ครัวเรือนที่ปลูกข้าวและอ้อย ครัวเรือนในกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่ากลุ่มอื่นๆ ทั้งรายได้จากภาคการเกษตรและรายได้นอกภาคการเกษตร แม้จะมีหนี้สินสะสมค่อนข้างมาก แต่ก็มีความสามารถในการชำระคืนเงินกู้ยืมในระดับสูง และ 5) ครัวเรือนที่ปลูกข้าวและเลี้ยงสัตว์ มีรายได้จากการเกษตรน้อยที่สุด แต่สามารถพึ่งพารายได้นอกภาคการเกษตรจากสมาชิกคนอื่นๆ ในครัวเรือน มีความสามารถในการชำระหนี้ได้ดี อย่างไรก็ตาม ครัวเรือนทั้ง 5 กลุ่มให้ความสำคัญกับการลงทุนด้านการศึกษาของบุตรเป็นลำดับต้นๆ และมีพฤติกรรมการออมไม่แตกต่างกันมากนัก

สำหรับพฤติกรรมการก่อหนี้ มีแรงจูงใจในการก่อหนี้เนื่องจากเงินไม่พอใช้จึงจำเป็นต้องกู้ ต้องการกู้เพื่อรักษาสีหน้าให้เท่าเทียมกับคนอื่น กระแสบริโภคนิยม และการยืมแทนบุคคลอื่น ทั้งนี้แหล่งเงินกู้สำคัญของครัวเรือนเกษตรกร คือ กองทุนหมู่บ้าน และ ธ.ก.ส. ในภาพรวมโอกาสที่ครัวเรือนเกษตรกรจะหลุดพ้นจากการเป็นหนี้้นั้นค่อนข้างยาก

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับนโยบายที่ก่อให้เกิดหนี้ พบว่า การเข้าถึงบริการทางการเงินที่ง่ายขึ้นทำให้ครัวเรือนเป็นหนี้มากขึ้น และการพักชำระหนี้ทำให้ความเข้มงวดทางการเงินของครัวเรือนลดลง

Abstract

The objectives of this study were to examine the financial management of farming households in the following three categories:

- 1) the means of household financial management in terms of income, expenses, debt, and savings;
- 2) debt-incurring behaviors and debt management within farming households, including the means of debt deferment; and
- 3) policies related to the running up of debt by farmers.

Data for this study was gathered in two main phases. The first phase of the study was carried out in collaboration with the Kam Ling Development Project in Nong Leng Pei under the Royal Initiative in Kalasin Province in 2018. The sample consisted of 469 households. The second phase involved conducting interviews with farmers in 103 households in Kamalasai and Rong Kham Districts of Kalasin Province.

The results of this study showed that households with different production patterns employed different financial management methods. Firstly, even when no losses had been incurred from farming, the income of rice-growing households was insufficient to cover family expenses. They relied upon non-agricultural income and sometimes were forced to take out loans to meet household spending requirements.

Secondly, households that gardened vegetables in addition to growing rice produced supplementary income from selling the vegetables. This production pattern increased liquidity, resulting in lower accumulated debt in each household. However, since some of the households earned a relatively low income from non-agricultural business activities, making loan payments was challenging. As a result, the opportunity to be liberated from debt was quite small.

Thirdly, households that grew rice and corn on arable land located outside of irrigated areas suffered the most financial problems, as their income was lower than their expenses. Hence, they required loans for investment and consumption, and the ability to pay off their debt, as well as the chance of being released from debt, was consequently lower than other groups.

Households growing rice and sugarcane had the best economic status compared to the other groups. They were able to generate income from both agricultural and non-

agricultural business activities. Despite having large amounts of accumulated debt, they showed a high capacity to pay off their loans.

Finally, the households that grew rice in conjunction with raising farm animals earned the lowest income from agriculture. However, they had been able to rely on non-agricultural income from other members of their household, and as a result, were very capable of repaying their debts.

All five groups of households had prioritized investing in their children's education, and savings behaviors were similar across groups.

The main cause of debt-incurring behaviors was insufficient income. Some households had been forced to take out loans to keep up with others or to follow consumer trends while others had taken out loans solely because they had been asked to do so. The main sources of loans among farming households were their Village Fund and the BAAC. In general, farming households had low probability of escaping debt.

It was found that easier access to financial services led to greater household debt. In addition, enacting a moratorium reduced the financial discipline of the household.

สารบัญ

	หน้า
สารบัญ	ก
สารบัญตาราง	ง
สารบัญภาพ	จ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
1.3 ทฤษฎี สมมติฐานและ/หรือกรอบแนวความคิดของการวิจัย	3
1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
1.5 ขอบเขตของการวิจัย	5
บทที่ 2 วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	7
บทที่ 3 วิธีการดำเนินงานวิจัย	13
3.1 แหล่งข้อมูลที่ใช้ในงานวิจัย	13
3.2 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	14
3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ	14
3.4 เครื่องมือที่ใช้ในงานวิจัย	15
3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล	16
บทที่ 4 ภาพรวมทางการเงินของครัวเรือนเกษตรกร	17
4.1 ข้อมูลการเพาะปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์ในภาพรวม	17
4.1.1 ผลตอบแทนจากการเพาะปลูก	17
4.1.2 การเลี้ยงสัตว์เพิ่มความมั่นคงทางอาหารให้ครัวเรือน	19
4.1.3 ช่วงเวลาของการรับและจ่ายเงินของครัวเรือน	20
4.2 การจัดการการเงินจำแนกตามแบบแผนการผลิตของครัวเรือน	22
4.2.1 ข้อมูลทั่วไปของครัวเรือนตัวอย่างจำแนกตามกลุ่มครัวเรือน	22
4.2.2 ครัวเรือนไม่ได้ขาดทุนจากการลงทุนภาคการเกษตร	24
4.2.3 รายได้หลักของครัวเรือนเกษตรกรมาจากรายได้นอกภาคการเกษตร	25
4.2.4 เงินส่งกลับบ้านของสมาชิกเป็นส่วนสำคัญของรายได้ครัวเรือน	26

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
4.2.5 มีครัวเรือนจำนวนมากที่มีรายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย	27
4.2.6 ครัวเรือนกว่าร้อยละ 40 ไม่สามารถชำระหนี้ได้	29
4.2.7 ครัวเรือนก่อหนี้เพื่อการบริโภคและการลงทุน	30
4.2.8 การลงทุนด้านการศึกษาเป็นรายจ่ายสำคัญของครัวเรือน	31
4.2.9 ครัวเรือนมีเงินออมสะสมไม่มากนัก	32
บทที่ 5 พฤติกรรมการเงินของครัวเรือนเกษตรกร	35
5.1 การจัดการการเงินของครัวเรือน	37
5.1.1 การตัดสินใจของครัวเรือนในการเลือกเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์	38
5.1.2 วิถีชีวิตในแบบปัจจุบันพึ่งพาเฉพาะรายได้ภาคการเกษตรไม่ได้	41
5.1.3 เงินที่ได้จากการขายข้าวต้องแบ่งไปใช้หนี้	42
5.1.4 กระแสเงินสดส่งผลต่อการทำบัญชีครัวเรือน	43
5.1.5 พฤติกรรมการออมของครัวเรือน	43
5.1.6 พฤติกรรมการลงทุนของครัวเรือน	45
5.1.7 การเลือกซื้อประกันภัยของครัวเรือน	48
5.2 พฤติกรรมการก่อหนี้และการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือน	50
5.2.1 พฤติกรรมการก่อหนี้ของครัวเรือน	50
5.2.2 การบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือน	54
5.3 นโยบายที่เกี่ยวข้องกับการก่อหนี้ของครัวเรือน	60
5.3.1 การเข้าถึงบริการทางการเงินที่ง่ายขึ้น	60
5.3.2 พักชำระหนี้: ความเข้มงวดทางการเงินของครัวเรือนที่เปลี่ยนแปลงไป	61
บทที่ 6 สรุปผลและข้อเสนอแนะ	63
6.1 สรุปและอภิปรายผล	63
6.1.1 การจัดการการเงินของครัวเรือน	64
6.1.2 พฤติกรรมการก่อหนี้และการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือน	67
6.1.3 นโยบายที่เกี่ยวข้องกับการก่อหนี้ของครัวเรือน	68

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
6.2 ข้อเสนอแนะ	68
6.2.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	68
6.2.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาคั้งต่อไป	69
เอกสารอ้างอิง	71
ภาคผนวก	75
ภาคผนวก ก ตารางภาคผนวกแสดงการวัดการกระจายของข้อมูล	77
ภาคผนวก ข ความสัมพันธ์ระหว่างรายได้ รายจ่าย หนี้สินสะสมของครัวเรือน และอายุ ของหัวหน้าครัวเรือน	83

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า	
1	สรุปปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อตัวแปรด้านการเงินของครัวเรือนเกษตร	7
2	จำนวนครัวเรือนตัวอย่าง จำแนกตามเขตพื้นที่และชนิดพืชที่ปลูก	15
3	ข้อมูลการเพาะปลูกปี 2561 (หน่วย: บาทต่อไร่ต่อปี)	18
4	ข้อมูลการเลี้ยงสัตว์ ปี 2561 (หน่วย: บาทต่อครัวเรือนต่อปี)	20
5	ตารางแสดงช่วงเวลาของการรับและจ่ายเงินด้านการเพาะปลูก	21
6	ข้อมูลทั่วไปของครัวเรือนตัวอย่าง	22
7	มูลค่าผลผลิตและค่าใช้จ่ายภาคการเกษตรของครัวเรือน (หน่วย: บาทต่อครัวเรือนต่อปี)	24
8	รายได้รวมของครัวเรือน ปี 2561 (หน่วย: บาทต่อครัวเรือนต่อปี)	25
9	เงินส่งกลับจากสมาชิกในครัวเรือนที่ออกไปทำงานนอกพื้นที่ ปี 2561	26
10	ข้อมูลรายได้และค่าใช้จ่ายของครัวเรือน ปี 2561 (หน่วย: บาทต่อครัวเรือนต่อปี)	27
11	ภาระหนี้สินของครัวเรือนและความสามารถในการชำระหนี้ ปี 2561	29
12	การกู้ยืมของครัวเรือนในปี 2561 จำแนกตามวัตถุประสงค์ของการกู้	30
13	ค่าใช้จ่ายด้านการศึกษา จำแนกตามระดับการศึกษา ปี 2561 (หน่วย: บาทต่อคนต่อปี)	31
14	ข้อมูลเงินออมสะสมของครัวเรือน ณ ปี 2561 (หน่วย: บาทต่อครัวเรือน)	32
15	Persona ที่เป็นตัวแทนของกลุ่มครัวเรือนทั้ง 5 กลุ่ม	35
16	การตัดสินใจของครัวเรือนในการเลือกเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์	40
17	การจัดสรรเงินของครัวเรือนตามแบบแผนการผลิต	42
18	แหล่งที่มาของเงินออม	44
19	เป้าหมายการออมของครัวเรือน	45
20	เงินชดเชยกรณีเสียชีวิตจากกองทุนต่างๆ และบริษัทประกันชีวิต (หน่วย: บาท)	49
21	ทัศนคติต่อการเป็นหนี้ของคนแต่ละ generation	51
22	รูปแบบการกู้เงินของแหล่งเงินกู้ที่สำคัญ	56
23	สรุปการจัดการการเงินจำแนกตามแบบแผนการผลิต	65

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 กรอบแนวคิดของการวิจัย	4
2 พฤติกรรมการก่อกำเนิดภาคครัวเรือนตามช่วงวงจรชีวิตครอบครัว	9

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหา

ภาคการเกษตรนับเป็นภาคการผลิตที่สำคัญของประเทศไทย โดยเฉพาะครัวเรือนในชนบทที่มีรายได้จากการเพาะปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ รับจ้างในภาคการเกษตร รวมถึงการจำหน่ายผลผลิตที่แปรรูปจากภาคการเกษตร ข้อมูล ณ เดือนเมษายน 2562 กำลังแรงงานที่มีงานทำจำนวน 37.34 ล้านคน เป็นกำลังแรงงานที่อยู่ในภาคการเกษตรจำนวน 10.20 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 27.32 ในจำนวนนี้มีแรงงานที่ทำงานอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากที่สุด จำนวน 3.85 ล้านคน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2562) อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาด้านรายได้ของครัวเรือนเกษตรกร พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มีรายได้เฉลี่ยต่ำกว่า 5,000 บาทต่อเดือน ในขณะที่แรงงานนอกภาคการเกษตรมีรายได้เฉลี่ยประมาณ 16,000 บาทต่อเดือน (เสาวณี และพรชนก อ่างใน เชาวนา และคณะ, 2562) นั่นอาจเป็นเหตุผลของการเคลื่อนย้ายแรงงานออกจากภาคการเกษตร งานศึกษาที่ผ่านมามีความพยายามในการอธิบายโครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับครัวเรือนเกษตรกรอย่างแพร่หลาย เชาวนา และคณะ (2562) ใช้ข้อมูลจากฐานข้อมูล Townsend Thai Data ซึ่งเป็นข้อมูลตัวอย่างชำระรายเดือนของครัวเรือนใน 4 จังหวัด ได้แก่ ลพบุรี ฉะเชิงเทรา บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ จำนวน 799 ตัวอย่าง ศึกษารูปแบบการผลิตภาคการเกษตรโดยใช้ดัชนีการกระจายของชนิดผลผลิต (Diversification Index, DI) พบว่า ระหว่างปี พ.ศ. 2541-2555 ครัวเรือนได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตด้านการเกษตรออกเป็น 3 ช่วง ช่วงแรกในปี 2541 (วิกฤตการณ์ต้มยำกุ้ง) ครัวเรือนส่วนใหญ่ทำการเกษตรเฉพาะอย่าง (ปลูกพืชเชิงเดี่ยว) ในช่วงปี 2542-2549 ครัวเรือนมีความหลายหลายของการผลิตมากขึ้น แต่ยังคงอยู่ในช่วงของระดับความหลากหลายต่ำ และในปี 2550-2555 ครัวเรือนส่วนใหญ่ปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตกลับมาสู่การผลิตแบบเน้นเฉพาะอย่างอีกครั้ง โสมรศมี และคณะ (2561) ใช้ข้อมูลทะเบียนเกษตรกร จัดเก็บโดยกรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และข้อมูลจากสำมะโนเกษตรกรซึ่งจัดเก็บโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ เพื่ออธิบายโครงสร้างและลักษณะที่สำคัญของครัวเรือนเกษตรกรไทย และได้ค้นพบประเด็นที่น่าสนใจ ได้แก่ ภาคการเกษตรกำลังเผชิญกับปัญหาแรงงานสูงวัย เกษตรกรส่วนใหญ่ของประเทศเป็นเกษตรกรรายย่อย โดยครึ่งหนึ่งของครัวเรือนเกษตรกรมีที่ดินทำกินไม่ถึง 10 ไร่ และขนาดของที่ดินทำกินมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง ส่วนใหญ่ยังไม่สามารถเข้าถึงระบบชลประทานและแหล่งน้ำได้ สำหรับโครงสร้างการผลิตภาคการเกษตรนั้น แรงงานเกษตรต่อไร่ของครัวเรือนลดลง ในขณะที่จำนวนครัวเรือนที่ใช้เครื่องจักรกลเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ยังได้สะท้อนภาพของรายได้และหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร โดยในปี 2560 รายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี เท่ากับ 57,032 บาท และมีสัดส่วนหนี้สินต่อรายได้ต่อคนต่อปีอยู่ที่ 1.3 เท่า

ข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ. 2560 แสดงให้เห็นภาพของการเงินครัวเรือนเกษตรกร โดยครัวเรือนเกษตรกรที่เป็นเจ้าของที่ดินมีรายได้เฉลี่ยต่อเดือน 21,624 บาท ร้อยละ 67.2 เป็นกำไรสุทธิจากการทำการเกษตร เมื่อพิจารณาด้านรายจ่าย พบว่า ครัวเรือนเกษตรกรที่เป็นเจ้าของที่ดินมี

ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อเดือนเท่ากับ 16,670 บาท โดยร้อยละ 37.2 เป็นค่าอาหาร เครื่องดื่มและยาสูบ เป็นที่น่าสังเกตว่ามีค่าใช้จ่ายที่ไม่เกี่ยวข้องกับการอุปโภคบริโภค (เช่น ภาษี ของขวัญ เบี้ยประกันภัย ซื่อสลากกินแบ่ง/ หวย และดอกเบี้ย เป็นต้น) สูงถึงร้อยละ 11.5 สำหรับการก่อกำหนดของครัวเรือนนั้น มีครัวเรือนที่มีหนี้สินจำนวน 10.8 ล้านครัวเรือน จากครัวเรือนทั้งสิ้น 21 ล้านครัวเรือนทั่วประเทศ (คิดเป็นร้อยละ 50.7) ครัวเรือนเกษตรที่เป็นเจ้าของที่ดินมีหนี้สินเฉลี่ย 169,064 บาทต่อครัวเรือน โดยร้อยละ 38.2 เป็นการก่อกำหนดเพื่อใช้ในครัวเรือน และร้อยละ 61.8 เป็นการก่อกำหนดเพื่อใช้ในการลงทุนและอื่นๆ

แม้ว่าการศึกษาที่ผ่านมา รวมถึงชุดข้อมูลต่างๆ ของประเทศสามารถสะท้อนภาพของการเงินครัวเรือนได้เป็นอย่างดี แต่ความแตกต่างของลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม บริบทของการประกอบอาชีพ ความ เป็นอยู่ของครัวเรือน รวมถึงความเสี่ยงต่างๆ อาจเกิดขึ้นกับครัวเรือน เช่น ราคาผลผลิต ภัยพิบัติ หรืออุบัติเหตุ เป็นต้น ย่อมส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมทางการเงินของครัวเรือนให้มีความหลากหลายและแตกต่างกันออกไป (สุพริศร์ และคณะ, 2560) ครัวเรือนชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสมาชิกวัยแรงงานมักย้ายถิ่นออกไปหางานทำใน พื้นที่อื่น เหลือเพียงสมาชิกที่เป็นผู้สูงอายุและเด็กอาศัยอยู่ในครัวเรือนเดิม (นราพงศ์ และคณะ, 2561) พ่อแม่วัย แรงงานไม่ได้อาศัยอยู่ในครัวเรือน แต่ส่งเงินกลับมาให้ครัวเรือนได้ใช้จ่าย ในขณะที่ลูกอาศัยอยู่กับปู่ย่าตายาย อยู่ในวัยเจริญเติบโต หรือแม้แต่การใช้จ่ายด้านการศึกษาของบุตรที่ศึกษาในระดับที่แตกต่างกัน ก็ย่อมส่งผล ต่อการตัดสินใจทางการเงินของครัวเรือนที่ต่างกัน ยิ่งเรียนในระดับที่สูงขึ้นค่าใช้จ่ายยิ่งสูงขึ้น นโยบายของ รัฐช่วยเหลือค่าใช้จ่ายในการเล่าเรียน และบัตรสวัสดิการแห่งรัฐทำให้มีเงินเข้ามาใช้จ่ายเพิ่มขึ้น หนี้ครัวเรือนที่ มีแนวโน้มสูงขึ้นนั้นเกิดจากครัวเรือนไม่มีความสามารถเพียงพอที่จะปลดหนี้ หรือการเข้าถึงสินเชื่อที่มาก เกินไปของครัวเรือนเกษตรลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปเหล่านี้ย่อมส่งผลกระทบต่อ พฤติกรรมทางการเงินของครัวเรือน หากเราทราบความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างเหตุการณ์ต่างๆ กับพฤติกรรม ทางการเงินของครัวเรือน จะทำให้เข้าใจกลไกการขับเคลื่อนครัวเรือนได้เป็นอย่างดี และนำไปสู่การต่อยอดเชิง นโยบายได้ในที่สุด

จะเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงทางการผลิต เศรษฐกิจและสังคม ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันมีผลต่อการบริหาร จัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรที่ทำให้ติดกับดักวัฏจักรของการเป็นหนี้ซ้ำซาก ขณะเดียวกันความแตกต่าง ของข้อจำกัดทางการผลิต เศรษฐกิจและสังคมในระดับครัวเรือนอาจเป็นหนึ่งในปัจจัยที่ทำให้พฤติกรรมการ ก่อหนี้และการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือนเกษตรมีความแตกต่างกัน ดังนั้นโครงการวิจัยนี้¹ จึงมี วัตถุประสงค์หลักที่จะศึกษาถึงการบริหารจัดการการเงินของครัวเรือนที่มีแบบแผนการผลิตที่ต่างกัน โดย พิจารณาจากพืชที่ครัวเรือนเลือกเพาะปลูก นอกจากนี้การศึกษาพฤติกรรมการก่อหนี้และการบริหารจัดการ หนี้สินของครัวเรือนเกษตร จะทำให้ทราบถึงเงื่อนไขที่ทำให้ครัวเรือนเกษตรติดกับดักวัฏจักรของการเป็นหนี้ซ้ำซาก

¹ รายงานการศึกษานี้เป็นส่วนหนึ่งของแผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม คนไทย 4.0

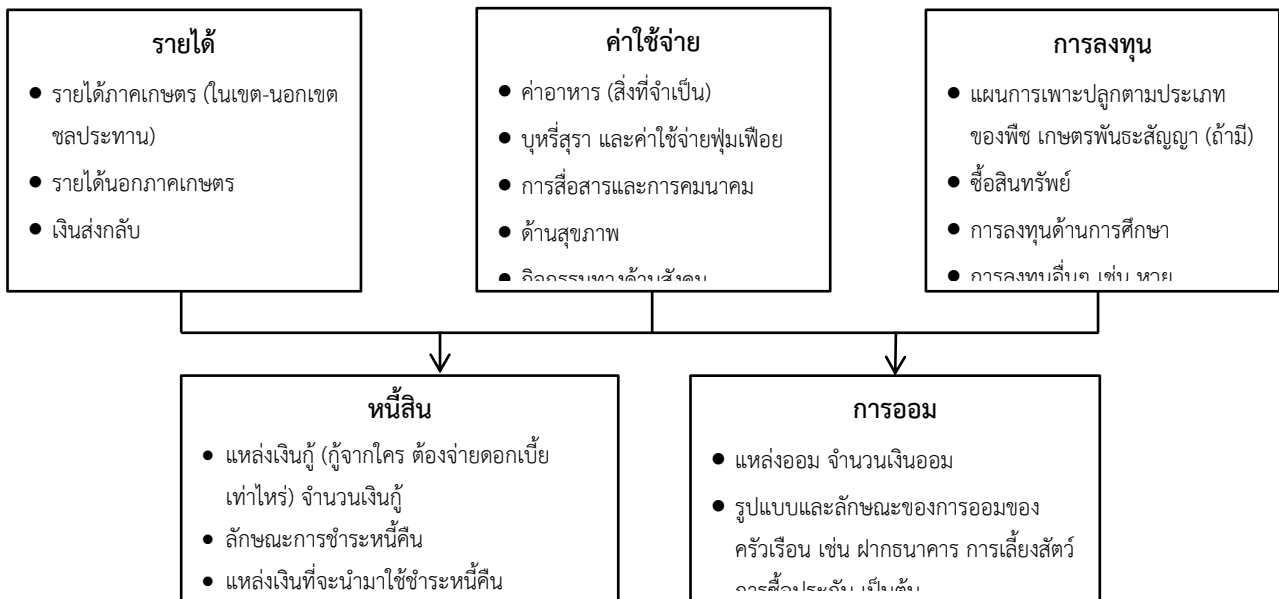
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) ศึกษาการจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรกรในรอบปีว่ามีการบริหารจัดการรายได้ การใช้จ่าย การบริโภค การลงทุน หนี้สิน และการออมอย่างไร
- 2) ศึกษาพฤติกรรมการก่อหนี้และการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร ทั้งที่เป็นหนี้นอก และในระบบ รวมถึงรูปแบบและลักษณะการผิดหนี้ของครัวเรือนเกษตรกร
- 3) ศึกษานโยบายที่เกี่ยวข้องกับการก่อให้เกิดหนี้ของเกษตรกร

1.3 ทฤษฎี สมมติฐานและ/หรือกรอบแนวความคิดของการวิจัย

การศึกษาพฤติกรรมการก่อหนี้ของครัวเรือนนั้น จำเป็นต้องมีความเข้าใจเกี่ยวกับสาเหตุที่ทำให้ครัวเรือนต้องกู้ยืม ซึ่งมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับพฤติกรรมการบริโภคของครัวเรือน โดยทฤษฎีที่นำมาใช้ในการศึกษาค้นคว้า ได้แก่ ทฤษฎีรายได้ถาวรในวงจรชีวิต (Life Cycle – Permanent Income Hypothesis) ถูกพัฒนามาจาก ทฤษฎีวงจรชีวิต (Life Cycle Theory Of Consumption) ซึ่งเสนอโดย Franco Modigliani และ Richard Brumberg ในปี 1954 และ ทฤษฎีรายได้ถาวร (Permanent income Theory) เสนอโดย Milton Friedman ปี 1957 ทฤษฎีรายได้ถาวรในวงจรชีวิตอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างรายได้ การบริโภค และการออม บุคคลจำเป็นต้องคาดการณ์รายได้ตลอดช่วงชีวิต (ปัจจุบันและอนาคต) เพื่อกำหนดระดับการบริโภคที่เหมาะสม การออมจะเกิดขึ้นเมื่อรายได้มากกว่าค่าใช้จ่ายในการบริโภค แต่เมื่อใดที่รายได้น้อยกว่าค่าใช้จ่ายเพื่อการบริโภค บุคคลจะนำเงินที่เก็บออมไว้มาใช้จ่าย หรือสามารถกู้ยืมเงินเพื่อรักษาระดับการบริโภคให้คงเดิม สมมติฐานที่สำคัญคือ ผู้บริโภคสามารถกู้ยืมเงินเพื่อนำมารักษาระดับการบริโภคได้ตลอดช่วงชีวิต ทั้งนี้ทฤษฎีการบริโภคแบบวงจรชีวิต ซึ่งเป็นรากฐานของทฤษฎีรายได้ถาวรในวงจรชีวิต ได้อธิบายความสัมพันธ์ของรายได้ส่วนบุคคลและอายุเป็นแบบประจักษ์ว่า กล่าวคือ บุคคลจะมีรายได้น้อยเมื่ออายุน้อย จากนั้นรายได้จะเพิ่มมากขึ้นในวัยกลางคน และรายได้จะลดลงอีกครั้งเมื่ออายุมากขึ้น ในขณะที่การบริโภคของบุคคลจะเพิ่มขึ้นตามอายุ ดังนั้นหากบุคคลต้องการรักษาระดับการบริโภคให้สม่ำเสมอตลอดช่วงชีวิต จำเป็นต้องมีการกู้ยืมเมื่ออายุน้อย แต่จะเริ่มเก็บออมเงินในวัยกลางคน และจะใช้เงินออมที่เหลือในบั้นปลายชีวิต ประเด็นที่น่าสนใจในการศึกษาที่สอดคล้องกับทฤษฎี ได้แก่ ในครัวเรือนมีลูกที่กำลังเรียนหนังสือ ยิ่งระดับสูงขึ้นไปยิ่งต้องใช้เงินจำนวนมากขึ้น ครัวเรือนจำเป็นต้องแบ่งส่วนรายได้หรือกู้ยืมมาใช้ในการศึกษาของบุตรหลาน ในขณะที่ช่วงของการออมของครัวเรือนเกษตรกรอาจไม่เป็นไปตามทฤษฎีวงจรชีวิต เนื่องจากรายได้ภาคการเกษตรไม่แน่นอน และแนวโน้มไม่ได้มีการสะสมทุน (ที่ดิน) เพิ่มมากขึ้น ทำให้อาจไม่มีเงินออมใช้ ในช่วงที่บุคคลมีอายุมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ในช่วงที่อายุมากครัวเรือนเกษตรกรสามารถพึ่งพารายได้จากเงินส่งกลับที่ลูกหลานส่งมาให้ รวมถึงเงินที่ได้จากรัฐบาล

กรอบแนวความคิดของการวิจัยเพื่อศึกษาการจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรกร จะทำการศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้อง 5 ส่วนใหญ่ๆ ได้แก่ การบริหารจัดการรายได้ การใช้จ่ายบริการภาค การลงทุน หนี้สิน และการออม

ภาพที่ 1 กรอบแนวความคิดของการวิจัย

แบบแผนการเพาะปลูกที่ครัวเรือนเลือกทำการผลิต มักจะพิจารณาจากความเหมาะสมของพื้นที่ ประสิทธิภาพในการเพาะปลูก รวมถึงความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่างๆ ทั้งนี้ครัวเรือนที่มีแบบแผนการผลิตที่แตกต่างกันย่อมมีรูปแบบของรายรับรายจ่ายที่แตกต่างกัน และส่งผลต่อการจัดการการเงินของครัวเรือนที่แตกต่างกัน ในการศึกษาครั้งนี้จึงต้องการที่จะทดสอบสมมติฐานในประเด็นของครัวเรือนแบบใดที่มีกำไรจากการเพาะปลูก ครัวเรือนแบบใดที่มีหนี้สินพอกพูน การที่ครัวเรือนมีหนี้สินเกิดจากความจำเป็นที่ต้องนำเงินไปลงทุนทางการเกษตร ต้องการเงินสดใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน หรือเพียงไม่ต้องการเสียเปรียบเพื่อนที่ตนได้ไปค้าประกันไว้ หรือต้องการรักษาสถานภาพสมาชิกเท่านั้นไม่ได้มีความจำเป็นเร่งด่วนในการใช้เงินกู้ดังกล่าว รวมถึงรูปแบบการออมที่หลากหลายของครัวเรือนเกษตรกร

นอกจากนี้คำถามที่สำคัญในการศึกษาครั้งนี้ยังต้องการทราบถึง ความสำคัญของเงินส่งกลับจากสมาชิกในครัวเรือนที่ออกไปทำงานนอกพื้นที่ต่อรายได้ของครัวเรือนเกษตรกร ค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาของบุตร ส่งผลต่อการเป็นหนี้ของครัวเรือนหรือไม่ ความสามารถในการชำระหนี้ของครัวเรือนที่มีรูปแบบการผลิตที่แตกต่างกัน รวมถึงศึกษาในส่วนของนโยบายของรัฐบาลที่มีนโยบายใดหรือไม่ ที่แม้ว่าจะมีเป้าหมายหลักในการช่วยเหลือบรรเทาความเดือดร้อนของครัวเรือนเกษตรกร แต่กลับส่งผลให้ครัวเรือนเกษตรกรติดกับดักหนี้สิน

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรกร รวมถึงพฤติกรรมการก่อกหนี้ และการชำระคืนหนี้ของครัวเรือน ซึ่งจะทำให้ทราบถึงเงื่อนไขที่ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรติดกับดักวัฏจักรของการเป็นหนี้ซ้ำซาก

1.5 ขอบเขตของการวิจัย

ประชากรเป้าหมายของการศึกษาครั้งนี้ คือ ครัวเรือนที่มีอาชีพหลักในการทำการเกษตร ในพื้นที่อำเภอร่องคำ และอำเภอกมลาไสย โดยในการคัดเลือกครัวเรือนตัวอย่างของการศึกษาครั้งนี้ใช้ข้อมูลเบื้องต้นจากโครงการติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเลิงเปือย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดกาฬสินธุ์ (ต่อไปจะเรียกว่า โครงการปิดทองหลังพระฯ) เป็นโครงการที่ดำเนินการภายใต้สถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจการกรมปิดทองหลังพระ สืบสานแนวพระราชดำริ ซึ่งสถาบันฯ ได้ทำการขุดลอกแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่มีชื่อว่าหนองเลิงเปือย ให้สามารถกักเก็บน้ำได้มากขึ้น มีเป้าหมายสำคัญในการแก้ปัญหาภัยแล้ง และบรรเทาปัญหาน้ำท่วมซ้ำซาก เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่ที่มีแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร สามารถสร้างรายได้เลี้ยงครอบครัวได้ โครงการปิดทองหลังพระฯ ได้มีการดำเนินการจัดเก็บข้อมูลเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนต่อเนื่องเป็นรายไตรมาส ตั้งแต่ปี 2558 โดยเก็บซ้ำตัวอย่างเดิม จำนวน 500 ครัวเรือน ในเขตพื้นที่ 2 อำเภอ ได้แก่ อำเภอร่องคำ และอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

อำเภอร่องคำ ตั้งอยู่ห่างจากอำเภอเมืองกาฬสินธุ์ประมาณ 38 กิโลเมตร มีพื้นที่รวม 82 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 52,445 ไร่ อำเภอร่องคำแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 3 ตำบล 40 หมู่บ้าน มีเทศบาล 1 แห่ง คือ เทศบาลตำบลร่องคำ องค์การบริหารส่วนตำบล 2 แห่ง ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลสามัคคี และองค์การบริหารส่วนตำบลเหล่าอ้อย มีประชากรรวมทั้งสิ้น 16,600 คน จำนวนครัวเรือน 5,262 ครัวเรือน (ข้อมูล ณ เดือนธันวาคม 2561) ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบต่ำ เป็นแหล่งเพาะปลูกที่สำคัญของจังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นบริเวณที่รับน้ำชลประทานจากโครงการชลประทานลำปาว และอยู่ในพื้นที่โครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเลิงเปือยอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยได้มีการจัดกิจกรรมส่งเสริมและพัฒนาด้านต่างๆ อย่างต่อเนื่องควบคู่ไปกับการพัฒนาแหล่งน้ำ ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกร พื้นที่การเกษตรรวมทั้ง 43,506 ไร่ แบ่งเป็นปลูกข้าว 40,696 ไร่ ไม้ผลไม้ยืนต้น 1,486 ไร่ พืชไร่ 907 ไร่ และพืชผัก 285 ไร่

อำเภอกมลาไสย เป็นอำเภอที่มีเขตติดต่อกับอำเภอเมืองกาฬสินธุ์ พื้นที่ประมาณ 325 ตารางกิโลเมตร แบ่งการปกครองออกเป็น 8 ตำบล 11 หมู่บ้าน ประชากรทั้งสิ้น 69,353 คน จำนวนครัวเรือน 19,396 ครัวเรือน (ข้อมูล ณ เดือนธันวาคม 2561) ความหนาแน่นประมาณ 213 คนต่อตารางกิโลเมตร ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร พืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว และถั่วลิสง แหล่งน้ำสำคัญ ได้แก่ แม่น้ำปาว แม่น้ำชี และลำห้วยแก่ง ทั้งสองอำเภอนับเป็นแหล่งเพาะปลูกที่สำคัญของจังหวัดกาฬสินธุ์ และในพื้นที่มีทั้งเกษตรกรที่ได้รับน้ำจากระบบชลประทาน และเกษตรกรที่อยู่นอกพื้นที่ชลประทาน รวมถึงครัวเรือนที่ได้รับการส่งเสริมการเพาะปลูกในรูปแบบต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาในครั้งนี้ที่ต้องการเปรียบเทียบครัวเรือนเกษตรกรที่มีแบบแผนการผลิตที่แตกต่างกัน

บทที่ 2

วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีเป้าหมายเพื่อนำเสนอรูปแบบการจัดการการเงินในครัวเรือนเกษตรกร รวมถึงการก่อหนี้ของครัวเรือนอันเป็นผลมาจากพฤติกรรมและทัศนคติในการวางแผนและจัดการการเงินของครัวเรือน สภาวะทางเศรษฐกิจ ปัจจัยทางธรรมชาติ และนโยบายจากภาครัฐ

นอกเหนือจากการรายงานสภาวะทางเศรษฐกิจของครัวเรือน การศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเงินของครัวเรือนก็เป็นอีกประเด็นที่มีการศึกษาอย่างแพร่หลาย สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2559) ได้สรุปปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อตัวแปรด้านการเงินของครัวเรือนเกษตรกร ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 สรุปปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อตัวแปรด้านการเงินของครัวเรือนเกษตรกร

ปัจจัย	ตัวแปรตาม						
	รายได้	รายจ่าย	การออม	ความมั่งคั่งหรือทรัพย์สินสุทธิ	มูลค่าหนี้	การเป็นหนี้	ความต้องการกู้
เพศของหัวหน้าครัวเรือน							✓
อายุของหัวหน้าครัวเรือน	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
สถานภาพสมรสของหัวหน้าครัวเรือน		✓	✓		✓	✓	✓
ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
การได้รับการอบรมของหัวหน้าครัวเรือน	✓						
การปฏิบัติงานในเชิงเศรษฐกิจของหัวหน้าครัวเรือน		✓	✓				✓
จำนวนสมาชิกในครัวเรือน	✓	✓	✓				
จำนวนสมาชิกครัวเรือนพึงพิง	✓		✓		✓		
จำนวนสมาชิกในครัวเรือนที่กำลังเรียนหนังสือ						✓	✓
จำนวนสมาชิกที่มีอายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไปที่ทำงานหารายได้						✓	
เนื้อที่เพาะปลูกทั้งสิ้นของครัวเรือน	✓						
พื้นที่เพาะปลูกอยู่ในเขตชลประทาน				✓		✓	✓
พื้นที่เพาะปลูกอยู่ในเขตปลูกข้าว							✓
ภูมิภาคของครัวเรือน	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
รายได้เงินสดทั้งสิ้นของครัวเรือน			✓	✓	✓		✓
รายได้เงินสดจากกิจกรรมของครัวเรือน	✓						
รายได้เงินสดจากเงินโอนของครัวเรือน	✓						
รายจ่ายของครัวเรือน				✓			✓
ความมั่งคั่ง/ทรัพย์สินสุทธิของครัวเรือน	✓	✓	✓		✓		
มูลค่าหนี้ทั้งสิ้นของครัวเรือน		✓	✓	✓			
การเป็นหนี้ของครัวเรือน							✓

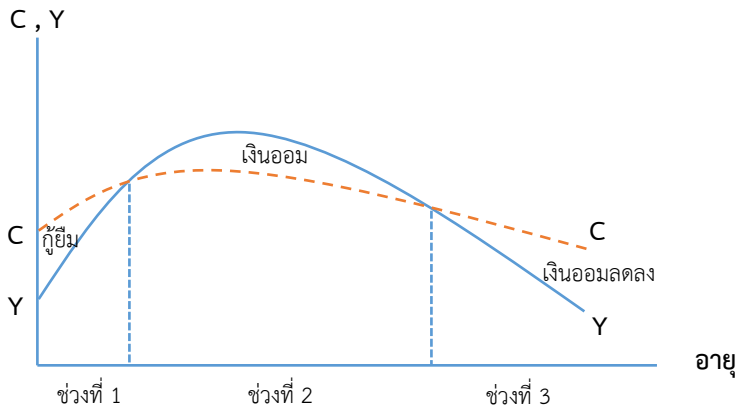
หมายเหตุ: ✓ หมายถึง ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อตัวแปรทางการเงินของครัวเรือนเกษตรกร

ปัจจัยดังตารางข้างต้นนั้นสอดคล้องกับงานของสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2560) ที่ได้ศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตร และพบว่า ครัวเรือนเกษตรที่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีโอกาสเป็นหนี้สูงกว่าภาคอื่นๆ ครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนอายุมากขึ้นมีโอกาสที่จะเป็นหนี้ลดลง หัวหน้าครัวเรือนที่มีสถานภาพสมรสมีโอกาสเป็นหนี้สูงกว่าสถานภาพอื่นๆ ครัวเรือนเกษตรที่มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนมากมีโอกาสเป็นหนี้สูงขึ้น ครัวเรือนเกษตรที่มีจำนวนพื้นที่ทำการเกษตรมากขึ้นมีโอกาสที่จะเป็นหนี้เพิ่มขึ้น ครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินเป็นของตัวเองมีโอกาสเป็นหนี้มากกว่าครัวเรือนเกษตรที่มีที่ดินเป็นของตัวเอง

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2557) ยังได้พยายามหาขนาดของเงินกู้ที่เหมาะสมของครัวเรือนเกษตร จำแนกตามประเภทของแหล่งรายได้ โดยใช้ข้อมูลเงินออมและอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ ได้ข้อสรุปที่น่าสนใจ คือ ครัวเรือนเกษตรที่ปลูกข้าวมีขนาดเงินกู้ที่เหมาะสมน้อยที่สุด เพียง 53,307 บาทต่อครัวเรือน ในขณะที่ครัวเรือนที่ทำปศุสัตว์ มีขนาดเงินกู้ที่เหมาะสมมากที่สุด จำนวน 261,439 บาทต่อครัวเรือน และเมื่อเปรียบเทียบขนาดเงินกู้ที่เหมาะสมกับหนี้สิน พบว่า ครัวเรือนที่น่าเป็นห่วงคือครัวเรือนเกษตรที่ปลูกข้าวและครัวเรือนเกษตรที่ทำการเกษตรผสมผสาน เนื่องจากมีหนี้สินมากกว่าขนาดเงินกู้ที่เกษตรกรจะกู้ได้ถึง 3.08 และ 2.82 เท่า ตามลำดับ

นอกจากนี้ สุธิดา (2548) ยังมีความพยายามในการอธิบายทัศนคติต่อการเป็นหนี้ของครัวเรือนชนบท โดยครัวเรือนชนบทได้สะท้อนให้เห็นถึงการเป็นหนี้ในรูปแบบอื่นนอกเหนือจากการขอยืมเงิน ได้แก่ การขอยืมสิ่งของ/ข้าว และการซื้อสินค้าเงินผ่อน/เงินเชื่อ สำหรับการยอมรับการเป็นหนี้มีทัศนคติที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต โดยในอดีตการเป็นหนี้ถือว่าเป็นเรื่องที่น่าอับอาย แต่ปัจจุบันการเป็นหนี้เป็นเรื่องปกติธรรมดา ไม่ใช่เรื่องที่น่าอายอย่างเดิม ส่วนการนำเงินกู้ไปใช้มีความแตกต่างกันตามฐานะเศรษฐกิจของครัวเรือน โดยครัวเรือนที่มีฐานะดีส่วนใหญ่จะนำเงินกู้ไปลงทุน เช่น ค่าขาย ปลูกผัก ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ส่วนครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับปานกลางและต่ำ มักจะนำเงินกู้ไปลงทุนในกิจกรรมการผลิต การใช้จ่ายในครัวเรือน และใช้หนี้แหล่งเงินกู้อื่น แสดงให้เห็นภาพของการหมุนหนี้ของครัวเรือน โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำจะมีการกู้ยืมจากญาติพี่น้อง ส่วนใหญ่เป็นการกู้ยืมระยะสั้น เพื่อใช้จ่ายในครัวเรือนและชำระหนี้แหล่งเงินกู้อื่น

ลลิตา บุคดา (2559) วิเคราะห์พฤติกรรมการก่อหนี้ภาคครัวเรือน ซึ่งได้ประยุกต์การแบ่งช่วงวงจรชีวิตครอบครัว และจัดแบ่งกลุ่มออกเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 ช่วงคู่แต่งงาน เป็นช่วงแรกของวงจรชีวิตครอบครัว รายได้มาจากคู่สามีภรรยา ครัวเรือนช่วงนี้มักซื้อสินค้าหมวดคงทน เช่น ที่อยู่อาศัย รถยนต์ ซึ่งมีมูลค่าสูงกว่ารายได้ที่สามารถหาได้ในช่วงนั้น ทำให้ครัวเรือนจำเป็นต้องกู้ยืมเงินหรือก่อหนี้ ช่วงที่ 2 ช่วงครัวเรือนมีลูก (อาจไม่มี) เป็นช่วงที่ครัวเรือนมีฐานะการเงินดีขึ้น เนื่องจากตำแหน่งหน้าที่การงานดีขึ้น ครัวเรือนจะมีการชำระหนี้คืน ส่งผลให้หนี้ลดลงและเริ่มมีการออม และสุดท้าย ช่วงที่ 3 เป็นช่วงครัวเรือนเกษียณอายุ รายได้ครัวเรือนลดลงอย่างมาก หนี้คงค้างลดลง และด้วยอายุที่มากขึ้นทำให้ไม่สามารถก่อหนี้เพิ่มขึ้นได้ ครัวเรือนที่มีลูก ลูกอาจจะแยกครอบครัวออกไปสร้างครอบครัวใหม่ การใช้จ่ายของครัวเรือนด้านการบริโภคจะลดลง แต่ค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพจะสูงขึ้น

ภาพที่ 2 พฤติกรรมการก่อกำหนดครีวเรือนตามช่วงวงจรชีวิตครอบครัว (ลลิตา บุคตา, 2559)

ชนิษฐา วนะสุข, จุฬารัตน์ โฆษะโก, และภาวนิศร์ ชิววลลิต (2557) ได้อธิบายถึงสาเหตุของการก่อกำหนดครีวเรือนภาคใต้ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร พบว่า ในอนาคตรายได้ของเกษตรกรมีแนวโน้มลดลง อันเนื่องมาจากราคาสินค้าเกษตรที่สำคัญลดลง ซึ่งอาจกระทบต่อความสามารถในการชำระหนี้ในอนาคต และอาจทำให้เสถียรภาพครีวเรือนมีความเปราะบางมากขึ้นนำไปสู่การก่อกำหนดเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ ชนิษฐา และคณะ (2557) ยังได้ทบทวนวรรณกรรมและกล่าวถึงสาเหตุของการก่อกำหนดครีวเรือนที่เพิ่มสูงขึ้นไว้ดังนี้

1. ก่อกำหนดเพื่อการบริโภคของครีวเรือน ตามทฤษฎีการบริโภคแบบช่วงอายุขัย (Life Cycle Hypothesis) ซึ่งเป็นแนวคิดของ Franco Modigliani และ Albert Ando (1963) ได้อธิบายไว้ว่า ระดับการบริโภคของบุคคลมีได้ขึ้นอยู่กับระดับรายได้ในปัจจุบันเท่านั้น แต่ยังขึ้นอยู่กับรายได้ที่คาดว่าจะได้รับในอนาคตด้วย ซึ่งในช่วงอายุน้อยบุคคลจะมีรายได้ต่ำกว่าระดับการบริโภคในการดำรงชีวิต ซึ่งแสดงว่าในช่วงนั้นเขาจะมีการออมติดลบหรือมีหนี้สินเกิดขึ้น แต่เมื่ออายุมากขึ้นประสิทธิภาพในการทำงานดีขึ้น ระดับรายได้ก็จะสูงกว่าระดับการบริโภค เงินส่วนที่เหลือจะเก็บออม และสะสมความมั่งคั่ง และเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุรายได้จะค่อยๆ ลดลง ในขณะที่การบริโภคงยังสูงอยู่ บุคคลจึงต้องใช้เงินออมเพื่อชดเชยรายได้ที่ลดลง

2. การก่อกำหนดตามวัฏจักรเศรษฐกิจ ในช่วงขาขึ้นของวัฏจักรเศรษฐกิจ เศรษฐกิจขยายตัวดี ได้เพิ่มบรรยากาศแห่งการลงทุน ภาคเอกชนมีความมั่นใจในอัตราผลตอบแทนที่จะได้รับทำให้การลงทุนต่างๆ ขยายตัวอย่างรวดเร็ว การจ้างงานเพิ่มขึ้น รายได้ของประชาชนมีมากขึ้น ครีวเรือนใช้เงินออม ผลักดันให้การบริโภคขยายตัว ขณะเดียวกันสถาบันการเงินต่างๆ เร่งขยายสินเชื่อเพื่อสนับสนุนการบริโภคและการลงทุน ทำให้การก่อกำหนดของภาคครีวเรือนและภาคธุรกิจขยายตัว ขณะที่ในช่วงขาลงของวัฏจักรเศรษฐกิจ เศรษฐกิจชะลอตัวจนทำให้ภาคเอกชนต้องชะลอการลงทุน เนื่องจากผลตอบแทนที่ได้รับไม่คุ้มกับความเสี่ยงที่จะตัดสินใจลงทุนทำให้การจ้างงานลดลง ประชาชนมีรายได้ไม่เพียงพอจ่าย ทำให้มีความต้องการก่อกำหนดมากขึ้น

3. การเข้าถึงบริการทางการเงินที่ง่ายขึ้น จากการกระจายตัวที่ดีขึ้นของผู้ให้บริการทางการเงินกลุ่มต่างๆ รวมทั้งการพัฒนาของระบบของสถาบันการเงิน โดยการนำเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาช่วยเพิ่มประสิทธิภาพและความหลากหลายช่องทางให้บริการทางการเงิน เพื่อให้ผู้ใช้บริการมีความสะดวกและมีต้นทุนที่เหมาะสมในการเข้าถึงบริการทางการเงินมากยิ่งขึ้น ตลอดจนการสร้างความปลอดภัยของผลิตภัณฑ์ทางการเงิน ที่ตรง

กับความต้องการของครัวเรือนให้มากขึ้นประกอบกับครัวเรือนมีความรู้ความเข้าใจทางการเงินดีขึ้น ทำให้ครัวเรือนเข้าถึงแหล่งเงินกู้ได้ง่ายยิ่งขึ้น

นักมน อ่อนพุทธา (2561) วิเคราะห์การจัดการการเงินในครัวเรือน พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรเป็นหลัก เป็นที่น่าสังเกตว่าอาชีพของคนในครัวเรือนมีผลต่อการจัดการการเงินครัวเรือนเป็นอย่างมาก โดยครัวเรือนส่วนใหญ่มีรูปแบบการจัดการการเงิน แบ่งเป็นรายด้านดังนี้ ด้านการวางแผนการเงินในครัวเรือน ด้านการจัดการออม และด้านการจัดการหนี้สินในครัวเรือน ถึงแม้ในครัวเรือนจะมีการวางแผนการจัดการการเงินดังที่กล่าวมาข้างต้น แต่ครัวเรือนส่วนใหญ่ก็ยังประสบปัญหาทางการเงิน ได้แก่ ปัญหาด้านรายได้ ไม่สามารถหาแหล่งรายได้เพิ่มนอกเหนือจากอาชีพหลักที่มีอยู่ ประชาชนส่วนใหญ่ไม่มีความรู้ความเข้าใจในการวางแผนทางการเงินที่ถูกต้อง รวมถึงการไม่ตระหนักถึงความสำคัญของการวางแผนทางการเงินในครัวเรือน และปัญหาการจัดการหนี้สิน สืบเนื่องจากครัวเรือนมีรายได้ไม่เพียงพอ ไม่มีเงินเหลือออมในแต่ละเดือน ไม่มีการวางแผนการจัดสรรเงินไว้ใช้หนี้สินล่วงหน้า ทำให้ไม่สามารถจัดสรรชำระหนี้ได้ จึงมีการกู้หนี้ยืมใหม่เพื่อไปชำระหนี้เดิม หรือจะหารายได้เพิ่มเฉพาะช่วงใกล้ครบกำหนดชำระหนี้เท่านั้น สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาที่เกิดขึ้นของการจัดการการเงินในครัวเรือนเกษตรกร

วณิชชา ณรงค์ชัย และรักชนก ชำนาญมาก (2562) ยังได้วิเคราะห์การจัดการการเงินของเกษตรกรในรูปแบบของทุนการเงิน (financial capital) หมายถึง ทรัพยากรด้านการเงินทั้งหมด จำแนกได้เป็น เงิน และสินทรัพย์ ซึ่งครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่มีรายได้ที่เป็นตัวเงินจากการขายผลผลิตจากพืชเศรษฐกิจและสัตว์เลี้ยงเป็นต้น ทั้งนี้ ครัวเรือนเกษตรกรได้จัดการการเงินที่มาจากรายได้โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนแรกสำหรับใช้จ่ายหมุนเวียนในครัวเรือน เช่น ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าอาหาร และของใช้เบ็ดเตล็ดในชีวิตประจำวัน ร้อยละ 40 ส่วนที่สองเป็นเงินที่จัดสรรหรือใช้จ่ายเพื่อสะสมทุนการเงินที่อยู่ในรูปสินทรัพย์หรือสิ่งของที่มีราคา อาทิ วัวควาย รถยนต์ รถจักรยานยนต์ รถไถ เครื่องจักรที่ใช้ในการเกษตร ตลอดจนทองคำ ร้อยละ 40 และส่วนที่สามครัวเรือนเกษตรกรได้แบ่งเงินรายได้อีกร้อยละ 20 เพื่อเป็นเงินฝากหรือเงินออม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นทุนการศึกษาให้กับลูก และเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในยามฉุกเฉินหากสมาชิกในครอบครัวเจ็บป่วย แต่เป็นที่น่าสนใจที่ครัวเรือนเกษตรกรไม่มีการสะสมที่ดินเพื่อขยายการผลิตได้ ทั้งที่รายได้หลักของเกษตรกรต้องอาศัยที่ดินในการทำกิน ในมุมมองของผู้วิจัย การที่เกษตรกรขาดที่ทำกินอาจนำไปสู่ปัญหารายได้ที่ไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายในครัวเรือนเป็นต้นเหตุของหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรได้

จากการศึกษาการจัดการการเงินในครัวเรือนเกษตรกร พบว่า เกษตรส่วนใหญ่ทราบแนวทางการจัดการการเงินเบื้องต้น และมีแนวคิดที่จะวางแผนทางการเงินในครัวเรือน แต่กลับไม่สามารถปฏิบัติตามได้ ส่วนใหญ่เกิดจากครัวเรือนมีรายได้ไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่าย รวมไปถึงพฤติกรรมทางการเงินของครัวเรือนนำไปสู่การก่อหนี้ในครัวเรือน ซึ่งสอดคล้องกับข้อเท็จจริงที่ได้จาก “โครงการสำรวจศึกษาปัญหาหนี้สินของภาคครัวเรือนไทยและนโยบาย” ซึ่งได้วิเคราะห์สาเหตุหลักที่ครัวเรือนมีหนี้สินนั้นมาจากรายรับที่ไม่เพียงพอกับรายจ่ายซึ่งเกี่ยวเนื่องไปถึงการขาดวินัยทางการเงินของครัวเรือน (สรุ และคณะ, 2562)

จากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัย พบว่าการก่อหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรส่วนหนึ่งเกิดจากปัญหาการจัดการการเงิน ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับพฤติกรรมทางการเงินของครัวเรือน นอกเหนือจาก

ปัจจัยที่กล่าวมาข้างต้น นโยบายต่างๆ จากภาครัฐก็เป็นอีกปัจจัยที่ทำให้ครัวเรือนเกิดแรงจูงใจในการก่อหนี้เพิ่มขึ้น มาตรการกระตุ้นเศรษฐกิจของภาครัฐ ทั้งด้านการใช้จ่ายและการเพิ่มรายได้ให้แก่ประชาชน โดยใช้เครื่องมือด้านภาษีและการจัดสรรเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ เพื่อสนับสนุนให้ประชาชนเร่งใช้จ่ายมากขึ้น ผ่านมาตรการรถยนต์คันแรก มาตรการบ้านหลังแรก บัตรเครดิตเกษตรกร และโครงการสินเชื่อดอกเบี้ยต่ำจากธนาคารแห่งประเทศไทยสำหรับผู้อยู่ในเขตพื้นที่ประสบอุทกภัย ขณะเดียวกัน การใช้มาตรการเพิ่มรายได้ผ่านนโยบายการปรับเพิ่มค่าตอบแทนข้าราชการระดับปริญญาตรีเป็น 15,000 บาทต่อเดือน และการปรับขึ้นค่าแรงขั้นต่ำเป็น 300 บาทต่อวัน ทั่วประเทศทำให้ภาคครัวเรือนมีรายได้สูงขึ้นจนสามารถเข้าถึงบริการทางการเงินได้มากขึ้น ประกอบกับความเชื่อมั่นต่อภาพรวมเศรษฐกิจที่มีแนวโน้มปรับตัวดีขึ้น จึงทำให้เกิดการก่อหนี้เพิ่มขึ้นในระดับครัวเรือน

การแข่งขันปล่อยสินเชื่อของสถาบันการเงิน เพื่อรองรับมาตรการกระตุ้นเศรษฐกิจของภาครัฐ และเป็นการขยายฐานลูกค้าให้มากขึ้น ถือเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้หนี้ภาคครัวเรือนปรับตัวสูงขึ้น โดยสถาบันการเงินใช้กลยุทธ์การตลาดเชิงรุกอย่างต่อเนื่องและหลายรูปแบบไม่ว่าจะเป็น กลยุทธ์การแข่งขันด้านอัตราดอกเบี้ย การออกผลิตภัณฑ์ด้านสินเชื่อใหม่ๆ การพัฒนาและนำเสนอเทคโนโลยีและนวัตกรรมใหม่ๆ ในการขยายช่องทางทางการตลาด ทั้งการเชื่อมต่อกับระบบอินเทอร์เน็ตและโทรศัพท์มือถือ จูงใจให้ผู้ใช้บริการเข้าถึงแหล่งทุนได้สะดวก รวดเร็ว และง่ายขึ้น

มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2558) ได้วิเคราะห์ภาพรวมภาวะหนี้สินเกษตรกรพบว่า สถิติสถานะความเป็นหนี้ของเกษตรกรในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา ครัวเรือนเกษตรกรที่มีหนี้สินมีสัดส่วนเพิ่มขึ้นและส่วนใหญ่เป็นหนี้ในระบบซึ่งเกิดจากการกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร หรือ ธ.ก.ส. และกองทุนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นหลังปี 2540 ตามนโยบายของรัฐบาล ส่วนความจำเป็นที่ครัวเรือนต้องกู้ยืมเงินเพิ่มนั้น ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ครัวเรือนมีค่าใช้จ่ายสูง มีภาระที่ต้องดูแลสมาชิกในครัวเรือนจำนวนมาก หรือมีคู่สมรส นอกจากนั้นเป็นที่สังเกตเพิ่มเติมว่า ครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนมีการศึกษาสูงขึ้นไปมักมีหนี้เงินกู้จำนวนมากกว่าครัวเรือนที่มีการศึกษาน้อย ในขณะที่ครัวเรือนเกษตรกรที่เช่าที่ดินมีหนี้เงินกู้สูงกว่าครัวเรือนที่ไม่ได้เช่าที่ดิน และครัวเรือนเกษตรกรที่ยากจนมีอัตราส่วนหนี้คงค้างต่อรายได้ในระดับที่สูงมากเมื่อเทียบกับครัวเรือนเกษตรกรที่ไม่จน โดยในปี 2557 ครัวเรือนเกษตรกรมียอดเงินลูกหนี้ค้างชำระจาก ธ.ส.ก. สูงถึงร้อยละ 63 ของยอดหนี้สินคงเหลือของภาคเกษตร

ชฎานิชฐ์ สังกสิโห (2560) ได้อธิบายรูปแบบของการก่อหนี้ครัวเรือนเกษตรกรในอีกรูปแบบหนึ่งคือการก่อหนี้นอกระบบด้วยการขายฝาก นับเป็นการซื้อขายอย่างหนึ่งซึ่งกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินจะตกเป็นของผู้ซื้อฝากทันที แต่มี อตกลง ผู้ขายฝากอาจได้ ทรัพย์สินคืนได้ภายในเวลาที่กำหนด ทรัพย์สินที่มักนำมาขายฝาก ได้แก่ รถยนต์ บ้านและที่ดิน รูปแบบและวิธีการขายฝากจึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ หนี้ เกิด ปัญหาที่ดิน เพราะนายทุนเงินกู้ นอกระบบ สามารถใช้ กฎหมายเป็นเครื่องมือในการบีบบังคับและยึดที่ทำกินของเกษตรกรได้อย่างชอบธรรม การขายฝากมักมีขั้นตอนที่ง่าย อนุมัติเร็ว มีเพียงหลักทรัพย์สินค้ำประกันก็สามารถดำเนินการได้เลย จะเห็นว่าการขายฝาก จึงเป็นอีกช่องทางในการก่อหนี้นอกระบบของเกษตรกร ทั้งนี้เกษตรกรส่วนใหญ่มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการขายฝากเป็นอย่างดี แต่ด้วยความจำเป็นต้องใช้เงิน

เร่งด่วนฉุกเฉินในครอบครัว จึงทำให้ต้องนำทรัพย์สินมาขายฝาก ซึ่งผลกระทบที่เกิดจากขายฝากนั้น มีเกษตรกรผู้ขายฝากประมาณร้อยละ 9 ที่ถูกยึดหลักทรัพย์ค้ำประกัน

มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2558) ได้อธิบายถึงสาเหตุของการค้างชำระหนี้สินของเกษตรกรจากธนาคาร ธ.ก.ส. แม้ว่าธนาคารจะมีนโยบายช่วยเหลือลูกค้าทั้งในรูปของสินเชื่อดอกเบี้ยต่ำ การให้เช่าหรือเช่าซื้อที่ดินในราคาที่ต่ำกว่าราคาตลาด และการขายปัจจัยการผลิตให้แก่เกษตรกรในราคาที่ต่ำกว่าราคาตลาด อย่างไรก็ตาม ยังพบว่าเกษตรกรที่ไม่สามารถชำระหนี้ได้ตามกำหนดเวลา ทั้งนี้มีสาเหตุมาจากต่างๆ เช่น ประสิทธิภาพของระบบการติดตามหนี้ ความยากลำบากหรือไม่สามารถบังคับให้เกษตรกรชำระหนี้ด้วยการยึดทรัพย์ ประเด็นที่น่าสนใจคือเกษตรกรที่ล้มเหลวในภาคการเกษตรยังคงได้รับการอุดหนุนจากภาครัฐ โดยที่การอุดหนุนไม่ได้ช่วยขจัดปัจจัยที่เป็นเหตุทำให้เกษตรกรไม่สามารถชำระหนี้ได้

ฤทัยรัตน์ ดวงชื่น (2558) ได้วิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อการชำระหนี้ของเกษตรกรที่กู้ยืมเงินจากธ.ก.ส. พบว่าปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการชำระหนี้ส่วนใหญ่ ได้แก่ ปัญหาจากพฤติกรรมในการชำระหนี้ของแต่ละครัวเรือน รวมถึงปัญหาผลกระทบจากภัยธรรมชาติ เช่น ภัยแล้ง น้ำท่วม และปัจจัยทางสถานะเศรษฐกิจ ได้แก่ ค่าครองชีพสูงขึ้น น้ำมันราคาแพงขึ้น ผลผลิตราคาตกต่ำ รวมถึงการไม่ได้เข้าร่วมโครงการต่างๆ ที่มาจากนโยบายสนับสนุนของรัฐบาล

นภา ศรีนิวง (2554) ได้ศึกษามูลเหตุของการเป็นหนี้ในระบบที่สำคัญของเกษตรกร คือ การที่มีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น และมีรายได้ไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่าย โดยสาเหตุที่มีความสำคัญ คือ การไม่มีอาชีพเสริม การขาดแหล่งเงินทุน รายได้ต่ำมีรายได้ไม่ต่อเนื่อง ราคาผลผลิตตกต่ำ ปริมาณผลผลิตลดลง มีรายจ่ายสูงทั้งในภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตร การที่เกษตรกรไม่มีที่ดินหรือมีที่ดินทำกินน้อย หรือปัญหาดินขาดความอุดมสมบูรณ์ การขาดแหล่งน้ำ การขาดแรงงาน น้ำท่วม ฝนแล้ง ศัตรูพืช การขาดข้อมูลข่าวสารในการทำเกษตร รวมถึงการมีค่าใช้จ่ายในยามฉุกเฉิน เป็นต้น

การก่อหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรมีสาเหตุหลัก คือ การก่อหนี้ที่เกิดจากพฤติกรรมก่อหนี้ของครัวเรือน เช่น การซื้อรถยนต์เพื่อสร้างฐานะทางสังคม การซื้อข้าวของเครื่องใช้ตามกระแสนิยม เป็นต้น สำหรับปัญหาการจัดการการเงินในครัวเรือนที่พบคือ ครัวเรือนส่วนใหญ่ทราบวิธีการวางแผนการเงินแต่ไม่ลงมือปฏิบัติจริงเนื่องจากขาดความตระหนักถึงประโยชน์ของการวางแผนทางการเงินในครัวเรือน และการก่อหนี้ที่มาจากนโยบายภาครัฐ เช่น การกู้ยืมเงินในรูปแบบของบัตรสินเชื่อเกษตรกรที่ส่งเสริมให้เกษตรกรเข้าถึงการซื้อปัจจัยการผลิตง่ายขึ้น แต่กลับไม่ได้ลดต้นทุนการผลิตในการทำนา เกษตรกรจึงมีความเสี่ยงสูงในการเป็นหนี้สินทางการเกษตรหรือไม่มีเงินเก็บจากการทำนา เนื่องจากต้นทุนการผลิตที่สูง เช่น ค่าเช่าที่นา และค่าแรงงานภาคการเกษตร รวมถึงความเสี่ยงทางด้านภัยพิบัติจากธรรมชาติ น้ำท่วม ฝนแล้ง หากเกษตรกรไม่สามารถนำเงินมาชำระค่าบัตรเครดิตได้ เกษตรกรยังคงพึ่งการกู้ยืมนอกระบบ และพึ่งพาความช่วยเหลือจากภาครัฐเป็นหลัก ดังนั้นนโยบายภาครัฐจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรเกิดหนี้สินเพิ่มขึ้น (จารุวรรณ บุญสมบัติ, 2557)

การผิดหนี้ของครัวเรือนเกษตรกร พบว่า ครัวเรือนเกษตรกรที่ไม่สามารถชำระหนี้สินตามกำหนดได้ หรือมีการผิดผ่อนหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบส่วนใหญ่เกิดจากพฤติกรรมในการชำระหนี้ของครัวเรือน

สภาวะทางเศรษฐกิจ ปัจจัยทางธรรมชาติ และนโยบายจากภาครัฐ อย่างไรก็ตาม การศึกษาที่ผ่านมายังไม่สามารถแสดงถึงความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงสถานการณ์ภายนอกที่ครัวเรือนต้องเผชิญกับการตัดสินใจทางการเงินของครัวเรือนให้เห็นภาพความเชื่อมโยงได้อย่างชัดเจน การศึกษาครั้งนี้จึงมุ่งหวังที่จะอธิบายความเชื่อมโยงดังกล่าวเพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับกลไกทางการเงินของครัวเรือนเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งรูปแบบพฤติกรรมการตัดสินใจทางการเงินของครัวเรือนในการก่อหนี้ นอกจากนี้ยังต้องการตอบคำถามเกี่ยวกับแบบแผนการผลิตที่แตกต่างกันของครัวเรือนเกษตรกร จะทำให้มีรูปแบบการจัดการการเงินที่แตกต่างกันหรือไม่อย่างไร

บทที่ 3

วิธีการดำเนินงานวิจัย

การวิจัยเพื่อศึกษาการจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งการวิจัยใช้ข้อมูลจากเอกสารงานวิจัยที่มีอยู่ในปัจจุบัน (Documentary research) และใช้วิธีการสัมภาษณ์ข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมาย โดยมีรายละเอียดวิธีการดำเนินการวิจัยดังขั้นตอนต่อไปนี้

- 3.1 แหล่งข้อมูลที่ใช้ในงานวิจัย
- 3.2 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
- 3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ
- 3.4 เครื่องมือที่ใช้ในงานวิจัย
- 3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 แหล่งข้อมูลที่ใช้ในงานวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้เก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลดังนี้

ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source) เป็นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย สอบถามข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ผู้รู้ในชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน ประธานกองทุนหมู่บ้าน) และผู้รู้นอกชุมชน (เจ้าหน้าที่ของ ธ.ก.ส.)

ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) เป็นข้อมูลที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับแหล่งที่มาของรายได้ ค่าใช้จ่ายเพื่อการบริโภคและการลงทุน รูปแบบการออม พฤติกรรมการก่อหนี้ และความสามารถในการชำระค่านี้นของครัวเรือน การให้สินเชื่อของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ซึ่งเป็นสถาบันการเงินสำคัญของครัวเรือนเกษตรกร การสังเคราะห์ข้อมูลการเงินครัวเรือนจากข้อมูลของโครงการติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเล็งเปื่อย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จ.กาฬสินธุ์ ปี 2561 ซึ่งได้มีการดำเนินการจัดเก็บข้อมูลจำนวนทั้งสิ้น 469 ครัวเรือน ในเขตพื้นที่ 2 อำเภอ ได้แก่ อำเภอร่องคำ และอำเภอกมลาไสย แบ่งการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลออกเป็น 4 ด้านใหญ่ๆ คือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านสิ่งแวดล้อม และด้านความสุข ในด้านเศรษฐกิจมีการเสนอข้อมูลโครงสร้างการผลิตของครัวเรือนทั้งด้านพืชและสัตว์ ซึ่งเป็นข้อมูลที่สะท้อนการพึ่งพาแหล่งอาหารที่ผลิตได้เองภายในครัวเรือน รวมถึงแหล่งรายได้สำคัญของครัวเรือน นอกจากนี้ยังมีการเก็บข้อมูลด้านรายจ่าย หนี้สิน เงินออม และสินทรัพย์ของครัวเรือน สำหรับด้านสังคมได้แบ่งทุนทางสังคมออกเป็น 5 มิติ ได้แก่ มิติการรวมกลุ่มและเครือข่าย มิติความไว้วางใจของคนในชุมชน มิติของกิจกรรมและความร่วมมือ มิติสมานฉันท์ทางสังคมและการอยู่ร่วมกันในสังคม และมิติอำนาจหน้าที่และกิจกรรมทางการเมือง ในด้านสิ่งแวดล้อมนั้นมีการจัดเก็บข้อมูลทั้งในด้านที่ครัวเรือนเป็นผู้กระทำ เช่น การจัดการขยะในครัวเรือน การใช้สารเคมีทางการเกษตรของครัวเรือน และยังได้มีการ

จัดเก็บผลกระทบของสิ่งแวดล้อมที่มีต่อครัวเรือน โดยเน้นที่ผลกระทบจากภาวะภัยแล้ง และน้ำท่วม ข้อมูลด้านสุดท้ายที่โครงการเห็นถึงความสำคัญและมีการเก็บรวบรวมไว้คือด้านความสุข โดยแบ่งออกเป็นข้อมูลความสุขโดยรวม และความสุขในมิติต่างๆ ของชีวิต และยังได้มีการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อความสุข รวมไปถึงระดับความเครียดและปัจจัยที่มีผลต่อความเครียดอีกด้วย

3.2 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรเป้าหมายของการศึกษาค้างนี้ คือ ครัวเรือนในพื้นที่อำเภอร่องคำจำนวน 5,262 ครัวเรือน และอำเภอกมลาไสยซึ่งมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 19,396 ครัวเรือน เนื่องจากทั้งสองอำเภอนับเป็นแหล่งเพาะปลูกที่สำคัญของจังหวัดกาฬสินธุ์ และในพื้นที่มีทั้งเกษตรกรที่ได้รับน้ำจากระบบชลประทาน และเกษตรกรที่อยู่นอกพื้นที่ชลประทาน รวมถึงครัวเรือนที่ได้รับการส่งเสริมการเพาะปลูกในรูปแบบต่างๆ

สำหรับกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาค้างนี้ แบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ได้แก่

กลุ่มตัวอย่างที่ 1 ข้อมูลทุติยภูมิจากโครงการติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเลิงเปือย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดกาฬสินธุ์ ปี 2561 ซึ่งมีจำนวนตัวอย่างทั้งสิ้น 469 ครัวเรือน ใช้ในการนำเสนอผลการศึกษาในบทที่ 4 ทั้งนี้จะสามารถสะท้อนภาพของการเงินของครัวเรือนเกษตรกรในภาพรวมของพื้นที่อำเภอร่องคำและอำเภอกมลาไสยได้ในระดับหนึ่ง รวมถึงการตอบคำถามในประเด็นของรูปแบบการจัดการการเงินครัวเรือนในครัวเรือนเกษตรกรที่มีแบบแผนการผลิตที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ครัวเรือนเกษตรกรมักเป็นครัวเรือนที่มีรูปแบบการผลิตค่อนข้างหลากหลาย กล่าวคือแม้ว่าจะมีรายได้จากการปลูกข้าวเป็นหลัก แต่ครัวเรือนก็อาจมีรายได้จากการปลูกผัก พืชชนิดอื่น รวมถึงรายได้จากการเลี้ยงสัตว์ด้วย ดังนั้นการจำแนกกลุ่มครัวเรือนในการศึกษาค้างนี้ อาศัยการจำแนกกลุ่มตามรายได้จากการทำการเกษตรในแบบแผนการผลิตที่แตกต่างกัน ซึ่งสามารถแบ่งกลุ่มของครัวเรือนได้เป็น 5 กลุ่มดังนี้

- 1) กลุ่มครัวเรือนเกษตรกรที่ปลูกข้าว หมายถึงครัวเรือนที่ปลูกข้าวนาปีและนาปรัง มีจำนวน 268 ครัวเรือน
- 2) กลุ่มครัวเรือนเกษตรกรที่ปลูกข้าวและผักสวนครัว มีจำนวน 53 ครัวเรือน
- 3) กลุ่มครัวเรือนเกษตรกรที่ปลูกข้าวและข้าวโพด มีจำนวน 19 ครัวเรือน
- 4) กลุ่มครัวเรือนเกษตรกรที่ปลูกข้าวและอ้อย มีจำนวน 4 ครัวเรือน
- 5) กลุ่มครัวเรือนเกษตรกรที่ปลูกข้าวและเลี้ยงสัตว์ มีจำนวน 125 ครัวเรือน

กลุ่มตัวอย่างที่ 2 เป็นข้อมูลที่ได้จากการเก็บข้อมูลปฐมภูมิจำนวน 103 ตัวอย่าง และมีการแบ่งกลุ่มครัวเรือนเกษตรกรตามชนิดพืชที่ปลูก 5 กลุ่มครัวเรือนเช่นเดียวกับกลุ่มตัวอย่างที่ 1 ทั้งนี้เพื่อใช้ในการสังเคราะห์ประเด็นของพฤติกรรม การก่อกำเนิดและการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร รวมถึงนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการก่อกำเนิดหนี้ของเกษตรกร ซึ่งจะใช้เป็นข้อมูลในการนำเสนอผลการศึกษาในบทที่ 5

3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ

การเก็บรวบรวมข้อมูลการเงินครัวเรือนโดยการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนในลักษณะ face-to-face จำนวน 103 ครัวเรือน และเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากบัญชีครัวเรือน รวมถึงการสัมภาษณ์ผู้นำองค์กรทางการเงินที่สำคัญในชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลกลไกทางการเงินที่ครอบคลุมมากขึ้น ซึ่งเป็นการตรวจสอบความถูกต้องโดยวิธีการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation)

ทีมวิจัยลงพื้นที่เก็บข้อมูลในช่วงเดือนตุลาคม – ธันวาคม 2562 โดยในการจัดเก็บข้อมูลอาศัยการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง สำหรับการคัดเลือกครัวเรือนตัวอย่างนั้น เบื้องต้นได้แบ่งครัวเรือนตามชนิดของพืชที่ปลูกโดยอาศัยฐานข้อมูลโครงการติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเล็งเป็อย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จ.กาฬสินธุ์ ซึ่งสามารถจำแนกครัวเรือนออกเป็น 5 กลุ่ม ขั้นตอนต่อไปคัดเลือกครัวเรือนที่มีพื้นที่เพาะปลูกในเขตชลประทานและนอกเขตชลประทาน จากนั้นทำการนัดหมายการเข้าสัมภาษณ์ตามความสะดวกของครัวเรือน ในกรณีที่ไม่สามารถติดต่อครัวเรือนตัวอย่างที่คัดเลือกไว้ในตอนต้น ทีมวิจัยจะเลือกครัวเรือนตัวอย่างใหม่โดยอาศัยการแนะนำของครัวเรือนที่ได้เก็บข้อมูลไปแล้ว (Snowball Sampling) ทั้งนี้ครัวเรือนตัวอย่างกระจายไปยังหมู่บ้านต่างๆ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 2 จำนวนครัวเรือนตัวอย่าง จำแนกตามเขตพื้นที่และชนิดพืชที่ปลูก

เขตพื้นที่	ชนิดพืชที่ปลูก					รวม
	ข้าว	ข้าวและผักสวนครัว	ข้าวและข้าวโพด	ข้าวและอ้อย	ข้าวและเลี้ยงสัตว์	
ต.สามัคคี อ.ร่องคำ	1		18	22	12	53
ต.เหล่าอ้อย อ.ร่องคำ	18	1	1		2	22
ต.โพนงาม อ.กมลาไสย	1	19	1		7	28
รวมทั้งสิ้น	20	20	20	22	21	103

ผู้วิจัยได้เดินทางไปยังครัวเรือนเกษตรกรหรือสถานที่นัดหมายเพื่อสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยเริ่มต้นด้วยการแนะนำตัว แจ้งวัตถุประสงค์ของการเข้าสัมภาษณ์ ขออนุญาตจดบันทึกและบันทึกเสียงการสัมภาษณ์ ใช้เวลาในการสนทนาแต่ละครัวเรือนประมาณ 40 นาที

3.4 เครื่องมือที่ใช้ในงานวิจัย (ในส่วนของข้อมูลปฐมภูมิ)

ในส่วนของการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์การเงินของครัวเรือน รวมถึงกลไกทางการเงินในการขับเคลื่อนครัวเรือนเกษตรกรจะทำการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง โดยคำถามในแบบสัมภาษณ์ จะประกอบด้วยคำถาม 6 ส่วนดังนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับครัวเรือนเกษตรกรผู้ตอบแบบสอบถาม ทั้งนี้ข้อมูลเบื้องต้นของครัวเรือนจะได้จากแบบสอบถามโครงการติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเล็งเป็อย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จ.กาฬสินธุ์

ส่วนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับการทำการเกษตรของครัวเรือนเกษตรกร การตัดสินใจเพาะปลูกตั้งแต่ใครเป็นคนตัดสินใจเลือกพืชที่จะเพาะปลูก พิจารณาจากปัจจัยอะไร ต้นทุนการเพาะปลูก รูปแบบการจัดการการเพาะปลูก เช่น ทำการเพาะปลูกเองหรือผู้จัดการแปลง

ส่วนที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับรายรับและรายจ่ายในครัวเรือนเกษตรกร รายได้ที่เข้ามาในแต่ละปีถูกใช้ไปในค่าใช้จ่ายหลักๆ ด้านใดบ้าง ในส่วนของรายได้นอกภาคการเกษตร จะสอบถามถึงประเด็นของแหล่งรายได้อื่นนอกภาคการเกษตร การออกไปทำงานนอกพื้นที่ของคนในครอบครัว สำหรับรายจ่ายที่สำคัญ ได้แก่ ค่าถามเกี่ยวกับการซื้อสินทรัพย์ การศึกษาของบุตร รวมถึงรายจ่ายที่ไม่จำเป็น เช่น หวย บุหรี่/เหล้า เป็นต้น

ส่วนที่ 4 ข้อมูลเกี่ยวกับหนี้สิน การตัดสินใจในการก่อหนี้ พฤติกรรมการก่อหนี้ ได้แก่ กู้จากแหล่งใด มีวิธีการใช้เงินกู้ยืมอย่างไร วัตถุประสงค์ของการกู้ยืม คืนเงินกู้ช่วงเวลาใด และหนี้สินลดลงหรือไม่ รวมถึงนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการก่อหนี้และการชำระคืนเงินกู้ของเกษตรกร

ส่วนที่ 5 ข้อมูลเกี่ยวกับการออม พฤติกรรมการออมทั้งภาคบังคับและภาคสมัครใจ เป้าหมายของการออมเงิน เงินที่ได้จากการขายผลผลิตเก็บไว้เป็นทุนในการเพาะปลูกรอบหน้ามากน้อยเพียงใด

ส่วนที่ 6 ข้อมูลเกี่ยวกับสินทรัพย์ การตัดสินใจในการซื้อสินทรัพย์ รูปแบบการซื้อสินทรัพย์ (เงินสด-เงินผ่อน)

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

สำหรับข้อมูลทุติยภูมิที่ได้จากโครงการติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเล็งเป็อย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดกาฬสินธุ์ ปี 2561 เพื่อสะท้อนภาพของครัวเรือนในแต่ละแบบแผนการผลิต ในการวิเคราะห์ข้อมูลจะใช้ค่าสถิติอย่างง่าย ทั้งนี้ข้อมูลส่วนใหญ่มีการกระจายตัวค่อนข้างมาก ดังนั้นในการนำเสนอข้อมูลแต่ละตัวแปรจะนำเสนอด้วยค่ามัธยฐาน (median) ซึ่งเป็นค่าที่อยู่ในตำแหน่งกึ่งกลางของชุดข้อมูล สะท้อนว่าข้อมูลร้อยละ 50 อยู่ต่ำกว่าค่ามัธยฐาน และมีข้อมูลอีกร้อยละ 50 ที่อยู่สูงกว่าค่ามัธยฐาน และวัดการกระจายของข้อมูลด้วยส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ (Quartile deviation: Q.D.) ซึ่งคำนวณจากความแตกต่างระหว่างควอร์ไทล์ที่ 3 กับควอร์ไทล์ที่ 1 ทั้งหมดหารด้วยสอง

การวิเคราะห์ข้อมูลการเงินครัวเรือนจากข้อมูลปฐมภูมิ ที่ได้จากการสัมภาษณ์จะวิเคราะห์ตามกระบวนการของงานวิจัยเชิงคุณภาพ กล่าวคือ วิเคราะห์ถึงประเด็นสำคัญที่ได้จากการสัมภาษณ์ (Major themes) จากนั้นนำประเด็นสำคัญมาแยกเป็นประเด็นย่อย (Sub-themes) และหัวข้อย่อย (Categories) ซึ่งเป็นการวิเคราะห์จากภาพรวมไปจนถึงการวิเคราะห์ในประเด็นย่อย และนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีการเชิงบรรยาย (Descriptive Research)

ในการนำเสนอข้อมูลเพื่อสะท้อนรูปแบบการจัดการการเงินของครัวเรือนที่มีแบบแผนการผลิตแตกต่างกันนั้น ผู้วิจัยได้พยายามสร้างบุคลิกลักษณะที่เป็นตัวแทนของกลุ่มครัวเรือนทั้ง 5 กลุ่ม (Persona) ซึ่งแสดงถึงลักษณะทางประชากร สถานการณ์และสภาพแวดล้อมของครัวเรือน ทัศนคติ และพฤติกรรมที่แตกต่างกัน (Grudin & Pruitt, 2002) เพื่อให้เข้าใจลักษณะและพฤติกรรมของครัวเรือนได้ตรงกันและเห็นภาพชัดเจนมากยิ่งขึ้น (แสดงไว้ในบทที่ 5)

บทที่ 4

ภาพรวมทางการเงินของครัวเรือนเกษตรกร

ภาพรวมทางการเงินของครัวเรือนเกษตรกรในบทนี้ ประมวลผลจากข้อมูลรายครัวเรือนของโครงการติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเล็งเปื่อย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จ.กาฬสินธุ์ ปี 2561 ซึ่งเป็นโครงการที่ดำเนินการภายใต้การสนับสนุนของสถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระ สืบสานแนวพระราชดำริ โครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเล็งเปื่อย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จ.กาฬสินธุ์ เป็นโครงการที่มีการดำเนินงานพัฒนาเชิงพื้นที่อย่างเป็นระบบ โดยมีเป้าหมายสำคัญคือการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ เริ่มจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานสำคัญทางการเกษตร อันได้แก่การพัฒนาแหล่งน้ำ ในปี 2556 – 2557 และต่อมายังได้มีโครงการพัฒนาอื่นๆ ยกตัวอย่างเช่น การพัฒนาระบบโครงสร้างชลประทานและการบริหารจัดการน้ำ การพัฒนาคุณภาพดิน การส่งเสริมอาชีพด้านการเกษตร การรวมกลุ่มและจัดตั้งศูนย์รับซื้อผลผลิต ในปี 2560 ได้มีการดำเนินโครงการส่งเสริมการเพาะปลูกพืชหลังนา ซึ่งเป็นหนึ่งในโครงการพัฒนาอาชีพด้านการเกษตร จูงใจให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนรูปแบบการเพาะปลูกในช่วงนอกฤดูการเพาะปลูกข้าวนาปี โดยการให้ความรู้ด้านการเพาะปลูกควบคู่กับการจัดหาตลาดเพื่อรองรับผลผลิต ทั้งนี้เพื่อให้เกษตรกรได้มีโอกาสในการเรียนรู้ และมีประสบการณ์ในการปลูกพืชชนิดใหม่ที่สามารถให้ผลตอบแทนที่ดีกว่าการปลูกข้าวนาปรัง ส่งเสริมให้เกษตรกรเลือกปลูกพืชที่ตนเองสนใจจากพืชทั้งหมด 5 ชนิด ได้แก่ พริก ถั่วลิสง ข้าวโพดหวาน ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และผักปลอดภัย โดยมีการสนับสนุนปัจจัยการผลิตในรูปแบบของการให้กู้ยืมเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย และฮอร์โมน ปัจจุบันครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่เริ่มปรับเปลี่ยนรูปแบบการเพาะปลูกเข้าสู่แบบแผนการผลิตที่หลากหลายมากขึ้น ดังนั้นการวิเคราะห์ข้อมูลจากโครงการดังกล่าวจะทำให้เราสามารถทราบถึงการจัดการการเงินของครัวเรือนที่มีแบบแผนการผลิตที่แตกต่างกันได้เป็นอย่างดี

ในการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลจะแบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ ในส่วนแรกจะเป็นการนำเสนอข้อมูลในภาพรวมเพื่อให้เข้าใจบริบทของการเพาะปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์แต่ละชนิด และในส่วนที่สองจะเป็นการนำเสนอโดยจำแนกครัวเรือนออกเป็น 5 กลุ่มตามแบบแผนการผลิตของครัวเรือนที่แตกต่างกัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1 ข้อมูลการเพาะปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์ในภาพรวม

แม้ว่าครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่ส่วนใหญ่จะปลูกข้าวนาปีและข้าวนาปรัง แต่เนื่องจากสถานการณ์ภัยแล้ง น้ำท่วมและราคาผลผลิตตกต่ำ ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรเริ่มปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตของครัวเรือน (ภายใต้การสนับสนุนของสถาบันปิดทองหลังพระฯ) สิ่งที่น่าสนใจคือผลตอบแทนที่เกิดจากการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์แต่ละชนิดมีความแตกต่างกันมากน้อยเพียงใด ในการศึกษาครั้งนี้จึงได้วิเคราะห์ผลตอบแทน และช่วงเวลาของการรับจ่ายเงิน เพื่อสะท้อนภาพเบื้องต้นของการเงินครัวเรือนเกษตรกร

4.1.1 ผลตอบแทนจากการเพาะปลูก

ในการวิเคราะห์จะพิจารณาพืชเศรษฐกิจหลัก 5 ชนิด ได้แก่ ข้าวนาปี ข้าวนาปรัง ผักสวนครัว ข้าวโพด และอ้อย ข้อมูลในตารางที่ 3 แสดงรายรับเฉลี่ย ต้นทุนเฉลี่ย และรายได้สุทธิจากการปลูกพืชแต่ละชนิด ซึ่งจะเห็นว่าหากเปรียบเทียบผลตอบแทนจากการเพาะปลูกต่อไร่ การปลูกผักสวนครัวให้ผลตอบแทนสูงกว่าพืชไร่และข้าว

ตารางที่ 3 ข้อมูลการเพาะปลูกปี 2561 (หน่วย: บาทต่อไร่ต่อปี)

พืช	จำนวน ครัวเรือน	รายรับเฉลี่ย	ต้นทุนการเพาะปลูก เฉลี่ย ^a	รายได้สุทธิ
ข้าวนาปี	410	3,938	2,536	1,402
ข้าวนาปรัง	107	5,117	2,713	2,404
ผักสวนครัว	56	47,535	31,327 ^b	16,208
ข้าวโพด	23	9,445	3,054	6,391
อ้อย (อ้อยต่อ)	4	10,351	3,154	7,197

หมายเหตุ: ^a ต้นทุนเฉลี่ยนับรวมค่าเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย/ยา ค่าแรงปลูกและเก็บเกี่ยว ค่าเชื้อเพลิง ค่ารถไถ ค่ารถเกี่ยวข้าว ค่าสูบน้ำ

^b การปลูกผักตลอดทั้งปี นับรวมต้นทุนแรงงานของตนเองที่ดูแลแปลงวันละ 2 ชั่วโมง ค่าเสียโอกาสชั่วโมงละ 30 บาท รวมเป็นเงิน 21,900 บาท

จากการศึกษารายละเอียดของการเพาะปลูก สามารถสรุปข้อค้นพบที่สำคัญได้ดังนี้

1) การปลูกผักสวนครัวเป็นเพียงรายได้เสริมของครัวเรือน

การปลูกผักสวนครัวเป็นการปลูกผักตลอดทั้งปี ทำให้ครัวเรือนมีรายได้ต่อเนื่องสม่ำเสมอ ต่างจากการปลูกพืชชนิดอื่นที่มีรายได้เพียง 1 ครั้งต่อปี แม้ว่าผลตอบแทนต่อไร่จากการปลูกผักสวนครัวจะมากที่สุด คือ 16,208 บาท แต่ในความเป็นจริงโดยทั่วไปเกษตรกรจะปลูกผักสวนครัวเพียงแค่ 2 งานต่อครัวเรือนเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากข้อจำกัดของแรงงานในครัวเรือน ซึ่งการปลูกผักนั้นจำเป็นต้องใช้เวลาในการดูแลผักอย่างต่อเนื่องในทุกวัน ในมุมมองของเกษตรกรเห็นว่าการปลูกผักสวนครัวมีต้นทุนการเพาะปลูกไม่สูงนัก เนื่องจากไม่ได้นับรวมต้นทุนแรงงานของตนเองเข้าไปด้วย ซึ่งหากไม่นับรวมต้นทุนแรงงานของตนเอง ในรอบ 1 ปี การปลูกพืชผักสวนครัวจะมีต้นทุนเพียง 9,427 บาทต่อไร่ และรายได้สุทธิ จะสูงขึ้นเป็น 38,108 บาทต่อไร่ หรือประมาณวันละหนึ่งร้อยบาท แม้ว่าการปลูกผักสวนครัวจะเป็นการลงทุนที่คุ้มค่าและมีผลตอบแทนสูงที่สุด แต่ครัวเรือนส่วนใหญ่กลับมองว่ารายได้จากการปลูกพืชผักสวนครัวเป็นเพียงรายได้เสริมเท่านั้น

2) พืชไร่ให้ผลตอบแทนสูงแต่มีขั้นตอนการขายที่ยุ่งยากซับซ้อน

สำหรับผลตอบแทนจากการปลูกอ้อยและข้าวโพดก็เป็นพืชทางเลือกที่ให้ผลตอบแทนสูงกว่าการปลูกข้าว แต่จะเห็นว่าสัดส่วนของครัวเรือนเกษตรกรที่เลือกปลูกพืชไร่นั้นไม่มากนัก อ้อยและข้าวโพดเป็นพืชที่ใช้น้ำน้อย ครัวเรือนจะแบ่งที่ดินที่อยู่นอกเขตชลประทานมาทดลองปลูก สำหรับข้าวโพดเริ่มจากการทดลองปลูกภายใต้โครงการส่งเสริมการเพาะปลูกพืชหลังนา เมื่อปี 2560 โดยข้าวโพดหวานจะปลูกกัน เพียง 1-2 ไร่

ต่อครัวเรือน ส่วนข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มีพื้นที่ปลูกประมาณ 3 ไร่ต่อครัวเรือน เนื่องจากพื้นที่เพาะปลูกมักเผชิญกับฝนแล้งและน้ำท่วมเสมอ อีกทั้งปัญหาโรคพืชและแมลง เกษตรกรยังไม่สามารถจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้ ทำให้ผลผลิตข้าวโพดไม่ดีเท่าที่ควร และในการขายผลผลิตแม้ว่าจะมีแหล่งรวบรวมผลผลิตแต่ราคาที่ได้รับซื้อจะพิจารณาคคุณภาพของข้าวโพด ทำให้เกษตรกรบางรายมีประสบการณ์ที่ไม่ดีในขั้นตอนของการขายผลผลิต เช่นเดียวกับการขายอ้อยที่มีต้นทุนการเก็บเกี่ยวและการขนส่งค่อนข้างสูง และในการขายต้องรอคิวนาน ไม่สะดวกเหมือนการขายข้าว

3) เป็นขานาก็ต้องทำนา

โดยส่วนใหญ่ครัวเรือนเกษตรกรจะปลูกขานานาปีเป็นพืชหลัก เพราะข้าวเป็นอาหารหลักของครัวเรือน และการปลูกข้าวยังเป็นวิถีชีวิต เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมา จึงไม่น่าแปลกใจที่ผลตอบแทนจากการปลูกข้าวโดยเฉพาะขานานาปี เป็นพืชที่ให้ผลตอบแทนต่อไร่ต่ำที่สุด แต่เกษตรกรทุกครัวเรือนก็ยังคงเลือกที่จะทำนาปี เนื่องจากต้องการปลูกข้าวไว้เพื่อการบริโภค

4) ขานานาปีผลผลิตน้อยราคาสูง ขานาปรังผลผลิตมากราคาต่ำ

หากแยกการพิจารณารายได้จากการเพาะปลูกออกเป็นปริมาณผลผลิต และราคาสินค้า จะพบว่า การเพาะปลูกขานานาปี ปี 2561 ปริมาณผลผลิตเฉลี่ยของครัวเรือนตัวอย่างเท่ากับ 358 กิโลกรัมต่อไร่ (ภาพรวมของจังหวัดกาฬสินธุ์มีผลผลิตเฉลี่ย 370 กิโลกรัมต่อไร่) และสำหรับขานาปรัง พื้นที่ส่วนใหญ่สามารถเข้าถึงแหล่งน้ำทำให้มีผลผลิตค่อนข้างสูง โดยครัวเรือนตัวอย่างมีปริมาณผลผลิตเฉลี่ยเท่ากับ 731 กิโลกรัมต่อไร่ (สูงกว่าภาพรวมของจังหวัดกาฬสินธุ์ที่มีผลผลิตเฉลี่ย 640 กิโลกรัมต่อไร่) แต่เนื่องจากพื้นที่เพาะปลูกของอำเภอร่องคำ และอำเภอกมลาไสยมักประสบปัญหาน้ำแล้งและน้ำท่วม ทำให้บางปีอาจได้ผลผลิตน้อย ด้วยเหตุนี้อาจทำให้ครัวเรือนไม่มีแรงจูงใจที่จะพัฒนาวิธีการเพาะปลูกเพื่อเพิ่มผลผลิตต่อไร่ให้สูงขึ้น ครัวเรือนจึงหวังพึ่งรายได้จากระดับราคาข้าวที่สูง แม้ว่าขานาปรังจะได้ผลผลิตต่อไร่มากกว่า แต่ราคาข้าวที่ขายได้กลับต่ำกว่าขานานาปี โดยราคาขานานาปีในปี 2561 เฉลี่ยที่ 11 บาทต่อกิโลกรัม ขานาปรังราคาเฉลี่ย 7 บาทต่อกิโลกรัม ทำให้รายได้ต่างกันไม่มากนัก

5) ครัวเรือนใช้พื้นที่ปลูกข้าวเพื่อการบริโภคประมาณ 6 ไร่

การตัดสินใจแบ่งพื้นที่เพาะปลูกของครัวเรือนเกษตรกร ในการทำนาปีครัวเรือนส่วนใหญ่จะเลือกปลูกข้าวเหนียว (พันธุ์ กข. 6) ไว้เพื่อการบริโภคเป็นลำดับแรก เหลือจากการบริโภคก็จะขาย จากข้อมูลโครงการฯ พบว่า ครัวเรือนจะแบ่งข้าวไว้เพื่อการบริโภคประมาณ 2,233 กิโลกรัมต่อครัวเรือน ดังนั้น พื้นที่สำหรับปลูกข้าวไว้เพื่อการบริโภคของครัวเรือนอยู่ที่ประมาณ 6 ไร่ (ผลผลิตเฉลี่ย 358 กิโลกรัมต่อไร่) โดยรูปแบบของการผลิตขานานาปีที่ใช้ในการบริโภคจะค่อนข้างต่างจากการปลูกข้าวเอาไว้เพื่อขาย เช่น ยังมีการทำนาดำในแปลงที่เอาไว้บริโภค แต่สำหรับแปลงที่ขายจะเป็นนาหว่าน และข้าวเพื่อการบริโภคจะใช้แรงงานคนเกี่ยวข้าวไม่ใช้รถเกี่ยวข้าว เพื่อให้มีสิ่งเจือปนมาในข้าวเปลือกน้อยที่สุด เป็นต้น สำหรับการปลูกขานาปรังนั้นเกษตรกรจะปลูกข้าวเพื่อการจำหน่าย โดยส่วนใหญ่จะปลูกข้าวเจ้า แต่ในปีที่ข้าวเหนียวราคาดีก็จะมีบางส่วนที่หันมาปลูกข้าวเหนียว

4.1.2 การเลี้ยงสัตว์เพิ่มความมั่นคงทางอาหารให้ครัวเรือน

ในส่วนนี้จะนำเสนอข้อมูลการเลี้ยงสัตว์ของครัวเรือนที่เลี้ยงไว้เพื่อการบริโภคและจำหน่าย ได้แก่ ปลา ไก่เนื้อและไข่ โดยรายได้ที่เกิดขึ้นเป็นการรวมมูลค่ารายได้จากการขายและมูลค่าของการบริโภคในครัวเรือนด้วย ทั้งนี้เนื่องจากไม่สามารถแยกต้นทุนของการเลี้ยงสัตว์ทั้งสองส่วนออกจากกันได้ จากตาราง แม้ว่าผลตอบแทนของการเลี้ยงสัตว์จะไม่สูงมากนัก โดยการเลี้ยงปลา มีรายได้สุทธิเฉลี่ย 6,165 บาทต่อปี และการเลี้ยงไก่มีรายได้สุทธิ 7,731 บาทต่อปี แต่เกษตรกรสามารถพึ่งพิงอาหารจากการทำเกษตรวิธีชาวบ้าน คือ การเลี้ยงไก่ไว้กินเนื้อกินไข่ เลี้ยงปลาในสระน้ำ ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรมีความมั่นคงทางอาหารในระดับหนึ่ง วิธีชีวิตของเกษตรกรในกลุ่มนี้ใกล้เคียงกับการ “หาอยู่หากิน” ในอดีต แตกต่างจากกลุ่มอื่นที่ต้อง “หาเงินมาซื้อกิน”

ตารางที่ 4 ข้อมูลการเลี้ยงสัตว์ ปี 2561 (หน่วย: บาทต่อครัวเรือนต่อปี)

พืช	จำนวนครัวเรือน	รายรับเฉลี่ย (บาทต่อปี)			ต้นทุนการเลี้ยงสัตว์เฉลี่ย ^b (บาทต่อปี)	รายได้สุทธิ (บาทต่อปี)
		จำหน่าย	บริโภค ^a	รวม		
ปลา	70	7,729	2,095	9,824	3,659	6,165
ไก่	121	8,213	3,149	11,362	3,631	7,731
- ไก่เนื้อ	121	3,294	2,002	5,296		
- ไข่ไก่	98	4,919	1,147	6,066		

หมายเหตุ: ^a ในการคำนวณมูลค่าของปลา กิโลกรัมละ 60 บาท ไก่เนื้อตัวละ 150 บาท และไข่ไก่แผงละ 80 บาท

^b ต้นทุนเฉลี่ยนับรวมค่าพันธุ์ ค่าอาหารสัตว์ และอื่นๆ

การเลี้ยงสัตว์ของครัวเรือนส่วนใหญ่จะเป็นการเลี้ยงแบบปล่อย มีต้นทุนโรงเรือนและอาหารสัตว์ไม่มากนัก (แตกต่างจากการเลี้ยงแบบมีอาชีพที่มีโรงเรือนระบบปิด) ผลตอบแทนที่ได้ใกล้เคียงกับการปลูกพืชไร่ ได้แก่ อ้อยและข้าวโพด

4.1.3 ช่วงเวลาของการรับและจ่ายเงินของครัวเรือน

ข้าวนาปีจะเริ่มปรับพื้นที่ทำนาและปลูกในไตรมาสที่ 2 และเก็บเกี่ยวในช่วงไตรมาสที่ 4 เกษตรกรทุกครัวเรือนจะเก็บผลผลิตบางส่วนไว้เพื่อบริโภค (ประมาณ 2 ตันต่อครัวเรือนต่อปี) และขายผลผลิตส่วนที่เกินกว่าการบริโภค เนื่องจากต้องการนำรายได้จากการขายผลผลิตมาชำระหนี้ที่ได้กู้มาก่อนหน้านี้ แต่อาจมีเกษตรกรบางส่วนที่เก็บผลผลิตข้าวไว้ก่อนและนำออกมาขายในช่วงเวลาที่ต้องการใช้เงิน เช่น ช่วงเวลาที่ครัวเรือนไม่มีรายได้ ช่วงเวลาที่ลูกเปิดเทอม เป็นต้น สำหรับการปลูกข้าวนาปรังจะเริ่มไถปรับพื้นที่เพื่อปลูกข้าวนาปรังในช่วงปลายไตรมาสที่ 4 (หลังเก็บเกี่ยวข้าวนาปี) และจะเก็บเกี่ยวข้าวนาปรังในไตรมาสที่ 1 รอบปีถัดไป โดยส่วนใหญ่ข้าวนาปีจะปลูกข้าวเหนียวไว้เพื่อการบริโภค และปลูกข้าวเจ้าไว้เพื่อการบริโภคและขาย ส่วนนาปรังมักจะปลูกข้าวเจ้าไว้เพื่อขาย

กรณีของการปลูกพืชผักสวนครัวเพื่อขายนั้นจะมีการปลูกผักตลอดทั้งปี มีการปลูกหมุนเวียนชนิดของผักไปตามฤดูกาล ทำให้เกษตรกรมีรายได้สม่ำเสมอตลอดทั้งปี และเนื่องจากตลาดขายผักคือตลาด

ประจำอำเภอและตลาดประจำหมู่บ้าน ดังนั้นผักที่ปลูกขายมักจะเป็นผักที่ใช้ปรุงอาหารในครัวเรือน เช่น พริก มะเขือ ผักชี ต้นหอม ผักกาดหอม เป็นต้น

การปลูกข้าวโพดในพื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นการปลูกพืชหลังนา เริ่มปลูกในเดือนธันวาคม และเก็บเกี่ยวช่วงไตรมาสที่ 1 ระยะเวลาในการปลูก 90 – 120 วัน ส่วนอ้อยเป็นพืชที่มีระยะเวลาการเพาะปลูกที่แตกต่างจากพืชชนิดอื่นๆ ใช้เวลาปลูกนาน 10-12 เดือน แต่สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้มากกว่า 1 ครั้ง ซึ่งอ้อยปลูกจะมีผลผลิตมากกว่าอ้อยต่อ

ตารางที่ 5 ตารางแสดงช่วงเวลาของการรับและจ่ายเงินด้านการเพาะปลูก

พืช	รับเงิน				จ่ายเงิน			
	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4
ข้าวนาปี				✓		✓ปลูก	✓ใส่ปุ๋ย	✓เก็บเกี่ยว
ข้าวนาปรัง	✓				✓ใส่ปุ๋ย, เก็บเกี่ยว (รอบปีถัดไป)			✓ปลูก
ผัก	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ข้าวโพด	✓				✓ใส่ปุ๋ย, เก็บเกี่ยว (รอบปีถัดไป)			✓ปลูก
อ้อย				✓	✓ใส่ปุ๋ย	✓บำรุง	✓ใส่ปุ๋ย	✓ปลูก, เก็บเกี่ยว (รอบปีถัดไป)

ข้อค้นพบที่สำคัญจากการพิจารณากระแสรายรับและรายจ่ายด้านการเกษตรของครัวเรือน มีดังนี้

1) นาปรังคือแหล่งรายได้สำคัญของชาวนา

จากที่กล่าวมาแล้วว่าครัวเรือนจะทำนาปีเพื่อการบริโภค แต่หากมีเกินกว่าการบริโภคก็จะขาย แต่สำหรับนาปรังนั้นมีเป้าหมายเพื่อการจำหน่ายโดยตรง ดังนั้นการขอความร่วมมือไม่ให้นาปรังอาจมีความเป็นไปได้ไม่มากนัก เนื่องจากเกษตรกรยังไม่มั่นใจกับการปลูกพืชชนิดอื่นๆ และเมื่อพิจารณากระแสรายรับของครัวเรือนที่ปลูกทั้งข้าวนาปีและนาปรัง ยังพบว่าครัวเรือนส่วนใหญ่จะแบ่งรายได้จากการขายข้าวนาปรังไปชำระหนี้ ธ.ก.ส. และแบ่งบางส่วนไปลงทุนทำนาปีต่อไปได้ สำหรับครัวเรือนที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่ (มากกว่า 20 ไร่) ยังสามารถนำเงินจากการขายข้าวนาปรังไปซื้อสินทรัพย์ได้อีกด้วย

2) การปลูกผักสวนครัวสร้างสภาพคล่องให้ครัวเรือน

กระแสรายรับจากการปลูกผักสวนครัวแตกต่างจากการปลูกข้าวและพืชไร่ ครัวเรือนที่ปลูกผักสวนครัวจะมีรายได้ทุกวัน ประมาณวันละ 100 บาท แสดงให้เห็นถึงสภาพคล่องของครัวเรือนที่น่าจะสามารถวางแผนจัดการกับรายรับรายจ่ายได้ง่าย ยกตัวอย่างเช่น หลานร้องให้กินขนมก็ยังมีเงินในกระเป๋าที่พอจะหยิบยื่นให้ได้ และสามารถแบ่งเงินบางส่วนไว้ทำให้มีเงินออมในทุกเดือน หากพิจารณาในประเด็นของการทำบัญชีครัวเรือน กลุ่มของครัวเรือนที่ปลูกผักเป็นกลุ่มที่มีแนวโน้มการทำบัญชีครัวเรือนอย่างต่อเนื่อง แตกต่างจากกลุ่มที่ไม่ทำบัญชีครัวเรือนซึ่งให้เหตุผลว่าไม่อยากจะบันทึกเพราะมีแต่รายจ่ายไม่มีรายได้

3) กระแสรายรับมีผลต่อการสร้างหนี้

กระแสรายรับและรายจ่ายสำหรับการเพาะปลูกมีช่วงเวลาที่เหลื่อมกัน เช่นกรณีของการปลูกข้าวนาปี จำเป็นต้องเริ่มไถเตรียมดินเพื่อการเพาะปลูกในไตรมาสที่ 2 แต่รายได้จากการขายข้าวส่วนใหญ่เกิดขึ้นในไตรมาสที่ 4 ผลตอบแทนจากการทำนาปีนั้นมีจำนวนไม่มากนัก ทำให้ครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่สามารถเก็บเงินไว้เพื่อการลงทุนในรอบถัดไปได้ ที่ผ่านมามีการจัดการกับกระแสเงินของครัวเรือนในรอบปีนับเป็นสิ่งที่ท้าทายของครัวเรือนเกษตรกร เนื่องจากไม่ได้มีรายรับสม่ำเสมอทุกเดือนในขณะที่มีรายจ่ายทุกวัน

4) สถาบันการเงินชุมชนให้ความช่วยเหลือด้านปัจจัยการผลิต

ในปัจจุบันปัญหาเกี่ยวกับเงินลงทุนทำการเกษตรได้รับการช่วยเหลือจากสถาบันการเงินระดับชุมชน ทำให้เงินลงทุนสำหรับการปลูกข้าวไม่ใช่ปัญหาสำคัญของเกษตรกรอีกต่อไป เนื่องจากมีกองทุนในระดับหมู่บ้านที่ช่วยเหลือด้านปัจจัยการผลิต สมาชิกสามารถไปเอาปัจจัยการผลิต ได้แก่ เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย/ยา ไปใช้ในการเพาะปลูก โดยการคิดดอกเบี้ยซึ่งเป็นราคาที่สมาชิกยอมรับได้ แม้ว่าเกษตรกรส่วนใหญ่ไม่สามารถนำกำไรจากการปลูกข้าวปีนี้ ไปลงทุนปีหน้าได้ เนื่องจากกำไรที่ได้ไม่มาก หรือบางครัวเรือนไม่สามารถเก็บเงินไว้ถึงช่วงเพาะปลูกปีหน้า มีเหตุจำเป็นต้องเอาเงินออกไปใช้จ่ายก่อน พอถึงฤดูกาลเพาะปลูกปีถัดไปก็สามารถไปเอาพันธุ์ข้าว ปุ๋ย/ยา กับกองทุนใหม่อีกครั้ง เป็นแบบนี้ไปหมุนเวียนไปเรื่อยๆ นับเป็นการจัดการกับสภาพคล่องของครัวเรือน แต่ก็อาจนำมาซึ่งปัญหาหนี้สินสะสมที่เพิ่มขึ้นก็เป็นได้หากต้องไปกู้ยืมมาเพื่อชำระค่าปัจจัยการผลิตที่เอาไปลงทุนดังกล่าว

การนำเสนอในส่วนต่อไป จะแบ่งการพิจารณาการจัดการการเงินของครัวเรือนโดยจำแนกตามแบบแผนการผลิตที่แตกต่างกันใน 5 กลุ่มครัวเรือน ได้แก่ ครัวเรือนที่ปลูกข้าว ครัวเรือนที่ปลูกข้าวและผักสวนครัว ครัวเรือนที่ปลูกข้าวและข้าวโพด ครัวเรือนที่ปลูกข้าวและอ้อย และกลุ่มสุดท้ายครัวเรือนที่ปลูกข้าวและเลี้ยงสัตว์

4.2 การจัดการการเงินจำแนกตามแบบแผนการผลิตของครัวเรือน

ในส่วนนี้จะเริ่มจากการนำเสนอข้อมูลทั่วไปของครัวเรือน เพื่อทำความเข้าใจความเหมือนและความแตกต่างของครัวเรือนแต่ละกลุ่ม จากนั้นจะเริ่มการนำเสนอในส่วนของรายได้ รายจ่าย หนี้สิน และเงินออม โดยจำแนกตามแบบแผนการผลิตของครัวเรือน

4.2.1 ข้อมูลทั่วไปของครัวเรือนตัวอย่างจำแนกตามกลุ่มครัวเรือน

ในการศึกษารั้งนี้ใช้ข้อมูลจากโครงการติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเลิงเปือย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จ.กาฬสินธุ์ ปี 2561 ครั้วเรือนตัวอย่างทั้งสิ้น 469 ครั้วเรือน หัวหน้าครั้วเรือนมีอายุ 60 ปี แต่ละครั้วเรือนมีสมาชิกประมาณ 4 คน ครั้วเรือนร้อยละ 66 ของครั้วเรือนทั้งหมดมีสมาชิกที่กำลังศึกษาอยู่ พื้นที่ถือครองทางการเกษตรประมาณ 15 ไร่ต่อครั้วเรือน จากข้อมูลพบว่าครั้วเรือนจะมีการถือครองที่ดินทางการเกษตรมากกว่า 1 แปลง ทำให้ครั้วเรือนสามารถกระจายความเสี่ยงได้จากการเลือกชนิดพืชที่ปลูกในแต่ละแปลง และชนิดพืชที่ปลูกจะสามารถคาดการณ์ได้ว่าครั้วเรือนสามารถเข้าถึงแหล่งน้ำได้หรือไม่ กล่าวคือการปลูกพืชผักสวนครัวจำเป็นต้องใช้น้ำในปริมาณที่มาก ต่างจากการปลูกข้าวโพดและอ้อยที่เป็นพืชใช้น้ำน้อย

ตารางที่ 6 ข้อมูลทั่วไปของครั้วเรือนตัวอย่าง

ข้อมูล	หน่วย	กลุ่มของครั้วเรือน					
		ภาพรวม	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยงสัตว์
จำนวนครั้วเรือนตัวอย่าง	ครั้วเรือน	469	268	53	19	4	125
อายุของหัวหน้าครั้วเรือน	ปี	60	60	62	58	48	63
จำนวนสมาชิกในครั้วเรือน	คน	4	4	4	4	5	4
ร้อยละของครั้วเรือนที่มีสมาชิกกำลังเรียนหนังสือ	ร้อยละ	66	65	70	84	100	62
จำนวนสมาชิกที่กำลังเรียนหนังสือ	คน	1	1	1	1	2	1
พื้นที่ทางการเกษตรที่ถือครอง	ไร่	15	15	12	18	13.5	14

หมายเหตุ: ข้อมูลในตารางแสดงโดยใช้ค่ามัธยฐาน การวัดการกระจายของข้อมูลแสดงไว้ในตารางภาคผนวก

ครั้วเรือนตัวอย่างส่วนใหญ่ถูกจัดไว้อยู่ในกลุ่มที่ 1 มีรายได้ภาคการเกษตรมาจากการปลูกข้าวนาปีและนาปรังเป็นหลัก ดังนั้น ข้อมูลของครั้วเรือนกลุ่มที่ 1 จึงไม่แตกต่างจากภาพรวม กล่าวคือ อายุของหัวหน้าครั้วเรือนค่อนข้างมาก อยู่อาศัยกับลูกและ/หรือหลานที่กำลังเรียนหนังสือ มีพื้นที่เพาะปลูกเฉลี่ย 15 ไร่ต่อครั้วเรือน การปลูกข้าวนาปรังแสดงให้เห็นว่าที่ดินสามารถเข้าถึงแหล่งน้ำได้ดี

ครั้วเรือนกลุ่มที่ 2 ปลูกข้าวและผัก หัวหน้าครั้วเรือนมีอายุมาก อยู่อาศัยกับลูกและ/หรือหลานที่กำลังเรียนหนังสือ มีพื้นที่ถือครองทางการเกษตรค่อนข้างน้อย สำหรับการปลูกผักสวนครัวนั้นใช้พื้นที่เฉลี่ยเพียง 2 งานต่อครั้วเรือนเท่านั้น และเป็นพื้นที่ที่สามารถเข้าถึงแหล่งน้ำได้เป็นอย่างดี

ครั้วเรือนกลุ่มที่ 3 ปลูกข้าวและข้าวโพด หัวหน้าครั้วเรือนกำลังเข้าสู่วัยผู้สูงอายุ อยู่อาศัยกับลูกและ/หรือหลานที่กำลังเรียนหนังสือ พื้นที่เพาะปลูกอยู่นอกเขตชลประทานไม่สามารถทำนาปรังได้ หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวนาปี หัวหน้าครั้วเรือนต้องออกไปทำงานนอกพื้นที่เพื่อส่งเงินกลับมาให้ครอบครัวได้ใช้จ่าย

ในขณะที่แม่บ้านต้องอยู่ในพื้นที่เพื่อดูแลลูกหลาน การปลูกข้าวโพดเป็นพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ที่ครัวเรือนในพื้นที่เริ่มทดลองปลูกได้ไม่นาน โดยใช้พื้นที่เฉลี่ย 3 ไร่ต่อครัวเรือน

ครัวเรือนกลุ่มที่ 4 ปลูกข้าวและอ้อย หัวหน้าครัวเรือนอยู่ในวัยกลางคน อยู่อาศัยกับลูกที่กำลังเรียนหนังสือ และอาจต้องดูแลบิดาหรือมารดาที่อยู่ในวัยชรา ครัวเรือนตัวอย่างมีพื้นที่เพาะปลูกอ้อยเฉลี่ย 6 ไร่ต่อครัวเรือน อ้อยเป็นพืชอีกชนิดหนึ่งที่ใช้น้ำน้อยมักปลูกในพื้นที่นอกเขตชลประทาน

ครัวเรือนกลุ่มที่ 5 ปลูกข้าวและเลี้ยงสัตว์ หัวหน้าครัวเรือนมีอายุมาก อยู่อาศัยกับลูกและ/หรือหลานที่กำลังเรียนหนังสือ ลักษณะครัวเรือนโดยทั่วไปคล้ายกับกลุ่มที่ 1 และ 2 แตกต่างที่ครัวเรือนมีรายได้เสริมจากการเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ ปลา ไก่ เป็ด หมู และวัว ซึ่งการเลี้ยงสัตว์ดังกล่าวเป็นการเลี้ยงแบบปล่อย ลงทุนไม่มากนัก สามารถลดรายจ่ายค่าอาหารของครัวเรือนได้ มีพื้นที่เพาะปลูกประมาณ 14 ไร่ อยู่นอกเขตชลประทาน

การนำเสนอข้อมูลในส่วนต่อจากนี้ไป จะใช้ค่ามัธยฐานสะท้อนค่ากึ่งกลางของข้อมูลแต่ละตัวแปร เนื่องจากข้อมูลมีการกระจายค่อนข้างมาก ดังนั้นค่าของข้อมูลระดับย่อยรวมกันจะไม่เท่ากับข้อมูลรวม เช่น รายได้ภาคการเกษตร บวกด้วยรายได้นอกภาคการเกษตร บวกด้วยเงินส่งกลับ จะมีค่าไม่เท่ากับรายได้รวมของครัวเรือน ทั้งนี้เป็นเพราะว่าแต่ละตัวแปรจะถูกนำเสนอโดยใช้ค่ามัธยฐานที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมีจำนวนตัวอย่างดังแสดงไว้ในตารางที่ 6

4.2.2 ครัวเรือนไม่ได้ขาดทุนจากการลงทุนภาคการเกษตร

การนำเสนอข้อมูลรายได้ภาคการเกษตรของครัวเรือนในรายงานเล่มนี้ หมายถึงรายได้ที่ครัวเรือนได้รับจากการขายผลผลิตทางการเกษตรที่ครัวเรือนผลิตขึ้นทั้งพืชและสัตว์ ซึ่งเป็นการสะท้อนกระแสเงินสดของครัวเรือนที่ครัวเรือนสามารถนำไปใช้จ่ายใช้สอยได้ อย่างไรก็ตามในการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ โดยเฉพาะการปลูกข้าว มีเป้าหมายสำคัญคือการปลูกไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือน ดังนั้นผลผลิตที่ออกมาจะถูกแบ่งเอาไว้บริโภคในครัวเรือนก่อน และจะขายผลผลิตในส่วนที่เกินกว่าปริมาณการบริโภคของครัวเรือน ดังนั้นเพื่อความชัดเจนจึงได้แสดงรายละเอียดของมูลค่าผลผลิตทั้งหมดที่ครัวเรือนผลิตขึ้นในรอบปี 2561 เทียบกับรายจ่ายภาคการเกษตร ดังตารางที่ 7

ตารางที่ 7 มูลค่าผลผลิตและค่าใช้จ่ายภาคการเกษตรของครัวเรือน (หน่วย: บาทต่อครัวเรือนต่อปี)

ข้อมูล	กลุ่มของครัวเรือน					
	ภาพรวม	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยงสัตว์
1. มูลค่าผลผลิตภาคการเกษตรทั้งหมด (1.1+1.2)	61,000	59,500	67,250	67,420	111,020	57,900
1.1 รายได้ภาคการเกษตร	35,000	32,600	49,480	36,900	86,600	30,800

ข้อมูล	กลุ่มของครัวเรือน					
	ภาพรวม	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยงสัตว์
1.2 มูลค่าการบริโภคผลผลิตของตนเอง	19,140	19,195	14,700	22,940	17,900	19,800
2. รายจ่ายภาคการเกษตร	39,850	40,625	37,860	42,950	57,677	39,260
3. ส่วนต่างระหว่างรายได้ภาคการเกษตร และรายจ่ายภาคการเกษตร (1.1 - 2)	-1,310	-4,210	8,660	-7,240	28,924	-1,180
4. ส่วนต่างระหว่างมูลค่าผลผลิตภาค การเกษตรทั้งหมดและรายจ่ายภาค การเกษตร (1 - 2)	19,600	17,777	35,270	15,700	47,885	17,700

หมายเหตุ: ข้อมูลในตารางแสดงโดยใช้ค่ามัธยฐาน การวัดการกระจายของข้อมูลแสดงไว้ในตารางภาคผนวก

จากตารางพบข้อมูลที่สามารถสะท้อนความชัดเจนด้านรายได้ภาคการเกษตรของครัวเรือน
อย่างน้อย 3 ประการ คือ

- 1) ครัวเรือนส่วนใหญ่มีรายได้ที่เป็นตัวเงินน้อยกว่าค่าใช้จ่ายภาคการเกษตร แต่หากพิจารณาถึงมูลค่าของผลผลิตที่ครัวเรือนแบ่งไว้เพื่อการบริโภคร่วมด้วย จะพบว่าครัวเรือนมีมูลค่าของผลผลิตทั้งหมดมากกว่ารายจ่ายภาคการเกษตร แสดงให้เห็นว่าครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่ได้ขาดทุนจากการลงทุนภาคการเกษตร ทั้งนี้ในการพิจารณารายจ่ายภาคการเกษตรได้รวมเอาค่าใช้จ่ายแรงงานของครัวเรือน ซึ่งหมายความว่ารายได้สุทธินั้นเป็นกำไรทางเศรษฐศาสตร์ อีกทั้งข้อมูลดังกล่าวจะสามารถใช้ตอบคำถามว่าทำไมครัวเรือนเกษตรยังคงเลือกที่จะปลูกข้าว แม้ว่าอาจจะไม่มีรายได้หรือมีรายได้น้อยกว่าการปลูกพืชชนิดอื่น แต่ครัวเรือนยังมีข้าวไว้เพื่อบริโภคตลอดทั้งปี แสดงให้เห็นว่าครัวเรือนเลือกความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือน มากกว่าที่จะเสี่ยงกับรายได้สูงจากการปลูกพืชชนิดอื่น
- 2) แม้ว่าครัวเรือนจะไม่ขาดทุนจากการทำการเกษตร แต่รายได้ที่เหลือในภาคการเกษตรไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพในวิถีชีวิตแบบปัจจุบันที่ต้องส่งลูกเรียนหนังสือและภาระค่าใช้จ่ายในครัวเรือนที่เพิ่มสูงขึ้น
- 3) พืชทางเลือกที่น่าสนใจ ได้แก่ การปลูกอ้อย แม้ว่าจะมีต้นทุนสูงแต่ก็สามารถเก็บเกี่ยวได้ถึง 3 รอบ และพืชที่สามารถสร้างรายได้เสริมให้กับครัวเรือนได้ดีคือการปลูกผักสวนครัว สอดคล้องกับข้อมูลผลตอบแทนจากการปลูกผักสวนครัวที่สูงกว่าผลตอบแทนจากการปลูกพืชชนิดอื่น

4.2.3 รายได้หลักของครัวเรือนเกษตรมาจากรายได้นอกภาคการเกษตร

รายได้รวมของครัวเรือน หมายถึง รายได้ที่เป็นตัวเงินที่ครัวเรือนได้รับทั้งหมดในรอบหนึ่งปี เป็นผลรวมของรายได้ภาคการเกษตร และรายได้นอกภาคการเกษตร โดยรายได้ภาคการเกษตรเป็นรายได้ที่ได้

จากการขายผลผลิตที่ครัวเรือนผลิตขึ้น สำหรับรายได้นอกภาคการเกษตร หมายถึง รายได้จากค่าจ้าง เงินเดือน การทำธุรกิจนอกภาคการเกษตร เงินส่งกลับจากสมาชิกในครัวเรือนที่ออกไปทำงานนอกพื้นที่ เงินปันผล และเงินสนับสนุนจากรัฐบาล จากตารางที่ 8 รายได้รวมของครัวเรือนอยู่ที่ประมาณ 149,920 บาทต่อปี

ตารางที่ 8 รายได้รวมของครัวเรือน ปี 2561 (หน่วย: บาทต่อครัวเรือนต่อปี)

ข้อมูล	กลุ่มของครัวเรือน					
	ภาพรวม	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยง สัตว์
รายได้รวมของครัวเรือน (1+2) (หน่วย: บาทต่อปี)	149,920	157,200	117,320	147,800	288,820	142,800
1. รายได้ภาคการเกษตร	35,000	32,600	49,480	36,900	86,600	30,800
2. รายได้นอกภาคการเกษตร	96,000	99,600	54,600	85,700	207,200	102,400
สัดส่วนรายได้ของครัวเรือน						
1. รายได้ภาคการเกษตร	26.0	22.2	47.9	31.7	30.6	26.2
2. รายได้นอกภาคการเกษตร	74.0	77.8	52.1	68.3	69.4	73.8

หมายเหตุ: ข้อมูลในตารางแสดงโดยใช้ค่ามัธยฐาน การวัดการกระจายของข้อมูลแสดงไว้ในตารางภาคผนวก

จากตารางพบข้อมูลที่สำคัญดังนี้

- 1) แม้ว่าอาชีพหลักของครัวเรือนจะเป็นเกษตรกร แต่รายได้หลักของครัวเรือนเกษตรไม่ได้มาจากภาคการเกษตรอีกต่อไปแล้ว การจัดการการเงินของครัวเรือนเกี่ยวข้องกับคน 3 ช่วงวัย ได้แก่ รุ่นพ่อแม่ รุ่นลูก และรุ่นหลาน พ่อแม่ทำการเกษตรบนที่ดินของตนเอง ไม่สามารถตัดใจทิ้งภาคการเกษตรแม้จะมีอายุที่มากขึ้น ปรับเปลี่ยนวิธีการทำการเกษตรโดยการจ้างมากขึ้น รุ่นลูกออกไปทำงานนอกพื้นที่ เพื่อส่งเงินกลับมาให้ครอบครัว ซึ่งรวมถึงค่าใช้จ่ายของหลานที่อาศัยอยู่กับพ่อแม่ นับเป็นการกระจายความเสี่ยงด้านอาชีพของคนในครัวเรือน เพื่อให้มีรายได้เพียงพอกับค่าใช้จ่ายของครัวเรือน ข้อมูลจากตารางแสดงให้เห็นว่าครัวเรือนพึ่งพารายได้นอกภาคเกษตรสูงถึงร้อยละ 74.0 ของรายได้รวมของครัวเรือน
- 2) ครัวเรือนกลุ่มที่ 4 ปลูกข้าวและอ้อย เป็นกลุ่มที่มีรายได้สูงที่สุด โดยมีรายได้ภาคการเกษตรและรายได้นอกภาคการเกษตรสูงกว่ากลุ่มอื่นๆ ถึงสองเท่า เป็นเพราะหัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุอยู่ในวัยกลางคน มีการวางแผนในการหารายได้ทั้งภาคการเกษตร กล้าเสี่ยงที่จะลงทุนในพืชที่ใช้เงินลงทุนมากแต่ผลตอบแทนสูง เช่น อ้อย อีกทั้งใช้เวลาที่เหลือในการหารายได้นอกภาคการเกษตร สอดคล้องกับทฤษฎีรายได้ถาวรในวงจรชีวิต ซึ่งได้อธิบายความสัมพันธ์ของรายได้ส่วนบุคคลและอายุเป็นแบบประจักษ์คว่ำ โดยบุคคลจะมี

รายได้น้อยเมื่ออายุยังน้อย และรายได้จะเพิ่มขึ้นในวัยกลางคน จากนั้นรายได้จะลดลงอีกครั้งเมื่ออายุมากขึ้น

- 3) ครั้วเรือนกลุ่มที่ 2 ปลูกข้าวและผัก เป็นครั้วเรือนกลุ่มที่มีรายได้นอกภาคการเกษตรน้อยที่สุด ส่งผลให้เป็นกลุ่มครั้วเรือนที่มีรายได้รวมน้อยที่สุดแม้ว่ารายได้ภาคการเกษตรจะสูงก็ตาม การปลูกผักนั้นต้องใช้เวลาดูแลแปลงผักทุกวัน (labor intensive) ทำให้ไม่สามารถออกไปรับจ้างได้เหมือนกลุ่มอื่นๆ จะเห็นว่าครั้วเรือนในกลุ่มที่ 2 นี้เป็นกลุ่มที่พึ่งพารายได้จากภาคการเกษตรมากกว่ากลุ่มอื่นๆ โดยเปรียบเทียบ

4.2.4 เงินส่งกลับบ้านของสมาชิกเป็นส่วนสำคัญของรายได้ครั้วเรือน

ในส่วนนี้จะพิจารณาเฉพาะครั้วเรือนที่ได้รับเงินส่งกลับจากสมาชิกในครั้วเรือนที่ออกไปทำงานนอกพื้นที่ ในภาพรวมมีครั้วเรือนร้อยละ 50.5 ของครั้วเรือนทั้งหมดที่ต้องพึ่งพาเงินส่งกลับ โดยมีเงินส่งกลับประมาณ 36,000 บาทต่อปี ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 27.7 ของรายได้รวมของครั้วเรือน มากกว่าหนึ่งในสี่ของรายได้รวมของครั้วเรือน แสดงให้เห็นว่าเงินส่งกลับนั้นมีความสำคัญต่อครั้วเรือนเกษตรกรทั้งในแง่ของจำนวนครั้วเรือนที่ต้องพึ่งพาเงินส่งกลับ และจำนวนเงินส่งกลับ

ครั้วเรือนกลุ่มที่ 1 ปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว เป็นกลุ่มที่ต้องพึ่งพาเงินส่งกลับในแง่ของรายได้สูงที่สุด โดยเงินส่งกลับคิดเป็นร้อยละ 33.4 ของรายได้รวมของครั้วเรือน ในขณะที่กลุ่มของครั้วเรือนที่ปลูกข้าวและอ้อย เป็นกลุ่มที่พึ่งพาเงินส่งกลับน้อยที่สุดโดยเปรียบเทียบ หัวหน้าครั้วเรือนที่อยู่ในวัยแรงงานมีรายได้จากนอกภาคการเกษตร

ตารางที่ 9 เงินส่งกลับจากสมาชิกในครั้วเรือนที่ออกไปทำงานนอกพื้นที่ ปี 2561

ข้อมูล	กลุ่มของครั้วเรือน					
	ภาพรวม	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยง สัตว์
จำนวนครั้วเรือนที่ได้รับเงินส่งกลับ	237	132	30	10	1	64
ร้อยละของครั้วเรือนที่ได้รับเงินส่งกลับ	50.5	49.3	56.6	52.6	25.0	51.2
จำนวนเงินส่งกลับ (บาทต่อครั้วเรือนต่อปี)	36,000	45,000	30,000	35,500	20,000	29,500
ร้อยละของเงินส่งกลับต่อรายได้รวม	27.7	33.4	29.7	29.4	14.0	20.8

หมายเหตุ: ข้อมูลในตารางแสดงโดยใช้ค่ามัธยฐาน การวัดการกระจายของข้อมูลแสดงไว้ในตารางภาคผนวก

4.2.5 มีครัวเรือนจำนวนมากที่มีรายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย

รายจ่ายรวมของครัวเรือน หมายถึง รายจ่ายภาคการเกษตร และรายจ่ายนอกภาคการเกษตร ได้แก่ ค่าใช้จ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภคและใช้จ่ายทั่วไปในครัวเรือน ค่าใช้จ่ายด้านการศึกษา การรักษาพยาบาล รวมถึงการซื้อและซ่อมแซมสินทรัพย์ ซึ่งในแต่ละกลุ่มครัวเรือนมีส่วนค่าใช้จ่ายไม่ต่างกันมากนัก กล่าวคือ ค่าใช้จ่ายร้อยละ 44 ของค่าใช้จ่ายรวมของครัวเรือน เป็นค่าใช้จ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภคและใช้จ่ายทั่วไปในครัวเรือน รองลงมา ได้แก่ ค่าใช้จ่ายภาคการเกษตร (ประมาณร้อยละ 40 ของรายจ่ายรวม) และ ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรอยู่ที่ประมาณร้อยละ 17 ของค่าใช้จ่ายรวม

ตารางที่ 10 ข้อมูลรายได้และค่าใช้จ่ายของครัวเรือน ปี 2561 (หน่วย: บาทต่อครัวเรือนต่อปี)

ข้อมูล	กลุ่มของครัวเรือน					
	ภาพรวม	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยงสัตว์
1. รายได้รวม	149,920	157,200	117,320	147,800	288,820	142,800
2. รายจ่ายรวม	126,340	127,560	114,000	115,540	146,940	124,560
2.1 ภาคการเกษตร	39,850	40,625	37,860	42,950	57,677	39,260
2.2 อุปโภคบริโภค	43,650	45,252	34,590	46,140	62,310	42,600
2.3 การศึกษา	14,400	16,300	12,500	15,000	15,110	11,600
2.4 การรักษาพยาบาล	120	75	80	240	234	200
2.5 ซื้อและซ่อมแซมสินทรัพย์	2,000	1,950	1,000	4,000	1,000	3,200
3. ส่วนต่างระหว่างรายได้รวมและ รายจ่ายรวม (1 - 2)	19,300	24,345	12,840	-27,819	126,124	22,026
4. ร้อยละของครัวเรือนที่รายได้ไม่ เพียงพอกับค่าใช้จ่าย	42.0	40.7	41.5	63.2	0.0	43.2
5. ความรุนแรงของปัญหาทาง การเงิน (บาทต่อครัวเรือนต่อปี)	(ร้อยละของครัวเรือน)					
ไม่เกิน 50,000 บาท	50.8	52.3	54.5	41.7		48.1
50,000 – 100,000 บาท	22.3	22.9	13.6	33.3		22.2
100,001 – 150,000 บาท	10.2	7.3	13.6	8.3		14.8
150,001 – 200,000 บาท	6.1	4.6	13.6	0.0		7.4
มากกว่า 200,000 บาท	10.7	12.8	4.5	16.7		7.4

หมายเหตุ: ข้อมูลในตารางแสดงโดยใช้ค่ามัธยฐาน การวัดการกระจายของข้อมูลแสดงไว้ในตารางภาคผนวก

จากตารางที่ 10 มีครัวเรือนมากถึง 197 ครัวเรือนหรือร้อยละ 42 ของครัวเรือนทั้งหมดที่มีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายของครัวเรือน ในจำนวนนี้ประมาณครึ่งหนึ่งของครัวเรือนมีรายจ่ายมากกว่ารายได้

หรือมีความรุนแรงของปัญหาทางการเงินในระดับที่ไม่เกิน 50,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี และนี้อาจเป็นสาเหตุที่ครัวเรือนจำเป็นต้องกู้ยืมจากกองทุนหมู่บ้านในทุกๆ ปี

ครัวเรือนกลุ่มที่ 3 ปลุกข้าวและข้าวโพด มีที่ดินทำกินอยู่นอกเขตชลประทาน เป็นกลุ่มที่มีปัญหาทางการเงินมากที่สุด ครัวเรือนที่มีรายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายสูงถึงร้อยละ 63.2 ของครัวเรือนในกลุ่มนี้ ด้วยเหตุนี้เองทำให้ครัวเรือนเหล่านี้จำเป็นต้องก่อหนี้เพื่อมาใช้จ่ายภายในครัวเรือน และหากสถานการณ์เป็นแบบนี้ทุกปีครัวเรือนในกลุ่มนี้จะต้องเป็นหนี้ซ้ำซาก เพราะนอกจากรายได้จากไม่เพียงพอกับรายจ่ายของครัวเรือนที่เกิดขึ้นในรอบปีแล้ว ยังไม่สามารถชำระคืนหนี้เก่าที่เคยยืมมาได้อีกด้วย

นอกจากนี้ข้อมูลดังกล่าวยังสามารถตอบคำถามในประเด็นที่น่าสนใจ 4 ประเด็น คือ

- 1) ทำไมบางครัวเรือนจึงต้องกู้ยืมเงินเพื่อมาลงทุนทำการเกษตร ข้อมูลจากตารางแสดงให้เห็นว่ารายได้หลังหักค่าใช้จ่ายของครัวเรือนนั้นไม่เพียงพอกับรายจ่ายภาคการเกษตร (ในรอบถัดไป) ยกเว้นครัวเรือนกลุ่มที่ 4 ที่ปลุกข้าวและอ้อย ดังนั้น ครัวเรือนจำเป็นต้องกู้ยืมเงินเพื่อมาลงทุนในรอบต่อไป
- 2) แม้ครัวเรือนจะพึ่งพารายได้นอกภาคการเกษตรสูงถึงร้อยละ 74 ของรายได้รวม แต่ทำไมครัวเรือนเกษตรยังสะท้อนสภาพทางเศรษฐกิจของครัวเรือนในแต่ละปี โดยอิงรายได้จากภาคการเกษตรเป็นหลัก เราสามารถตอบคำถามนี้ได้โดยพิจารณาจากการที่เกษตรกรส่วนใหญ่จะไม่เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการผลิตของครัวเรือน ดังนั้นผลผลิตต่อไร่และรายได้อื่นๆ มักไม่เปลี่ยนแปลง แต่หากปีใดราคาผลผลิต (โดยเฉพาะราคาข้าว) อยู่ในระดับที่สูง ครัวเรือนก็จะมีรายได้ภาคการเกษตรเพิ่มมากขึ้น ครัวเรือน (ร้อยละ 40) ที่เคยมีรายได้รวมไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายรวม ก็จะมีรายได้เพิ่มขึ้น ในปีที่ราคาข้าวสูงครัวเรือนจะมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น ทั้งๆ ที่มีรูปแบบการผลิตเช่นเดิม
- 3) ทำไมครัวเรือนที่รายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายยังคงมีการกู้ยืมอย่างต่อเนื่องเพื่อรักษาระดับการบริโภคของครัวเรือน ตามทฤษฎีรายได้ถาวรในวงจรชีวิตได้กล่าวถึงระดับการบริโภคของบุคคลซึ่งไม่ได้ขึ้นอยู่กับระดับรายได้ในปัจจุบันเท่านั้น แต่ยังขึ้นอยู่กับรายได้ที่คาดว่าจะได้รับในอนาคตด้วย สำหรับครัวเรือนในกลุ่มนี้ก็เช่นเดียวกัน ครัวเรือนมีการคาดการณ์รายได้ในอนาคต จากลูกที่ทำงานแล้ว และจากเงินออมโดยเฉพาะอย่างยิ่งเงินจากกลุ่มฌาปนกิจและเงินประกันที่จะได้รับตอนเสียชีวิต ประมาณ 200,000 บาท ทั้งนี้เพื่อใช้ในการชำระหนี้ที่ได้ก่อขึ้น ไม่ให้เป็นภาระของลูกหลาน
- 4) การกู้ยืมเงินโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากกองทุนหมู่บ้านมีความสำคัญต่อการจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรเพียงใด จากข้อมูลในตารางจะพบว่าเกือบครึ่งหนึ่งของครัวเรือนมีความจำเป็นต้องกู้ยืมเงินเนื่องจากรายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย และแหล่งเงินกู้สำคัญที่เพิ่มสภาพคล่องให้กับครัวเรือนได้โดยไม่ต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน ได้แก่ กองทุนหมู่บ้าน ซึ่งให้กู้ยืมเงิน 20,000 – 40,000 บาทต่อปี

ข้อมูลจากตาราง ยังพบว่าส่วนต่างระหว่างรายได้รวมและรายจ่ายรวมของครัวเรือนนั้นเป็นส่วนที่ครัวเรือนสามารถนำไปออมและ/หรือชำระคืนเงินกู้พร้อมดอกเบี้ย ค่าถามต่อไปคือเงินส่วนต่างดังกล่าว นั้นเพียงพอกับการชำระเงินกู้ของครัวเรือนหรือไม่ โดยจะได้นำเสนอรายละเอียดในลำดับถัดไป

4.2.6 ครัวเรือนกว่าร้อยละ 40 ไม่สามารถชำระหนี้ได้

ส่วนนี้พิจารณาเฉพาะครัวเรือนที่มีหนี้สินสะสม ในปี 2561 ครัวเรือนที่มีหนี้สินสะสมมีจำนวนทั้งสิ้น 362 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 77.2 ของครัวเรือนทั้งหมด ทั้งนี้ครัวเรือนเกษตรมีหนี้สินสะสมอยู่ที่ 168,553 บาท โดยครัวเรือนที่ปลูกพืชทางเลือก ได้แก่ ข้าวโพดและอ้อยเป็นกลุ่มที่มีหนี้สินสะสมค่อนข้างสูง ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนภาพของปัญหาหนี้ครัวเรือนของเกษตรกรที่มีครัวเรือนเป็นหนี้จำนวนมาก และยังมีหนี้สินสะสมมากกว่ารายได้จากภาคการเกษตรถึง 6 เท่า ด้วยเหตุนี้ครัวเรือนจึงต้องพยายามหารายได้จากนอกภาคการเกษตร เพื่อให้มีโอกาสในการชำระหนี้คืน

ครัวเรือนที่มีความสามารถในการชำระหนี้ ในที่นี้หมายถึงครัวเรือนที่เป็นหนี้และมีรายได้รวมมากกว่าค่าใช้จ่ายรวม นั้นแสดงว่าครัวเรือนจะมีเงินเหลือพอที่จะสามารถนำไปชำระหนี้ได้ (แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าครัวเรือนจะนำเงินทั้งหมดไปชำระหนี้) และความสามารถในการชำระหนี้ ในที่นี้หมายถึง รายได้ส่วนที่เกินกว่ารายจ่ายรวมของครัวเรือน ซึ่งสะท้อนโอกาสในการชำระหนี้ของครัวเรือน จากตารางที่ 11 พบว่ามีครัวเรือนเพียงร้อยละ 56.9 ของครัวเรือนที่มีหนี้สินทั้งหมด ที่มีความสามารถในการชำระหนี้ได้ นั้นหมายความว่าครัวเรือนกว่าร้อยละ 40 ไม่สามารถชำระคืนหนี้ได้ด้วยรายได้ของครัวเรือน เป็นที่มาของความจำเป็นที่ต้องกู้เพิ่มเพื่อชำระคืนเงินกู้เดิม

ตารางที่ 11 ภาระหนี้สินของครัวเรือนและความสามารถในการชำระหนี้ ปี 2561

ข้อมูล	กลุ่มของครัวเรือน					
	ภาพรวม	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยงสัตว์
ภาระหนี้สินของครัวเรือน						
จำนวนครัวเรือนที่มีหนี้	362	201	40	19	3	99
ร้อยละของครัวเรือนที่มีหนี้	77.2	75.0	75.5	100.0	75.0	79.2
หนี้สินสะสม (บาทต่อครัวเรือน)	168,553	150,000	110,000	300,000	300,000	200,000
ความสามารถในการชำระหนี้ของครัวเรือน						
จำนวนครัวเรือนที่มีความสามารถในการชำระหนี้	206	121	18	7	3	57
ร้อยละของครัวเรือนที่มีความสามารถในการชำระหนี้	56.9	60.2	45.0	36.8	100.0	57.6
ความสามารถในการชำระหนี้ (บาทต่อครัวเรือนต่อปี)	20,110	30,102	-8,295	-27,819	211,457	30,884

ข้อมูลในส่วนนี้สามารถตอบคำถามงานวิจัยใน 3 ประเด็น ได้แก่

- 1) **แบบแผนการผลิตแบบใดเป็นหนี้มากที่สุด** ข้อมูลจากตารางที่ 11 จะเห็นว่าครัวเรือนในกลุ่มที่ 3 (ปลูกข้าวและข้าวโพด) เป็นหนี้มากที่สุด สอดคล้องกับข้อมูลในตารางที่ 10 ซึ่งพบว่าครัวเรือนในกลุ่มที่ 3 ส่วนใหญ่มีรายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย นอกจากนี้ครัวเรือนในกลุ่มที่ 3 ยังเป็นกลุ่มที่มีหนี้สินสะสมมากที่สุด เนื่องจากครัวเรือนมีพื้นที่เพาะปลูกอยู่นอกเขตชลประทาน เผชิญปัญหาภัยแล้งอยู่เสมอ ส่งผลต่อผลผลิตภาคการเกษตร ทำให้มีความจำเป็นต้องกู้ยืมเพื่อมาลงทุนภาคการเกษตร (ในรอบปีเพาะปลูกถัดไป) และเพื่อนำมาใช้จ่ายในครัวเรือน
- 2) **แบบแผนการผลิตแบบใดสามารถคืนเงินกู้ได้ดีที่สุด** ครัวเรือนกลุ่มที่ 4 ปลูกข้าวและอ้อย แม้ว่าจะมีหนี้สินสะสมมาก แต่ก็มีความสามารถในการชำระคืนเงินกู้มากเช่นกัน ครัวเรือนในกลุ่มนี้เมื่อพิจารณาจากรายได้และรายจ่ายแล้ว เป็นกลุ่มที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่ากลุ่มอื่นๆ เงินกู้ถูกนำไปลงทุนมากกว่าการบริโภค
- 3) **แบบแผนการผลิตแบบใดไม่สามารถคืนเงินกู้ได้** ครัวเรือนกลุ่มที่ 2 (ปลูกข้าวและผัก) และ ครัวเรือนกลุ่มที่ 3 (ปลูกข้าวและข้าวโพด) เป็นกลุ่มที่น่าเป็นห่วงมากที่สุดในแง่ของการชำระคืนเงินกู้ ครัวเรือนทั้งสองกลุ่มมีรายจ่ายรวมมากกว่ารายได้รวมของครัวเรือนเกินกว่าครึ่งหนึ่งของครัวเรือนที่เป็นหนี้ไม่มีเงินเหลือพอที่จะนำมาชำระหนี้ได้ แนวโน้มของการกู้ยืมเพื่อชำระคืนเงินกู้ค่อนข้างสูง สำหรับครัวเรือนกลุ่มที่ 2 แม้ว่ารายได้จากการปลูกผักจะดี สามารถเพิ่มสภาพคล่องให้กับครัวเรือนได้ แต่ด้วยข้อจำกัดของแรงงานที่ทำให้ปลูกผักได้เพียง 2 งาน จึงไม่สามารถสร้างรายได้ในจำนวนที่มากพอที่จะชำระหนี้ได้

จากการศึกษาพบว่าร้อยละ 40 ของครัวเรือนทั้งหมดจำเป็นต้องเป็นหนี้ เนื่องจากมีรายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย แต่จากตารางที่ 11 ครัวเรือนที่มีหนี้สินสูงถึงร้อยละ 77.2 แสดงว่ามีครัวเรือนบางส่วนที่มีความจำเป็นในการก่อหนี้เพื่อวัตถุประสงค์อย่างอื่น ซึ่งจะได้นำเสนอในส่วนต่อไป

4.2.7 ครัวเรือนก่อหนี้เพื่อการบริโภคและการลงทุน

การก่อหนี้ของครัวเรือนเกษตรมีวัตถุประสงค์ในการใช้เงินที่หลากหลาย ข้อมูลโครงการปิดทองหลังพระฯ ปี 2561 มีจำนวน 92 ครัวเรือนที่มีการก่อหนี้เพิ่มขึ้นเมื่อเทียบกับปีก่อนหน้า โดยหนึ่งครัวเรือนอาจกู้ได้มากกว่า 1 แหล่ง แหล่งเงินกู้สำคัญของครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่ คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) และกองทุนหมู่บ้าน เนื่องจากเป็นแหล่งเงินกู้ที่ดอกเบี้ยต่ำ เมื่อพิจารณาเฉพาะการกู้ยืมที่เพิ่มขึ้นในปี 2561 พบว่าครัวเรือนส่วนใหญ่ต้องการเงินกู้ระยะสั้น (คืนภายใน 1 ปี) จำนวน 3-4 หมื่นบาทเพื่อใช้จ่ายในครัวเรือนและการลงทุนภาคการเกษตร ได้แก่ การซื้อพันธุ์พืช/สัตว์ ปุ๋ยและยาฆ่าแมลง ส่วนการซื้อสินทรัพย์ทางการเกษตรและการต่อเติมบ้านนับเป็นความจำเป็นในลำดับถัดมา และเป็นหนี้ที่มีมูลค่าการกู้ยืมค่อนข้างสูง

ตารางที่ 12 การกู้ยืมของครัวเรือนในปี 2561 จำแนกตามวัตถุประสงค์ของการกู้

วัตถุประสงค์ของการกู้ยืม	แหล่งเงินกู้ สำคัญ	จำนวน ที่กู้ยืม (คน)	จำนวนเงินกู้ (บาท)			
			ค่าต่ำสุด	ค่ามัธยฐาน	ค่าสูงสุด	ส่วนเบี่ยงเบน ควอร์ไทล์
เงินกู้สำหรับภาคการเกษตร						
ลงทุนทางการเกษตร	ธ.ก.ส.	33	3,500	30,000	500,000	40,000
ซื้อสินทรัพย์ทางการเกษตร	ธ.ก.ส., กองทุนหมู่บ้าน	11	1,000	150,000	600,000	40,000
เงินกู้สำหรับนอกภาคการเกษตร						
ใช้จ่ายในครัวเรือน	กองทุนหมู่บ้าน, ธ.ก.ส., ญาติ	39	3,000	40,000	280,000	15,000
ต่อเติม/สร้างบ้าน	ธ.ก.ส.	10	30,000	200,000	500,000	75,000
ซื้อรถยนต์	ธ.ก.ส., สหกรณ์เกษตร	7	50,000	190,000	530,000	92,500
เพื่อการศึกษาของบุตร	ธ.ก.ส.	6	30,000	80,000	400,000	56,250
ซื้อที่ดิน	ธ.ก.ส.	6	50,000	100,000	200,000	33,750
ชำระหนี้ก้อนอื่น	ธ.ก.ส.	6	5,000	50,000	430,000	111,125
จัดงาน เช่น งานบวช งานแต่ง	สหกรณ์เกษตร	1	150,000	150,000	150,000	0

ความคาดหวังต่อรายได้ในอนาคตอาจเป็นอีกหนึ่งในปัจจุบัน ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการก่อหนี้ในปัจจุบัน ยกตัวอย่างเช่น ครัวเรือนยังคงก่อหนี้เพื่อมาลงทุนภาคการเกษตรแม้ว่ารายได้สุทธิภาคการเกษตรจะเป็นลบ เนื่องจากต้องการมีข้าวไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน และครัวเรือนยังมีความคาดหวังว่าในปีต่อไปอาจจะสามารถขายผลผลิตได้ในราคาดีและ/หรือได้ผลผลิตดี จึงตัดสินใจผลิตและก่อหนี้ แต่เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวหากปรากฏว่าผลผลิตราคาตกหรือเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ ก็อาจทำให้ครัวเรือนมีรายได้ไม่เพียงพอสำหรับการชำระหนี้ เช่นเดียวกับกรณีของการลงทุนเพื่อการศึกษาของบุตรหลาน ที่มีความคาดหวังว่าหลังจากที่บุตรหลานจบการศึกษาแล้วจะช่วยชำระหนี้หรือส่งเงินกลับมาให้

4.2.8 การลงทุนด้านการศึกษาเป็นรายจ่ายสำคัญของครัวเรือน

การศึกษานับเป็นการลงทุนที่สำคัญที่สุดของครัวเรือนเกษตรกร ข้อมูลทั่วไปของครัวเรือนแสดงให้เห็นว่ามี 280 ครัวเรือน จากทั้งสิ้น 469 ครัวเรือน (ร้อยละ 60) ที่มีบุตรหลานอยู่ในวัยกำลังศึกษา โดยส่วนใหญ่มีจำนวนบุตรหลานกำลังศึกษาอยู่ จำนวน 1 คนต่อครัวเรือน และในจำนวน 280 ครัวเรือน ครัวเรือนส่วนใหญ่จะมีบุตรหลานเรียนในระดับประถมศึกษา มีเพียง 19 ครัวเรือนเท่านั้นที่มีบุตรหลานศึกษาอยู่ระดับปริญญาตรี

ตารางที่ 13 ค่าใช้จ่ายด้านการศึกษา จำแนกตามระดับการศึกษา ปี 2561 (หน่วย: บาทต่อคนต่อปี)

ค่าใช้จ่ายด้านการศึกษา	ประถมศึกษา	ม.ต้น	ม.ปลาย	ปวช./ปวส.	ปริญญาตรี
ค่าเทอม	-	200	1,500	2,250	24,000
ค่าอาหารและค่าขนม	10,800	18,000	18,000	21,000	40,000

ค่าอุปกรณ์การเรียน และค่าใช้จ่าย เกี่ยวเนื่องกับการศึกษา เช่น ค่ารถ รับส่ง ค่าเรียนพิเศษ เป็นต้น	325	400	1,750	1,850	-
รวมทั้งสิ้น	14,400	21,400	27,200	33,250	60,000
จำนวนตัวอย่าง	80	34	23	8	19
สัดส่วนรายจ่ายเพื่อการศึกษาต่อ รายได้รวมของครัวเรือน	10.4	21.7	18.5	18.6	23.3

หมายเหตุ: ข้อมูลในตารางแสดงโดยใช้ค่ามัธยฐาน การวัดการกระจายของข้อมูลแสดงไว้ในตารางภาคผนวก

จากการศึกษารายละเอียดในประเด็นของการลงทุนด้านการศึกษา พบข้อสรุปที่สำคัญคือ

- 1) *ยิ่งเรียนในระดับที่สูงขึ้นค่าใช้จ่ายจะยิ่งสูงขึ้น* โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายด้านอาหารและค่าขนม ซึ่งเป็นค่าใช้จ่ายที่มีสัดส่วนมากที่สุด ในกรณีของการศึกษาในระดับปริญญาตรีนั้นค่าอุปกรณ์การเรียนและค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวเนื่องกับการศึกษาถูกรวมในค่าอาหารและค่าขนม เนื่องจากทางครอบครัวส่งเงินให้ไปเป็นก้อนและให้จัดสรรค่าใช้จ่ายต่างๆ เอง ค่าใช้จ่ายระดับปริญญาตรีอาจเป็นค่าใช้จ่ายที่น้อยกว่าค่าใช้จ่ายจริง เนื่องจากนักศึกษาบางคนสามารถกู้ยืมกองทุนเงินให้กู้ยืมเพื่อการศึกษา (กยศ.) ทำให้รบกวนค่าใช้จ่ายทางบ้านลดลง รวมถึงการทำงานเพื่อหารายได้เสริมระหว่างเรียนสามารถลดภาระดังกล่าวได้เช่นกัน
- 2) *ร้อยละ 17 ของรายได้รวมถูกนำไปใช้จ่ายเพื่อการศึกษา* หากพิจารณาค่าใช้จ่ายด้านการ ศึกษาเปรียบเทียบกับรายได้รวมของครัวเรือน พบว่า การลงทุนด้านการศึกษาในระดับประถมศึกษา ครัวเรือนใช้จ่ายเงินประมาณร้อยละ 10 ของรายได้รวม และใช้จ่ายในสัดส่วนที่สูงขึ้นเมื่อศึกษาในระดับมัธยมศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาในระดับปริญญาตรี ครัวเรือนต้องใช้จ่ายเงินเกือบหนึ่งในสี่ของรายได้ทั้งหมดเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายด้านการ ศึกษา ด้วยรายจ่ายที่มากขึ้นตามระดับการศึกษาครัวเรือนไม่สามารถพึ่งพารายได้จากภาคการเกษตรเพียงแหล่งเดียว จำเป็นต้องมีแหล่งรายได้นอกภาคการเกษตรที่ใช้เป็นหลักประกันว่าลูกหลานจะได้เรียนหนังสือ และที่สำคัญการกอบกู้หนี้เพื่อการศึกษาของบุตรหลานก็เป็นสิ่งที่ครัวเรือนเห็นว่าจำเป็นต้องทำเพื่ออนาคตที่ดีของลูกหลาน

4.2.9 ครัวเรือนมีเงินออมสะสมไม่มากนัก

ในภาพรวมของครัวเรือนตัวอย่างทั้งหมด 469 ครัวเรือน มีครัวเรือนประมาณร้อยละ 64 ที่มีเงินออม มูลค่าเงินออมสะสมของครัวเรือน ปี 2561 มีเพียง 7,400 บาท และแตกต่างกันไม่มากในแต่ละครัวเรือน

ตารางที่ 14 ข้อมูลเงินออมสะสมของครัวเรือน ณ ปี 2561 (หน่วย: บาทต่อครัวเรือน)

ข้อมูล	กลุ่มของครัวเรือน					
	ภาพรวม	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยงสัตว์
จำนวนครัวเรือนที่มีเงินออม	299	170	36	16	2	75
สัดส่วนของครัวเรือนที่มีเงินออม	63.8	63.4	67.9	84.2	50.0	60.0
เงินออมสะสมของครัวเรือน	7,470	7,340	9,500	8,680	n.a.	7,780

หมายเหตุ: ข้อมูลในตารางแสดงโดยใช้ค่ามัธยฐาน การวัดการกระจายของข้อมูลแสดงไว้ในตารางภาคผนวก

ประเด็นที่น่าสนใจในเกี่ยวกับการออมของครัวเรือน มีดังนี้

- 1) ครัวเรือนส่วนใหญ่จะออมเงินกับสถาบันการเงินชุมชน ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ของชุมชน (กลุ่มสัจจะ กลุ่มผู้สูงอายุ และกลุ่มออม.) และกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นแหล่งเงินออมที่บังคับให้สมาชิกออมเงินเป็นประจำทุกเดือน เพื่อเป็นหลักประกันในการกู้ยืมเงินของชุมชน โดยเงินออมส่วนใหญ่มาจากการเก็บเล็กผสมน้อย รายได้จากค่าจ้าง/เงินเดือน และรายได้การขายผลิตทางการเกษตร
- 2) การออมเงินมีความสำคัญมากกับครัวเรือนทุกกลุ่ม แม้แต่ครัวเรือนในกลุ่มที่ 3 ที่รายได้ไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่าย ก็ยังมีเงินออมสะสม เพื่อที่จะสามารถกู้ยืมเงินของกองทุนหมู่บ้านได้

จากการศึกษาครัวเรือนที่มีแบบแผนการผลิตที่แตกต่างกัน พบรูปแบบของการจัดการการเงินของครัวเรือนในแต่ละกลุ่มมีลักษณะที่แตกต่างกันโดยสรุป คือ **ครัวเรือนกลุ่มที่ 1** เป็นครัวเรือนที่ปลูกเฉพาะข้าว มีเพียงร้อยละ 40 ของครัวเรือนทั้งหมดที่มีรายได้พอเลี้ยงดูครอบครัว ส่วนที่เหลือมีความจำเป็นต้องกู้ยืมเพื่อใช้จ่ายในครอบครัว เงินส่งกลับมีความสำคัญกับครัวเรือนค่อนข้างมาก มีสัดส่วนเป็น 1 ใน 3 ของรายได้รวมของครัวเรือน **ครัวเรือนกลุ่มที่ 2** ครัวเรือนกลุ่มนี้มีรายได้น้อยที่สุดโดยเปรียบเทียบ เป็นผลมาจากการที่ครัวเรือนมีรายได้นอกภาคการเกษตรน้อยกว่ากลุ่มอื่นๆ เกือบเท่าตัว แม้ว่าครัวเรือนเลือกที่จะปลูกพืชผักสวนครัวเป็นรายได้เสริมนอกเหนือจากการปลูกข้าว แต่ด้วยข้อจำกัดของแรงงานทำให้รายได้ภาคการเกษตรเพิ่มขึ้นไม่มากนัก ดังนั้นครัวเรือนส่วนใหญ่จึงมีเงินไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายในครัวเรือน เป็นหนี้ รวมถึงไม่มีเงินจ่ายคืนหนี้เดิม โอกาสหลุดพ้นจากการเป็นหนี้ค่อนข้างน้อย **ครัวเรือนกลุ่มที่ 3** เป็นกลุ่มที่มีขนาดพื้นที่ทำการเกษตรมากแต่อยู่นอกเขตชลประทาน จึงเลือกที่จะปลูกข้าวโพดหลังจากการทำการทำนาเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน แต่กลับเป็นครัวเรือนกลุ่มที่น่าเป็นห่วงที่สุด ทุกครัวเรือนในกลุ่มนี้เป็นหนี้ ในจำนวนนี้ร้อยละ 60 มีรายได้ไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและไม่มีเงินจ่ายคืนหนี้เดิม มีโอกาสเป็นหนี้ซ้ำหากสูงมากกว่าครัวเรือนกลุ่มอื่นๆ โดยเปรียบเทียบ **ครัวเรือนกลุ่มที่ 4** เลือกที่จะแบ่งที่ดินการเกษตรของตนเองเพื่อปลูกข้าวและปลูกอ้อย (3 ตอ) โดยพื้นที่ปลูกอ้อยเป็นพื้นที่นอกเขตชลประทาน เป็นกลุ่มที่มีรายได้สูงที่สุดทั้งรายได้ภาคการเกษตรและรายได้นอกภาคการเกษตร พึ่งพาเงินส่งกลับน้อย แม้ว่าพื้นที่จะอยู่นอกเขตชลประทานเหมือนกับกลุ่มที่ 3

แต่การปลูกอ้อยต้องใช้เงินลงทุนจำนวนมาก จึงมีเฉพาะครัวเรือนที่สถานภาพทางเศรษฐกิจดี มีเงินลงทุน และ
กล้าที่จะก่อหนี้เพื่อมาลงทุน **ครัวเรือนกลุ่มที่ 5** ปลูกข้าวควบคู่กับการเลี้ยงสัตว์ ทำให้มีข้าวและเนื้อสัตว์ไว้
บริโภคในครัวเรือน นับเป็นกลุ่มที่มีความมั่นคงด้านอาหารสูงที่สุด โดยครัวเรือนส่วนใหญ่จะเลี้ยงปลา ไก่เนื้อ
ไก่ไข่ และเป็ดไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือนและจำหน่าย ในขณะที่บางครัวเรือนเลือกที่จะเลี้ยงสัตว์ เช่น สุกร
วัว ควาย เป็นต้น ไว้เพื่อจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัว หากพื้นที่ทำการเกษตรอยู่นอกเขต
ชลประทานการเลี้ยงสัตว์เป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่น่าสนใจ

ในบทต่อไปจะเป็นการนำเสนอข้อมูลเชิงลึกในประเด็นของการตัดสินใจของครัวเรือน
โดยเฉพาะเรื่องการก่อหนี้และการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร รวมถึงนโยบายที่เกี่ยวข้องกับ
การก่อหนี้ของครัวเรือน

บทที่ 5

พฤติกรรมทางการเงินของครัวเรือนเกษตรกร

ผลการศึกษาในบทนี้เป็นการสะท้อนภาพพฤติกรรมทางการเงินของครัวเรือนผ่านข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ครัวเรือนเกษตรกรจำนวน 103 ครัวเรือน ในอำเภออมลาลัยและอำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ ในเบื้องต้น ผู้วิจัยได้สร้างบุคลิกลักษณะที่เป็นตัวแทนของกลุ่มครัวเรือนทั้ง 5 กลุ่ม (Persona) โดยแสดงถึงลักษณะทางประชากร สถานการณ์ สภาพแวดล้อมของครัวเรือน รวมถึงทัศนคติและพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการการเงินของครัวเรือน เพื่อให้เข้าใจลักษณะและพฤติกรรมของครัวเรือนทั้ง 5 กลุ่มได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น และเป็นตัวนำเรื่องเข้าสู่รายละเอียดด้านต่างๆ ของพฤติกรรมทางการเงินของครัวเรือนต่อไป การศึกษาในครั้งนี้ได้กำหนด Persona ที่เป็นตัวแทนของกลุ่มครัวเรือนทั้ง 5 กลุ่ม รายละเอียดดังตารางที่ 15

ตารางที่ 15 Persona ที่เป็นตัวแทนของกลุ่มครัวเรือนทั้ง 5 กลุ่ม

ลักษณะ	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและอ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าว และเลี้ยงสัตว์
ชื่อ (นามสมมุติ)	คุณยายข้าวหอม	คุณยายทองสุข	คุณป้าจ้อย	คุณน้ำสำรวย	คุณตาอุดม
เพศ	หญิง	หญิง	หญิง	ชาย	ชาย
อายุ	60 ปี	62 ปี	55 ปี	48 ปี	63 ปี
จำนวนบุตร	2 คน ออกไป ทำงานนอกพื้นที่	2 คน ออกไป ทำงานนอกพื้นที่	2 คน (มี 1 คนออกไป ทำงานนอกพื้นที่)	2 คน (กำลังเรียน หนังสือ)	2 คน (มี 1 คนออกไป ทำงานนอกพื้นที่)
จำนวนหลาน	2 คน	2 คน	1 คน	ไม่มี	3 คน
ลักษณะครอบครัว	อยู่กับสามีและ หลาน ตนเองมี หน้าที่เลี้ยงดู หลาน	อยู่กับสามีและ หลาน ตนเองมี หน้าที่ปลูกผัก เลี้ยงดูหลาน	อยู่กับลูกที่กำลัง เรียนหนังสือ ส่วนสามี และลูก ที่อยู่ในวัยทำงาน ออกไปทำงานที่ ต่างจังหวัด	ครอบครัวใหม่ เพิ่งสร้างฐานะ อยู่รวมกันทั้ง ครอบครัว และยังต้องเลี้ยง ดูพ่อแม่ (ปู่/ย่า) ที่อยู่ในวัยชรา	อยู่กับภรรยา ลูก สาว และหลาน ตอนเช้าเอาวัวไป ปล่อยไว้ที่นา ตอนเย็นไปเอา กลับเข้าคอก
ลักษณะนิสัย	- เป็นคนไม่ชอบ การเปลี่ยนแปลง ทำนาเป็นวิถีชีวิต ที่สืบทอดกันมา - มีการวางแผน ในการหมุนเงิน	- เป็นคนที่ขยัน ใส่ใจรายละเอียด - มีความพอเพียง - มีน้ำใจ ชอบ พูดคุย มีสัมพันธ์ ที่ดีกับผู้อื่น - ชอบปลูกผัก	- เป็นคนขยัน ชอบลองผิดลอง ถูก ชอบเข้า สังคมไม่ตกเทรน - คนอื่นออมก็ ออมด้วย แม้ รายได้จะน้อย	- เป็นคนที่รู้จัก คิดแบบเป็นเหตุ เป็นผล มีการ วางแผน การยืม และคืนเงินกู้ อย่างเป็นระบบ	- เป็นคนขยัน ทำ ทุกอย่างที่ทำได้ - ชอบอยู่บ้าน - ชอบเลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่

ลักษณะ	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและอ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าว และเลี้ยงสัตว์
		- ชอบรายรับที่เป็นเงินสด รายวัน ยังคงทำ บัญชีครัวเรือน	กว่ารายจ่าย เงินทุนไม่มาก หนี้เยอะ - ชอบความเสี่ยง (ซื้อหวย)	- ชอบสะสม สินทรัพย์ทาง การเกษตร	
เป้าหมายในชีวิต	- อยากปลดหนี้ เพราะไม่อยาก เป็นภาระของลูก - อยากให้ลูกได้ ทำงานดีๆ เงินเดือนสูงๆ	- ความพอเพียง และไม่เป็นหนี้	- อยากให้ลูกได้ เรียนสูงๆ คาดหวังว่าลูกจะ มีรายได้ดูแล ตนเอง	- อยากให้ลูก เรียนสูงๆ - อยากดูแล บุพการีของตนให้ มีความสุขสบาย	- ลูกหลานอยู่สุข สบาย - อยากให้ลูกได้ ทำงานดีๆ เงินเดือนสูงๆ
ลักษณะการทำ การเกษตร	- พื้นที่เกษตร สามารถเข้าถึง แหล่งน้ำได้ดี - ภูมำทำนาปรัง พอขายข้าวได้จะ แบ่งไปจ่ายหนี้ และบางส่วนเก็บ ไว้ลงทุนทำนาปี พอปีหน้าก็ไปกู้ ใหม่ - เป็นผู้จัดการนา ต้องจ้างทำนา ไม่ มีเวลาเพราะต้อง เลี้ยงหลาน	- พื้นที่เกษตร สามารถเข้าถึง แหล่งน้ำได้ดี - นอกจากทำนา แล้ว ยังปลูกผัก สวนครัวเพื่อการ บริโภคและ จำหน่าย - การปลูกข้าว จ้างรถไถ ตาจะ เป็นคนหว่านกล้า หว่านปุ๋ย	- พื้นที่เกษตร <i>ไม่</i> สามารถเข้าถึง แหล่งน้ำได้ ทำให้ไม่สามารถ ทำนาปรังได้ จึง ต้องหาพืชที่ใช้น้ำ น้อย ใช้เงินลงทุน ไม่มาก เพื่อปลูก เป็นรายได้เสริม แทน - จ้างรถไถ ส่วน ที่เหลือทำเอง	- พื้นที่เกษตร มี หลายแปลง ทั้ง สามารถเข้าถึง น้ำได้และ ไม่ สามารถเข้าถึง น้ำ - มีเงินลงทุน พอสมควร ทำให้ กล้าที่จะลงทุนใน การปลูกอ้อย ซึ่ง ใช้เงินลงทุนมาก ในปีแรก แต่ สามารถเก็บเกี่ยว ได้ 3 ปี - มีรถไถเป็นของ ตัวเอง ทำเอง	- พื้นที่เกษตร สามารถเข้าถึง แหล่งน้ำได้ดี แต่เนื่องจากมี หลานหลายคน ทำให้มีค่าใช้จ่าย ด้านอาหารเป็น สูงชัน จึงคิด อยากเลี้ยงไก่เนื้อ ไก่ไข่ ไก่กิน - การปลูกข้าว จ้างรถไถ ตาจะ เป็นคนหว่านกล้า หว่านปุ๋ย
สัดส่วนของการ ปลูก	ปลูกข้าวนาปี นาปรัง 15 ไร่	ปลูกข้าว 12 ไร่ ปลูกผัก 2 งาน	ปลูกข้าว 18 ไร่ ข้าวโพด 3 ไร่	ปลูกข้าว 7 ไร่ อ้อย 7 ไร่	ปลูกข้าว 14 ไร่ เลี้ยงไก่ 30 ตัว วัว 2 ตัว
แหล่งที่มาของ รายได้นอกภาค การเกษตร	- สามมือออกไป รับจ้างเพื่อหา รายได้เพิ่ม	- สามมือออกไป รับจ้างหมู่บ้าน ใกล้เคียงเพื่อหา รายได้เพิ่ม	สามี่ และลูก ออกไปรับจ้าง ต่างจังหวัดเพื่อ หารายได้เพิ่ม	คุณน้ำสารวยมี รายได้ประจำ จากแหล่งรายได้ อื่น	รายได้จาก เงินเดือนของลูก ที่อยู่ด้วย

ลักษณะ	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและอ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าว และเลี้ยงสัตว์
	- ลูกส่งเงินมาให้ เพื่อเป็นค่าเลี้ยงดู หลาน				
ทัศนคติของการ เป็นหนี้	มีแหล่งให้กู้ยืม ก็เลยเป็นหนี้ ยืม เห็นเค้ายืม ก็เลยไปยืมมา ลงทุนทำนา	ไม่กู้เพิ่ม เพราะ อายุมากแล้วกลัว ไม่มีเงินมาจ่าย	มีความจำเป็น เพราะพื้นที่ไม่มี น้ำ ผลผลิตไม่ดี ต้องยืมมาลงทุน และใช้จ่ายใน ครัวเรือน	เป็นเงินลงทุน คิดว่าน่าจะหา เงินคืนได้	ตัวเองไม่อยากกู้ เพราะแก่แล้ว แต่ ลูกจำเป็นต้องใช้ เลยกู้ให้ลูก
จุดเริ่มต้นของการ เป็นหนี้	- กู้มาลงทุน ทางการเกษตร ปรับพื้นที่นา - กู้เพื่อการศึกษา ของบุตร	- กู้เพื่อการศึกษา ของบุตร - กู้มาซื้อที่ดิน มรดกเก็บไว้ให้ ลูก	- กู้เพื่อการศึกษา ของบุตร - กู้มาใช้จ่ายใน ครอบครัว - กู้มาลงทุนทำ เกษตร	กู้มาซื้อสินทรัพย์ ทางการเกษตร และต่อเติมบ้าน	- กู้มาลงทุน ทางการเกษตร - กู้เพื่อการศึกษา ของบุตร
ภาระหนี้สินของ ครัวเรือน	ปานกลาง	น้อย	มาก	มาก	ปานกลาง
ระดับ ความสามารถใน การคืนเงิน	ปานกลาง	ต่ำ	ต่ำมาก	มาก	มาก
รูปแบบการคืนเงิน	เงินที่ได้จากขาย ข้าวเอามาจ่าย หนี้คืนและยืมต่อ	พยายามส่งทั้งต้น และดอก หนี้ ลดลงเล็กน้อย	คืนและยืมต่อ หนี้พอกพูน	เงินที่ได้จากการ ขายอ้อยมาจ่าย หนี้ ส่งทั้งต้นและ ดอก	เงินที่ได้จากขาย ข้าวเอามาจ่าย หนี้คืนและยืมต่อ (ยืมแทนลูก)
การออม	แบ่งเงินที่ลูกส่ง ให้มาออม	แบ่งส่วนรายได้ จากการขายผัก ไว้ออม	แบ่งเงินที่ได้จาก การรับจ้างมา ออม	รายได้ที่เหลือ จากค่าใช้จ่าย เป็นเงินออม	เอาเบี้ยยังชีพ ผู้สูงอายุมาออม
รูปแบบการออม	- กลุ่มออมทรัพย์ หมู่บ้าน - ฅาปนกิจ	- เก็บเงินสด สะสมไว้กับตัว - กลุ่มออมทรัพย์ หมู่บ้าน - ฅาปนกิจ	- กลุ่มออมทรัพย์ หมู่บ้าน - ฅาปนกิจ	- ฝากธนาคาร - ซื้อสินทรัพย์ ทางการเกษตร	- กลุ่มออมทรัพย์ หมู่บ้าน - ฅาปนกิจ - ลูกซื้อประกัน ชีวิตให้

ลำดับต่อไปจะเป็นการนำเสนอข้อมูลและผลการสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ๆ ได้แก่ ส่วนที่หนึ่งกล่าวถึงการจัดการทางการเงินของครัวเรือน ส่วนที่สองเสนอข้อมูลเกี่ยวกับพฤติกรรมการก่อหนี้และการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือน และส่วนสุดท้ายจะเป็นประเด็นของนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการก่อหนี้ของครัวเรือน ในแต่ละส่วนจะนำเสนอโดยจำแนกครัวเรือนออกเป็น 5 กลุ่มตามแบบแผนการผลิตของครัวเรือนที่แตกต่างกัน แต่หากประเด็นใดที่ครัวเรือนทั้ง 5 กลุ่มมีพฤติกรรมทางการเงินที่คล้ายคลึงกันผู้วิจัยจะขอนำเสนอในภาพรวมแทนการนำเสนอแบบจำแนกกลุ่มย่อย

5.1 การจัดการการเงินของครัวเรือน

ในส่วนนี้เป็นข้อมูลเกี่ยวกับการตัดสินใจและพฤติกรรมทางการเงินที่เกี่ยวข้องกับรายได้ การจัดสรรเงิน การลงทุนและการออมของครัวเรือน โดยเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจถึงการตัดสินใจเลือกชนิดพืชที่จะปลูกและหรือสัตว์ที่จะเลี้ยง ว่าครัวเรือนมีเหตุผลอย่างไรในการตัดสินใจดังกล่าว จากนั้นจะนำเสนอรายได้ของครัวเรือน การจัดสรรเงินเข้าออกในครัวเรือน พฤติกรรมการออมของครัวเรือน พฤติกรรมการลงทุนด้านต่างๆ และส่วนสุดท้ายเป็นการเลือกซื้อประกันภัยของครัวเรือน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.1.1 การตัดสินใจของครัวเรือนในการเลือกเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์

เหตุผลที่ครัวเรือนเลือกปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ รวมถึงรูปแบบการจัดการการเพาะปลูกของครัวเรือน ได้ข้อสรุปดังต่อไปนี้

1) การปลูกข้าวเป็นวิถีชีวิต

เหตุผลหลักในการปลูกข้าวคือปลูกข้าวไว้เพื่อการบริโภค เมื่อถึงช่วงเวลาทำนา ทุกครัวเรือนก็ยังต้องทำนากันอยู่ เพราะมันเป็นวิถีชีวิต เป็นประเพณี ไม่ต้องการที่จะไปซื้อข้าวกิน แม้จะรู้ว่าผลผลิตนั้นไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับดินฟ้าอากาศ บางปีน้ำท่วมนาปีก็แห้งไปหวังพึ่งนาปรัง หวานแล้วเกิดฝนแล้งข้าวไม่ออกก็ต้องลงทุนหวานใหม่ โดยเฉพาะพื้นที่นอกเขตชลประทานแม้ว่ารู้ว่าจะขาดทุนแต่ก็ต้องทำ พอให้มีข้าวไว้บริโภคในครัวเรือน

“ถ้าไม่ทำนาแล้วต้องไปซื้อข้าวกินก็รู้สึกไม่ดี เพื่อนบ้านก็จะกล่าวหาว่าขี้เกียจไม่ยอมทำนา”

2) จะเลือกปลูกอะไรขึ้นอยู่กับลักษณะที่ดิน

หากเป็นที่ลุ่มก็ต้องปลูกข้าว จะปลูกอ้อย มัน ข้าวโพดไม่ได้เนื่องจากเป็นพืชที่ไม่ต้องการน้ำมาก หากอยู่นอกเขตชลประทานก็ต้องเลือกปลูกพืชที่ใช้น้ำน้อย สิ่งสำคัญประการหนึ่งของการตัดสินใจเลือกชนิดพืชที่จะปลูกนั้นจำเป็นต้องพิจารณาด้วยว่าที่ดินแปลงข้างๆ ปลูกพืชชนิดใด หากเราทำแตกต่างจากคนอื่น เมื่อถึงเวลาสูบน้ำใส่แปลงนาอาจเกิดปัญหากันได้ นี่ดังนั้นเกษตรกรส่วนใหญ่จึงต้องทำอะไรตามๆ กัน

3) การช่วยเหลือจากภาครัฐและหน่วยงานภายนอกมีส่วนกำหนดแบบแผนการเพาะปลูก

จากการที่พื้นที่ศึกษามักประสบปัญหาภัยธรรมชาติทั้งน้ำท่วมและน้ำแล้งอยู่เสมอ ทำให้ครัวเรือนไม่กล้าเสี่ยงที่จะปลูกพืชชนิดอื่นแทนการปลูกข้าว เนื่องจากการปลูกข้าวแม้ว่าจะเกิดภัยธรรมชาติยังสามารถพึ่งพาการช่วยเหลือจากรัฐบาลได้

“ปลูกมันก็ลองแล้ว อ้อยก็ลองแล้ว ปีหน้าถ้าต้องเสี่ยงจะเสี่ยงกับข้าวดีกว่า อย่างน้อยรัฐบาลก็ช่วย น้ำท่วมนาข้าวก็ได้รัฐบาลช่วย 1,113 บาทต่อไร่ ถ้าใครทำประกันของ ธ.ก.ส.ก็จะได้เพิ่มอีกไร่ละพันกว่าบาทเหมือนกัน”

นอกจากนี้สถาบันปิดทองหลังพระฯ มีโครงการส่งเสริมอาชีพด้านการเกษตร มีการให้ยืมปัจจัยการผลิตและจัดตั้งแหล่งรวบรวมผลผลิต เปิดรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรและเป็นตัวกลางในการขายผลผลิตกับภายนอก ทำให้เกษตรกรมีทางเลือกที่หลากหลายมากขึ้น เช่น การปลูกผักปลอดภัย การปลูกข้าวโพดหวาน ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และการเลี้ยงสัตว์ เช่น ปลา ไก่ เป็ด และสุกร เป็นต้น

4) เกษตรกรกู้ยืมปัจจัยการผลิตมาใช้ก่อน จ่ายทีหลัง

ปัจจุบันเกษตรกรสามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนและแหล่งให้กู้ยืมปัจจัยการผลิตได้ไม่ยาก เนื่องจากมีกองทุนในระดับหมู่บ้านที่ช่วยเหลือด้านปัจจัยการผลิต สมาชิกสามารถไปเอาปัจจัยการผลิต ได้แก่ เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย/ยา ไปใช้ในการเพาะปลูก และจ่ายคืนเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิต พอถึงฤดูกาลเพาะปลูกก็กลับไปเอาพันธุ์ข้าว ปุ๋ย/ยา กับกองทุนใหม่อีกครั้ง เป็นแบบนี้ไปหมุนเวียนไปเรื่อยๆ

“ปีใหม่ก็เป็นหนี้ใหม่ ไปเอาปุ๋ยมาใช้ คนอื่นเค้าก็ทำกัน”

“ปุ๋ยที่เอากับโรงงาน ถ้าจ่ายเงินสดราคา 2,800 บาท แต่ถ้าจ่ายหลังเก็บเกี่ยวราคา 3,200 บาท”

ครัวเรือนเกษตรกรยังสามารถยืมแม่พันธุ์ไก่ และอาหารสัตว์จากสถาบันปิดทองหลังพระฯ ไปใช้ก่อนได้ เมื่อเก็บไข่ไก่มาขายก็ค่อยหักเงินหรือสามารถเอาเงินสดมาชำระภายหลังได้เช่นกัน

5) การจัดการการเพาะปลูกเป็นแบบกึ่งผู้จัดการ

ครัวเรือนต้องมีการวางแผนว่าแปลงใดจะปลูกพืชชนิดใด ทั้งนี้เพื่อให้เพียงพอต่อการบริโภคและมีรายได้สูงที่สุด ส่วนใหญ่ครัวเรือนจะแบ่งพื้นที่ปลูกข้าวไว้ประมาณ 5 ไร่ก็เพียงพอต่อการบริโภคตลอดทั้งปี สำหรับปัจจัยด้านราคานั้น ครัวเรือนจะใช้พิจารณาในกรณีของการแบ่งสัดส่วนชนิดพืชที่จะเลือกปลูก

รูปแบบการเพาะปลูกข้าว ในปัจจุบันครัวเรือนส่วนใหญ่เปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบกึ่งผู้จัดการนา กล่าวคือ จ้างรถไถ จ้างหว่านกล้า และจ้างรถเกี่ยวข้าว ส่วนที่ตัวเอง คือ ใส่ปุ๋ยและการสูบน้ำใส่แปลงข้าวเท่านั้น การจ้างไถนั้นสะดวกสบาย แต่ก็ใช้เงินมากพอสมควร แต่ด้วยข้อจำกัดด้านแรงงานทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่เลือกรูปแบบการเพาะปลูกแบบนี้ สำหรับการดำเนินงานพบเห็นได้น้อยมากในปัจจุบัน ครัวเรือนเกษตรกรใช้เวลาอยู่กับนาน้อยลงไม่เหมือนในอดีต การปลูกข้าวไว้สำหรับกินเองในครอบครัวส่วนใหญ่จะใช้วิธีการเกี่ยวข้าวด้วยแรงงานคน แต่ข้าวสำหรับขายก็จะนิยมใช้การจ้างรถเกี่ยวข้าว ทั้งนี้เนื่องจากข้าวที่ใช้รถ

เกี่ยวจะแข็งและไม่อร่อย ประชาชนชาวบ้านให้ความรู้เพิ่มเติมว่า การใช้แรงงานคนเกี่ยวและมัดข้าวไว้ เป็นการ บ่มข้าวไปในตัวทำให้ได้ข้าวที่นุ่ม เมล็ดสวย อร่อยและหอม

“จ้างเอามันไม่เหนียว เห็นเค้าจ้างก็จ้างตามเค้า มันทันสมัยดี”

*“จ้างคนมาหว่าน เค้าจะใช้เครื่องพ่น ความสม่ำเสมอของเมล็ดข้าวที่ขึ้นมันดีกว่าคน
หว่าน เพราะมันปรับระดับความแรงของเครื่องได้ ค่าจ้างไร่ละ 10 บาท”*

*“จ้างรถเกี่ยววันเดียวก็เสร็จ เอาไปขายเรียบริ่ร้อย ไม่ต้องตาก เอาเวลาไปทำอย่างอื่น
คุ้มกว่า”*

เช่นเดียวกับกรณีของการปลูกอ้อยที่เกษตรกรต้องจ้างเกี่ยวทุกขั้นตอน ตั้งแต่การไถปรับ
หน้าดิน การปลูกโดยใช้รถปลูก การให้ปุ๋ยและยาปราบศัตรูพืชและวัชพืช เมื่อถึงช่วงเก็บเกี่ยวเกษตรกรจะต้องเริ่ม
ใช้เงินในการจ้างคนมาตัดอ้อย เพราะพื้นที่เป็นแปลงปลูกขนาดเล็กทำให้ไม่สามารถใช้รถตัดอ้อยได้

ข้อสังเกตของการเป็นผู้จัดการนา คราวเรือนที่อยู่นอกเขตชลประทานและทำนาไม่ถึง 10
ไร่ ผู้จัดการนาเต็มรูปแบบนั้นไม่คุ้มค่าต่อการลงทุน คราวเรือนที่ปลูกข้าว 10 ไร่ขึ้นไปจะเริ่มมีการลงทุนใน
สินทรัพย์ทางการเกษตรที่นอกเหนือจากรถไถเดินตาม (ปกติรถไถเดินตามนั้นทุกครัวเรือนมีอยู่แล้ว แต่ปัจจุบัน
ไม่ค่อยถูกใช้ในการไถดิน แต่ถูกดัดแปลงเป็นเครื่องสูบน้ำ) เช่น เครื่องใส่ปุ๋ย เครื่องพ่นยา เป็นต้น คราวเรือนจึง
เลือกที่จะหว่านกล้า และใส่ปุ๋ยเองเพื่อลดต้นทุน และสำหรับครัวเรือนที่มีพื้นที่ปลูกข้าว 20 ไร่ขึ้นไป บาง
ครัวเรือนสามารถนำกำไร (surplus) ที่ได้จากการขายข้าวบวกกับเงินกู้ยืมไปลงทุนซื้อรถไถใหญ่ (36 แรงม้า)
ราคาประมาณห้าแสนบาท โดยให้เหตุผลว่าไม่ต้องการเสียเงินค่าจ้างรถไถ (ไถ 2 รอบ ไร่ละ 550-700 บาท)
เสียเฉพาะค่าน้ำมัน ซึ่งหากนำรถไถไปรับจ้างด้วยก็จะมีเงินเพียงพอที่จะนำไปชำระหนี้ได้

6) ปัญหาการเผาทางการเกษตรในพื้นที่

การเผาตอซังข้าว มีการเผามาเป็นเวลานานแล้ว เผาทุกครั้งที่ทำนาเนื่องจากทำให้ไถ
กลบง่ายขึ้น ถ้าไม่เผาก่อนรถไถรับจ้างจะไม่ค่อยอยากมาไถให้ เพราะใช้เวลาในการไถนาน และราคาค่าไถก็จะ
แพงกว่าแปลงที่มีการเผาตอซังข้าวแล้ว *การเผาอ้อย* แบ่งออกเป็น 2 กรณี คือ การเผาอ้อยก่อนตัดขายเพื่อให้
ง่ายต่อการว่าจ้างแรงงานมาตัดรวมถึงเวลาขนย้าย และการเผาอ้อยหลังจากการตัดเสร็จแล้วเพื่อให้ต่อแตก
ยอดใหม่ในปีถัดไป ทั้งนี้ราคาขายอ้อยสดกับอ้อยเผาแตกต่างกันไม่มากนัก แต่สำหรับ*การเผาข้าวโพด* ใน
พื้นที่จะไม่ค่อยเผา โดยส่วนใหญ่จะตัดและไถกลบลงในแปลงเพื่อทำเป็นปุ๋ย หรือตัดลำข้าวโพดขายเป็นการ
เพิ่มรายได้อีกช่องทางหนึ่ง

7) ขายผลผลิตอยากได้เป็นเงินสด

การขายข้าวส่วนใหญ่จะขนไปขายที่โรงสีบริเวณใกล้เคียงและได้รับเงินสดทันที บาง
ครัวเรือนขายข้าวเพื่อชำระหนี้ค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าปุ๋ย ค่ายา และเก็บบางส่วนไว้เพื่อรอการขายในอนาคต ยาม
จำเป็นต้องใช้เงิน แต่การขายอ้อยไม่เหมือนกับการขายพืชชนิดอื่นเพราะนอกจากราคาจะขึ้นอยู่กับน้ำหนักของ

ผลผลิตแล้ว ยังมีเงินสมทบ (เงินตาม) ในส่วนของค่าความหวาน (CCS) อีกด้วย ทำให้การขายอ้อยจะยังไม่ได้รับเงินสดในทันที หลังจากหักค่าปัจจัยการผลิตที่เกษตรกรได้รับจากโรงงานแล้ว เงินจะถูกโอนเข้าบัญชีภายในหลังจากการนำอ้อยไปขายประมาณ 15-30 วัน

“การขายอ้อยไม่เหมือนกับการขายข้าว เนื่องจากเราทยอยตัดเราจะส่งโรงงานเป็นรอบๆ แต่ละรอบก็ต้องรอคิวนานกว่าจะได้ขาย พอชั่งน้ำหนักเสร็จจะได้ใบเสร็จซึ่งสามารถเอาไปขึ้นเงินได้ แต่หากต้องการเงินก้อนก็ต้องรอให้ตัดเสร็จ บางครั้งใช้เวลานาน และยังรอค่าความหวาน กว่าเงินจะเข้าบัญชีต้องใช้เวลารอเงินเกือบ 1 เดือน”

“ใจเมื่อยากได้เงินสดเลยเหมือนการขายข้าวขายมัน แต่อ้อยแม่ต้องรอ 15 วันถึงจะได้ใช้เงิน ส่วนมากในหมู่บ้านเป็นแบบนี้หมดเลยเพราะไม่มีใครเขามาซื้อเงินสด พูดตรงๆทำอ้อยก็ไม่ได้หรอกเห็นว่าคุณอื่นทำดีก็ทำตาม”

ตารางที่ 16 การตัดสินใจของครัวเรือนในการเลือกเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์

ประเด็น	ข้าว	ผัก	ข้าวโพด	อ้อย	เลี้ยงสัตว์
เหตุผลที่เลือก	<ul style="list-style-type: none"> • เป็นวิถีชีวิต • ความเหมาะสมของพื้นที่ • ความช่วยเหลือจากรัฐ 	<ul style="list-style-type: none"> • การส่งเสริมจากสถาบันปิดทองฯ • ความสุขส่วนตัว • ไม่ต้องจ้างแรงงาน ใช้เงินทุนน้อย • ใช้ระยะเวลาปลูกไม่นาน 	<ul style="list-style-type: none"> • การส่งเสริมจากสถาบันปิดทองฯ • ความเหมาะสมของพื้นที่ • เงินลงทุนไม่มาก • ระยะเวลาเก็บเกี่ยวสั้น 	<ul style="list-style-type: none"> • ความเหมาะสมของพื้นที่ • ต้นทุนสูง แต่ผลผลิตดี 	<ul style="list-style-type: none"> • การส่งเสริมจากสถาบันปิดทองฯ • ลูกหลานมีอาหารไว้บริโภค • อยู่นอกเขตชลประทาน ทำนาปรังไม่ได้
เงินลงทุน	<ul style="list-style-type: none"> • เงินทุนส่วนตัว • ยืมปัจจัยการผลิตจากกองทุนในชุมชนได้ • กุ๋ยม 	<ul style="list-style-type: none"> • เงินทุนส่วนตัว 	<ul style="list-style-type: none"> • ยืมปัจจัยการผลิตจากสถาบันปิดทองฯ 	<ul style="list-style-type: none"> • เงินทุนส่วนตัว • กรณีที่ไม่มีสามารถยืมปัจจัยการผลิตจากโรงงานได้ 	<ul style="list-style-type: none"> • ยืมปัจจัยการผลิตจากสถาบันปิดทองฯ
วิธีจัดการการเพาะปลูก	กึ่งผู้จัดการนา โดยจะ ใส่ปุ๋ย และสูบน้ำเข้านาเอง	ดูแลเองง่ายๆ ใส่ปุ๋ยคอกปุ๋ยอินทรีย์ รดน้ำ ถอนหญ้า พรวนดิน	จ้างไถและจ้างเก็บฝักข้าวโพด ปลูกและใส่ปุ๋ยเอง	ส่วนใหญ่ใช้รูปแบบการจ้างในทุกขั้นตอน ยกเว้นคริวเรือนที่มีรถไถจะทำเอง	ดูแลเองง่ายๆ เลี้ยงแบบปล่อยบริเวณหลังบ้าน วัวก็เอาไปกินหญ้าที่นา
การเผา	เผาต่อซึ่งข้าวทำให้โลกบ่งายขึ้น ถ้าไม่เผาธไถรับจ้างจะไม่อยากมาไถให้		ส่วนใหญ่จะตัดและโลกบ่งายในแปลงเดิมเพื่อทำเป็นปุ๋ยหรือตัดลำข้าวโพดขายเพื่อเพิ่มรายได้	<ul style="list-style-type: none"> • เผาเพื่อให้ง่ายต่อการตัด การขน • เผาต่ออ้อยเพื่อให้ออแตกยอดใหม่ 	

ประเด็น	ข้าว	ผัก	ข้าวโพด	อ้อย	เลี้ยงสัตว์
แหล่งจำหน่าย	โรงสีบริเวณใกล้เคียง	<ul style="list-style-type: none"> ขายผ่านสถาบันปิดทองฯ “ผักปลอดภัยหนองเล็งเปื่อย” มีลูกค้าประจำ ขายเองที่ตลาด 	<ul style="list-style-type: none"> ขายผ่านสถาบันปิดทองฯ ทั้งข้าวโพดหวานและข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ลานรับซื้อของสหกรณ์ 	ลานรับซื้อผลผลิต	<ul style="list-style-type: none"> ไซ้ไก่ขายผ่านสถาบันปิดทองฯ สัตว์เลี้ยงอื่นๆ ส่วนใหญ่มีคนมาซื้อที่บ้าน
ผลตอบแทน	<ul style="list-style-type: none"> มีข้าวไว้บริโภค ขายแล้วได้เงินก่อน 	<ul style="list-style-type: none"> ขายได้วันละ 100-200 บาท ดีใจที่มีเงินใช้ทุกวัน ดีใจที่ลูกค้าได้กินผักปลอดภัย 	<ul style="list-style-type: none"> ไม่ค่อยพอใจเนื่องจากผักข้าวโพดไม่งามราคาต่ำ ในพื้นที่ยังไม่มีการประกันผลผลิตเมื่อเกิดภัยพิบัติ 	ต้องรอนานกว่าจะได้เงิน แต่ก็ชอบเพราะได้เงินก่อน	<ul style="list-style-type: none"> มีแหล่งโปรตีนไว้บริโภค ผลตอบแทนค่อนข้างดี ขายเมื่อจำเป็น เช่น ขายวัวเอามาลงทุนปลูกข้าว

5.1.2 วิถีชีวิตในแบบปัจจุบันพึ่งพาเฉพาะรายได้ภาคการเกษตรไม่ได้

แม้ว่าครัวเรือนทั้งหมดจะตอบว่าอาชีพหลักของครัวเรือนคือการเกษตร ทำนาปลูกข้าว แต่จากข้อมูลที่ได้ก็น่ากลับพบว่าครัวเรือนส่วนใหญ่มีรายได้หลักมาจากการทำนอกรายได้ออกภาคการเกษตร สมาชิกวัยแรงงานมักออกไปทำงานนอกพื้นที่หลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินอยู่นอกเขตชลประทาน สำหรับภาคการเกษตรเองแม้ว่าจะสามารถสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนได้บ้าง แต่รายได้จากภาคการเกษตรนั้นไม่เพียงพอสำหรับการอุปโภคบริโภคในครัวเรือนที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ทั้งค่าใช้จ่ายเพื่อการสื่อสาร เช่น โทรศัพท์ อินเทอร์เน็ต เป็นต้น ค่าใช้จ่ายในการเดินทาง ได้แก่ ค่าผ่อนรถยนต์ ผ่อนรถมอเตอร์ไซด์ และค่าน้ำมัน รวมถึงการศึกษาของบุตรหลานที่ต้องมีการเรียนพิเศษ และกิจกรรมเสริมหลักสูตรของโรงเรียน ดังนั้นรายได้นอกภาคการเกษตรจึงมีความสำคัญอย่างมากกับครัวเรือนเกษตรกร

นอกเหนือจากวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป ประเด็นสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อรายได้ของครัวเรือน ได้แก่ ความไม่แน่นอนของรายได้ภาคการเกษตร และทักษะของแรงงาน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

- 1) เกษตรกรเผชิญกับความเสถียรอยู่เสมอ ทั้งภัยธรรมชาติและราคาผลผลิต โดยเฉพาะการปลูกข้าวที่เป็นวิถีชีวิต การหว่านข้าวก็ต้องเผชิญกับความเสถียรว่าข้าวจะงอกหรือไม่ หากเผชิญกับภัยแล้งก็จำเป็นต้องไถและหว่านข้าวใหม่เป็นรอบที่สอง ซึ่งนั่นหมายถึงต้นทุนที่สูงขึ้น พอข้าวงอกงามกำลังจะเก็บเกี่ยว ก็อาจต้องเผชิญกับปัญหาน้ำท่วม ซึ่งปัจจุบันน้ำท่วมขังในพื้นที่ยาวนานขึ้น ทำให้ข้าวเสียหายไม่สามารถเก็บเกี่ยวได้ แม้ว่าจะมีความช่วยเหลือจากภาครัฐ เกษตรกรก็ยังรู้สึกสูญเสียอยู่ดี ดังนั้นการจัดการน้ำอย่างเป็นระบบยังคงเป็นความหวังที่เกษตรกรรอคอยนับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ประเด็นด้านราคาก็เป็นอีกหนึ่งความเสี่ยงที่เกษตรกรต้องเผชิญในทุกปี

- 2) **เงินไม่พอกก็ออกไปหาเพิ่ม** เป็นคำพูดติดปากของครัวเรือนเกษตรกร ด้วยการเรียนรู้ผ่านการช่วยงานของครอบครัว ทำให้แรงงานมีทักษะเฉพาะตัวนอกเหนือจากการทำการเกษตร ได้แก่ ทักษะด้านการก่อสร้าง การทำโบสถ์ทำสิม (ช่างไม้ ช่างสี) การเย็บผ้า ทั้งนี้เครือข่ายทางสังคม ได้แก่ ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน อดีตนายจ้าง และกลุ่มคนที่เคยทำงานร่วมกัน จะเชื่อมโยงแหล่งงานให้กับผู้ที่ต้องการทำงาน สำหรับคนชั้นจะสามารถมีรายได้เข้าครัวเรือนได้อย่างต่อเนื่อง

“ใกล้ถึงวันที่ต้องให้เงินลูก 500 บาท ถ้ายังไม่มีแม่ก็ต้องออกไปหา”

5.1.3 เงินที่ได้จากการขายข้าวต้องแบ่งไปใช้หนี้

การจัดการการเงินของครัวเรือนส่วนใหญ่เพศหญิงจะเป็นคนดูแล แม้ว่าครัวเรือนส่วนใหญ่จะพึ่งพารายได้จากนอกภาคการเกษตร เช่น เงินเดือน งานก่อสร้าง และรับจ้างทั่วไป เป็นต้น แต่รายได้จากภาคการเกษตรก็ยังเป็นตัวชี้วัดสำคัญว่าในแต่ละปีสถานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนจะเป็นเช่นไร เงินที่ถูกจัดสรรเพื่อนำไปใช้หนี้ส่วนใหญ่จะเป็นรายได้จากนอกภาคการเกษตร ส่วนรายได้จากภาคการเกษตรจะถูกนำไปใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ใช้หนี้ และหากเหลือพอก็จะเก็บไว้สำหรับลงทุนทำการเกษตรครั้งต่อไป

ตารางที่ 17 การจัดสรรเงินของครัวเรือนตามแบบแผนการผลิต

กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและอ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและเลี้ยงสัตว์
<ul style="list-style-type: none"> ● เงินขายข้าวนาปีถ้าเหลือก็เอามาลงทุนทำนาปรัง ● เงินขายข้าวนาปรังไปใช้หนี้และเอาไปลงทุนทำนาปี ● รับจ้างเพื่อเอามาใช้จ่ายในครัวเรือน บางครั้งก็ต้องกู้ 	<ul style="list-style-type: none"> ● เงินก่อนคือเงินจากการขายข้าว เอาไว้ใช้หนี้ ● ส่วนเงินที่เอาไว้ใช้จ่ายทุกวันมากจากการขายผัก ● มีเงินออมจากการขายผัก 	<ul style="list-style-type: none"> ● เงินขายข้าวได้ไม่มากเพราะอยู่นอกเขตชลประทานทำนาปรังไม่ได้ แต่หากขายข้าวได้ก็เอามาใช้จ่ายในครัวเรือน ● เงินจากการขายข้าวโพดไม่มากนักเอามาใช้จ่ายในครัวเรือน 	<ul style="list-style-type: none"> ● มีเงินเหลือจากการขายข้าวและอ้อยพอได้ใช้จ่ายในครัวเรือน ● บางครัวเรือนมีเงินเหลือพอที่จะนำไปลงทุนซื้อสินทรัพย์ 	<ul style="list-style-type: none"> ● เงินจากการขายข้าวเอาไว้ใช้จ่ายในครัวเรือน และลงทุนรอบถัดไป ● เงินที่ได้จากการเลี้ยงสัตว์ เป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและแบ่งไว้ออม ● ขายข้าวได้เอาไปซื้อวัวมาเลี้ยง พอจะทำนาก็ขายวัวเอาเงินไปลงทุนทำนา

“เงินใช้หนี้ ขึ้นอยู่กับรายได้จากการต่อเติมบ้าน เงินขายข้าวขายอ้อย ก็พอได้ซื้อของกินของใช้”

“เงินขายข้าวก็แบ่งไว้ลงทุนรอบหน้าด้วย ใช้หนี้ด้วย แล้วก็แบ่งไว้ใช้ด้วย ขาดไม่ได้นะเงิน
ต้นขึ้นมาก็ได้ใช้เงิน”

“ได้เงินน้ำท่วมมาก็เอามาลงทุนปราง พอทำนาปรางเสร็จ ก็อาจจะแบ่งใช้หนี้ ส่วนที่เหลือ
เก็บไว้ใช้จ่ายในครอบครัว ถ้าลูกขอแล้วไม่พอก็ของหยิบยืมญาติ ถึงเวลาทำนาก็ไปก็ยืม
ปุ๋ย หาเงินจ่ายค่ารถไถ พอขายข้าวได้ก็คืน หมุนแบบนี้ไปเรื่อยๆ”

5.1.4 กระแสเงินสดส่งผลกระทบต่อการทำบัญชีครัวเรือน

การทำบัญชีครัวเรือนนั้นมีหลายหน่วยงานที่เข้ามาให้การสนับสนุน แต่เมื่อเกษตรกรทำไปได้
สักพักก็หยุดและไม่ได้ทำต่อ ด้วยรายจ่ายที่มีมากกว่ารายได้ทำให้เกษตรกรเกิดความเครียดและไม่อยากทำ
บางรายเมื่อเห็นรายจ่ายตลอดทั้งปีมีจำนวนมากกว่ารายได้ กลับบอกว่าทำบัญชีผิด แท้จริงแล้วเกิดจากการนำ
เงินกู้มาใช้จ่าย

“เคยทำแล้วแต่ไม่ทำต่อ เป็นไปได้ยังไงที่มีรายจ่ายเป็นแสนบาทต่อปี ทั้งๆที่เราไม่มีเงิน”

ในครัวเรือนเกษตรกรที่มีแบบแผนการผลิตที่แตกต่างกันส่งผลกระทบต่อการทำบัญชีครัวเรือน โดย
กลุ่มเกษตรกรที่ปลูกผักและเลี้ยงสัตว์ เป็นกลุ่มที่ยังมีการทำบัญชีรายรับรายจ่าย เนื่องมาจากการขายผักและ
การขายไข่สร้างรายได้ให้เกษตรกรเป็นประจำทุกวัน จะเห็นว่ารายได้ ค่าใช้จ่ายและหนี้สินมีผลต่อการทำบัญชี
ครัวเรือน ทั้งนี้ผู้ที่มีรายได้น้อยและมีรายได้เข้าครัวเรือนนานๆ ครั้ง แต่มีค่าใช้จ่ายทุกวัน และมีหนี้สินมักจะไม่
ทำบัญชีครัวเรือน ส่วนกลุ่มที่ทำบัญชีครัวเรือนต่อเนื่องจะอยู่ในครัวเรือนที่มีความถี่ของรายได้บ่อยครั้งมากกว่า
ซึ่งได้แก่ครัวเรือนที่ปลูกผักและเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ประสบการณ์ในการได้รับประโยชน์จากการวางแผนการใช้
จ่ายเงิน จะเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความสนใจและใส่ใจที่จะวางแผนการใช้จ่ายเงินให้กับครัวเรือนมากขึ้น

“แม้ว่าตอนทำมันลดยุ่ลูก มันทำให้เราประหยัดลงรู้ว่าจ่ายอะไร ปกติพ่อเป็นคนทำ
บัญชีครัวเรือน มันบีบตัวเองลงว่าสิ่งไหนที่เราเคยใช้จ่ายเยอะๆ เสื้อผ้าที่เราเคยซื้อเราก็
ลดลง มันทำให้เราเห็นแต่ละเดือนสมมติว่าเดือนนี้เราซื้อเสื้อผ้าเยอะ เดือนต่อมาเราก็
หยุด เอาเงินส่วนนั้นมาไว้ซื้อนมให้หลาน ไว้ให้หลานไปโรงเรียน”

5.1.5 พฤติกรรมการออมของครัวเรือน

ในส่วนของพฤติกรรมการออมเงิน จะอธิบายว่าเงินที่ครัวเรือนนำมาออมนั้นแบ่งมาจากส่วน
ไหน รูปแบบการออม และแหล่งเงินออมที่สำคัญ ครัวเรือนมีวัตถุประสงค์การออมที่หลากหลาย ได้แก่ เพื่อ
เอามาใช้จ่ายในครัวเรือน ออมไว้เป็นทุนสะสมสำรองไว้ใช้ตอนจำเป็น ออมเพื่อรักษาสุขภาพสมาชิกกลุ่มไว้เพื่อ
โอกาสในการกู้ ออมไว้กรณีเสียชีวิตลูกหลานจะได้ไม่เดือดร้อน ทั้งนี้ครัวเรือนส่วนใหญ่จะใช้จ่ายก่อนเหลือแล้ว
ค่อยออม มีส่วนน้อยที่แบ่งไว้ก่อน รายละเอียดของพฤติกรรมการออมของครัวเรือน สามารถอธิบายได้
ดังนี้

- 1) เงินที่ได้จากการขายผลผลิตถูกแบ่งมาไว้เป็นเงินออม คราวเรือนส่วนใหญ่เมื่อขายผลผลิตได้จะแบ่งเงินออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ๆ คือ ใช้หนี้ ใช้จ่ายในครัวเรือน และเก็บไว้เป็นเงินออม กรณีจำเป็นต้องใช้ก็สามารถนำเงินออมออกมาใช้ได้ ซึ่งในแต่ละกลุ่มครัวเรือนมีพฤติกรรมแตกต่างกันเล็กน้อย ดังตารางที่ 18

ตารางที่ 18 แหล่งที่มาของเงินออม

กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและอ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและเลี้ยงสัตว์
เงินออมส่วนใหญ่มาจากรายได้จากการขายข้าวในกรณีที่เหลือหลังจากหักค่าใช้จ่ายของครัวเรือน มีส่วนน้อยที่แบ่งไว้ออมก่อนแล้วจึงค่อยใช้จ่าย	ส่วนใหญ่จะนำเงินที่ได้จากการจำหน่ายผักมาออม โดยบางส่วนหยอดกระปุกออมสิน ออมเป็นระยะสั้น ครบปีก็เปิดกระปุกออมสินเพื่อนำเงินมาใช้จ่าย	แม้จะมีค่าใช้จ่ายมาก แต่สามารถหาเงินมาออมได้ทุกเดือน (เช่น จากการรับจ้าง) ทั้งนี้เพราะต้องการสิทธิประโยชน์ไม่ให้แตกต่างจากครัวเรือนอื่นๆ	ส่วนใหญ่นำเงินที่จากการจำหน่ายผลผลิตมาออม บางส่วนฝากเงินไว้ในธนาคารพาณิชย์	เกษตรกรจะนำรายได้จากการจำหน่ายผลผลิตมาออม โดยจะแบ่งส่วนเงินออมไว้ก่อน เหลือจากนั้นค่อยเอามาใช้เท่าที่จำเป็น ทั้งนี้เนื่องจากในครัวเรือนมีทั้งข้าวและเนื้อสัตว์ไว้บริโภคในครัวเรือนอยู่แล้ว

- 2) การบังคับให้ออมทุกเดือนเป็นเรื่องยาก แต่ก็ทำได้เพราะอยากได้สวัสดิการ ครัวเรือนส่วนใหญ่จะออมทุกเดือน โดยเฉพาะการออมภาคบังคับ ยกตัวอย่างเช่น หากเป็นสมาชิกของกองทุนเงินล้านจะต้องออมทุกเดือนเพื่อเป็นหลักประกันเงินกู้ และการออมของกองทุนสัจจะวันละบาทที่ต้องออมทุกเดือน โดยสมาชิกจะได้รับสวัสดิการช่วยเหลือในยามที่เดือดร้อน เช่น การได้รับเงินชดเชยในกรณีที่ต้องนอนโรงพยาบาล และเงินช่วยเหลือในกรณีเสียชีวิต เป็นต้น ครัวเรือนสามารถหาเงินมาออมได้ในทุกเดือน ไม่ว่าจะเป็เงินที่แบ่งมาจากการขายผลผลิต การรับจ้าง เงินส่งกลับจากลูกหลาน แม้จะเป็นจำนวนเงินที่ไม่มากนัก แต่ก็สะท้อนความเข้มงวดของการจัดการการเงินได้ในระดับหนึ่ง
- 3) เลือกออมในชุมชนเป็นอันดับแรก การออมสมทบในกลุ่มต่างๆ ของหมู่บ้าน นั้นค่อนข้างสะดวก ไม่ลำบากในการเดินทาง ไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียม (ลด transaction cost) แต่หมู่บ้านก็จะมีวิธีการจัดการกับเงินออมในรูปแบบที่แตกต่างกัน ยกตัวอย่างเช่น บางหมู่บ้านเลือกที่จะใช้วิธีออมระยะกลาง ครบ 2 ปี เอาเงินออมทั้งหมดคืนสมาชิกพร้อมเงินปันผล แล้วค่อยเริ่มออมใหม่ ซึ่งเป็นวิธีป้องกันการทุจริตของกรรมการ ป้องกันกองทุนล้ม ซึ่งเป็นวิธีที่ทำให้สมาชิกรู้สึกมั่นใจและทำให้อยากที่จะออมเพิ่มขึ้นในปีถัดไป จากการ

สัมภาษณ์ครัวเรือนจะมีการออมเงินมากกว่า 1 แห่ง และจะเลือกออมในชุมชนเป็นอันดับแรก เนื่องจากต้องการสวัสดิการที่ไม่แตกต่างจากคนอื่นๆ ในชุมชน ทั้งนี้เป้าหมายการออมจำแนกตามแหล่งเงินออมสรุปไว้ในตารางที่ 19

ตารางที่ 19 เป้าหมายการออมของครัวเรือน

แหล่งเงินออม	ลักษณะการออม	เป้าหมายการออม
กองทุนสัจจะวันละบาท	บังคับทุกเดือน	สวัสดิการเกิด เจ็บ ตาย
กองทุนออมทรัพย์เพื่อการผลิต/ สหกรณ์การเกษตร	ไม่บังคับ	<ul style="list-style-type: none"> ● สะสมเงินค่าหุ้นและได้รับเงินปันผล ● เงินฝาก
	บังคับทุกเดือน	<ul style="list-style-type: none"> ● รักษาสถานภาพสมาชิกเพื่อการกู้ยืม (ใช้ประกันเงินกู้)
กองทุนหมู่บ้าน	บังคับทุกเดือน	รักษาสถานภาพสมาชิกเพื่อการกู้ยืม (ใช้ประกันเงินกู้)
ธนาคารพาณิชย์	ไม่บังคับ	เงินออมระยะยาว

5.1.6 พฤติกรรมการลงทุนของครัวเรือน

การเลือกลงทุนของครัวเรือนสามารถอธิบายได้โดยการคาดการณ์รายได้หรือผลตอบแทนในอนาคตจากการลงทุนนั้นๆ เช่น การลงทุนด้านการศึกษา พ่อแม่ซึ่งเป็นผู้ลงทุนมีความคาดหวังว่าหลังจากที่จบการศึกษาแล้วบุตรจะมีรายได้เลี้ยงดูตนเองและส่งเงินกลับมาช่วยเหลือรายจ่ายของครอบครัวได้ ส่วนการลงทุนซื้อสินทรัพย์ทางการเกษตร เกษตรกรก็คาดหวังความสะดวกสบายและยังสามารถลดต้นทุนการผลิตได้อีกด้วย เช่นเดียวกันกับการซื้อหอยที่ผู้ลงทุนต่างก็คาดหวังผลตอบแทนจากการลงทุนเช่นกัน ซึ่งรายละเอียดพฤติกรรมการลงทุนของครัวเรือนมีดังต่อไปนี้

5.1.6.1 การลงทุนด้านการศึกษา

พ่อแม่ส่วนใหญ่ให้ความเห็นว่าเป็นหน้าที่ของพ่อแม่ที่จะต้องส่งลูกให้เรียนในระดับที่สูงที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ โดยมีความหวังว่าเมื่อลูกเรียนจบก็จะสามารถทำงานและกลับมาช่วยเหลือทางบ้าน แม้ว่าค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาจะสูงเพียงใด ครอบครัวจะต้องทำทุกวิถีทางเพื่อให้มีเงินเพียงพอที่จะสนับสนุนการศึกษาของบุตร ไม่ว่าจะเป็นขายข้าว ขายวัว หรือกู้ยืม

“สมัยเราไม่มีโอกาสได้เรียน เงินก็ไม่มี โรงเรียนก็ไกล เลยไม่ได้เรียน พอลูกขอเรื่องเรียน อยากได้อะไรก็ทำให้หมดเลย เรียนแทนเรา ตอนเราไม่มีโอกาส”

“ยืมมาให้ลูกเรียน เพราะลูกใช้ทุกวัน ทุกอาทิตย์”

“แต่ก่อนเลี้ยงวัว ลูกมาขอเงินก็ขายวัวให้ลูกไปเรียน”

“ลูกขอก็ต้องมีให้ ต่อรองไม่ได้ด้วย ชื่อของยังพอต่อรองได้ ลูกนี้ต่อรองไม่ได้”

“ถ้าเรียนชั้นประถมหรือมัธยมยังพอส่งไหว หาทางอื่นมาเสริม เช่น ออกไปรับจ้าง ถ้าเรียนระดับมหาวิทยาลัยอันนี้ละส่งไม่ไหว ต้องกู้ยืม กยศ.”

“พอลูกเรียนจบ พ่อแม่ก็เริ่มสบายหน่อย เพราะตอนลูกเรียนต้องออกไปขับรถรับจ้างหาเงินส่งให้ลูก แต่พอลูกเรียนจบมีงานทำ พ่อกับแม่ก็สามารถกลับมาทำการเกษตรบนที่นาของตัวเอง มีเท่าไรก็ทำเท่านั้น พออยู่พอกิน เลี้ยงเปิด ไร่ ปลา ปลูกผักไว้กิน ไม่ต้องดิ้นรนเหมือนตอนที่ส่งลูกเรียน”

จากการศึกษามีประเด็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับการลงทุนด้านการศึกษา ดังนี้

1) **ค่าใช้จ่ายทางอ้อมสำหรับการศึกษาสูงกว่าค่าใช้จ่ายทางตรง** เด็กนักเรียนระดับประถมศึกษา หากเรียนโรงเรียนของรัฐแม้จะไม่ต้องเสียค่าเทอม แต่ก็มีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับอุปกรณ์การเรียน ค่าใช้จ่ายที่มากที่สุดจะเป็นเงินค่าขนมที่ต้องจ่ายทุกวัน สำหรับระดับมัธยมศึกษาขึ้นไป นอกจากค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาโดยตรงแล้วยังมีการลงทุนในส่วนของ การซื้อสินทรัพย์ ได้แก่ โทรศัพท์มือถือ คอมพิวเตอร์ และรถยนต์ไซค์ เพื่อให้ลูกหลานสามารถไปเล่าเรียนได้อย่างสะดวกสบาย

2) **หนี้ก้อนแรกของครัวเรือนเกิดจากการศึกษาของบุตร** มีหลายครัวเรือนที่เริ่มต้นการเป็นหนี้ เพราะต้องการหาเงินมาใช้จ่ายด้านการศึกษาของบุตร บางครัวเรือนรายได้จากภาคการเกษตรเหลือไม่มากนักรวมกับรายได้นอกภาคการเกษตรก็เอามาไว้ใช้จ่ายในครัวเรือน ทำให้ไม่มีส่วนต่างพอที่จะแบ่งมาลงทุนทางการศึกษา จำเป็นต้องกู้ยืมเพื่อให้ลูกได้เรียน ยิ่งเรียนสูงขึ้นค่าใช้จ่ายก็ยิ่งมากขึ้น

“เริ่มเป็นหนี้เยอะก็เพราะลูกเรียนมหาวิทยาลัย ตั้งแต่มัธยมก็เริ่มเป็นหนี้แล้ว เพราะเริ่มมีค่าใช้จ่ายเยอะ สมัยก่อนแม่ไม่เคยเป็นหนี้สักครั้ง ตอนยังไม่มีลูก พอมีลูกก็เริ่มเป็นหนี้”

“เป็นหนี้ก้อนแรก เพราะกู้มาให้ลูกเรียน อยากให้ลูกเรียนสูงๆทำงานดีๆหวังจะได้พึ่งลูกตอนแก่ ตอนที่ลูกเรียนลำบากมาก อยากได้อะไรก็ไม่ซื้อ อยากกินของอร่อยก็ไม่ได้กิน เก็บเงินไว้ เพราะรู้ว่าเดี๋ยวลูกต้องโทรมาขอ ถ้าลูกเรียนจบ เราอยากได้อะไร อยากกินอะไร เราก็บอกลูก เดี่ยวลูกก็จะหาซื้อมาให้”

3) **ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาเริ่มในระดับอำเภอ** โรงเรียนเอกชน ค่าเทอมแพง ไม่ได้มีแค่ในตัวจังหวัดเท่านั้น ในระดับอำเภอก็เริ่มมีการส่งลูกหลานเข้าเรียนโรงเรียนเอกชนเช่นกัน โดยเฉพาะในระดับมัธยมศึกษา มีการแข่งขันกันเข้าห้อง

Smart Program ต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มเติมปีละ 10,000 บาท เรียนเพิ่มเติม
หลังจากเลิกเรียนอีก 1 ชั่วโมง

5.1.6.2 การลงทุนซื้อสินทรัพย์

การลงทุนจะแบ่งออกเป็นสินทรัพย์ทางการเกษตรและสินทรัพย์ทั่วไป มีประเด็นที่

น่าสนใจดังนี้

1) **คนรวยซื้อรถไถ คนขยันก็ซื้อวัวมาเลี้ยง** สินทรัพย์ทางการเกษตรที่ครัวเรือนส่วนใหญ่ต้องการซื้อหากมีเงินเพียงพอ คือ รถไถสี่ล้อ เนื่องจากจำเป็นต้องใช้และต้นทุนในการจ้างรถไถค่อนข้างสูง ครัวเรือนที่ซื้อรถไถส่วนใหญ่จะมีที่ดินทำกิน 20 ไร่ขึ้นไป และจะซื้อในรูปแบบเงินผ่อน เงินที่เอามาผ่อนรถไถจะเป็นเงินที่ได้จากการขายข้าวและเงินกู้ เช่นเดียวกับครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกอ้อยที่ต้องการรถไถ รถหกล้อ และรถคืบ ซึ่งสามารถใช้เองและรับจ้างเพื่อหารายได้เพิ่มเติม ทั้งนี้คนที่ซื้อสินทรัพย์เหล่านี้มักเป็นคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี มีที่ดินเพาะปลูกเยอะ หนึ่งในส่วนของการผ่อนชำระสินทรัพย์ทางการเกษตรเหล่านี้ หากเป็นหนี้โดยตรงกับบริษัทที่ขาย มักเป็นหนี้ลำดับแรกๆ ที่ครัวเรือนจะชำระคืนเมื่อขายผลผลิตได้ ซึ่งไม่ค่อยมีการผิดนัดชำระหนี้ นอกจากนี้การลงทุนยังมีในรูปแบบการซื้อวัวมาเลี้ยง และการซื้อที่นาอีกด้วย

“แม่ซื้อรถไถ ต้องผ่อน 2 งวด อันนี้ยังงี้ก็ต้องหาเงินมาคืนก่อน เพราะเค้าไม่ให้ค้ำ ต่อมาถ้ามีเงินขายข้าวเหลือก็จะเอาไปจ่ายหนี้สหกรณ์ กทบ.เป็นลำดับสุดท้ายเลย ไม่มีก็จ่ายแต่ดอกเบี้ยย มีหนี้ก็อยากใช้คืนอยู่ แต่รถไถมันจำเป็น ก็ต้องเอาไว้ก่อน ไปจ้างเขามันก็แพง”

“การเลี้ยงวัวเป็นการลงทุน มูลวัวที่เราเอามาใช้ใส่พืชผักก็เป็นเหมือนดอกเบี้ยย ผลพลอยได้ของการเลี้ยงวัวคือการออกกำลังกาย และทำให้เราได้ไปดูนาเราบ่อยๆ ด้วย”

2) **เลี้ยงลูกเทวดา อยากรู้ทำอะไรผ่อนให้** ในอดีตที่ครัวเรือนเกษตรกรยังไม่สามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนได้อย่างในปัจจุบัน เกษตรกรมักจะซื้อสินทรัพย์ต่างๆ ด้วยเงินสด เก็บออมเงินที่ได้จากการขายข้าว แต่ในปัจจุบันการซื้อสินทรัพย์มีการเปลี่ยนแปลงไป หากผ่อนได้ก็เลือกที่จะผ่อนมากกว่า เช่น รถมอเตอร์ไซค์ บางครัวเรือนต้องผ่อนนานถึง 36-48 งวด แม้ว่าจะทราบว่าคุณค่าเงินผ่อนต้องจ่ายดอกเบี้ยยที่สูง แต่ก็จำเป็นต้องผ่อนเพราะถ้ารอเงินก้อนก็คงไม่มีโอกาสได้ซื้อ

“บ้านแม่มี 3 คน มอเตอร์ไซค์ 3 คัน แม่หนึ่งคัน พ่อหนึ่งคัน ลูกเทวดาอีกหนึ่งคัน”

“ลูกเทวดาอยากได้อะไรก็เทศน์เอา มอเตอร์ไซด์คันละแสน ก็ลูกมันอยากได้เนาะ”

“กูมาซื้อรถมอเตอร์ไซด์ให้ลูก ถ้าไม่ออกคันใหม่ให้ก็ไม่ไปเรียน อายเพื่อนที่เพื่อนมีคันใหม่”

“ผ่อนมอเตอร์ไซด์ให้ลูก ส่งเดือนละ 3000 บาท เป็นเวลา 4 ปี ถ้าบอกกว่าเดือนละ 3000 พอไหว แต่ถ้าต้องหาเงินมาจ่ายเป็นก้อนไม่ไหว รู้ว่าเค้าคิดดอกเบี้ยยแพง ก็ต้องให้ เพราะถ้าไม่ทำแบบนี้ลูกจะไม่มีมอเตอร์ไซด์ สินค้าอื่นๆก็เช่นกัน แม้ว่าดอกเบี้ยยแพง ถ้าไม่ผ่อน รอเงินก้อนก็ไม่มีโอกาสได้ของ”

“ตอนลูกเรียนก็ซื้อมอเตอร์ไซด์ให้ลูกขี่ไปโรงเรียน พอลูกไปทำงานก็เอามอเตอร์ไซด์มาใช้ ตอนนี้ลูกอยากได้รถปิ๊กอัพแล้ว ก็จะไปกู้เงินมาดาวน์รถให้ลูก แล้วลูกผ่อนตัวเอง”

5.1.6.3 หวยคือความฝันที่ยังไม่เป็นจริง

คร่าวเรือนเห็นว่าการเล่นหวยนับเป็นการลงทุนรูปแบบหนึ่งและยังคงคาดหวังกับผลตอบแทนจากการลงทุนเสมอ มีบางคนซื้อหวยมากกว่า 20 ปีเคยถูกเพียงครั้งเดียวสองพันบาท บางคนถูกหวยได้เงินสามแสนบาท กลายเป็นเรื่องเล่าขานถึงความโชคดี แต่ไม่มีใครเคยพูดถึงเงินลงทุนในแต่ละงวดที่ต้องซื้อไม่ต่ำกว่าสามพันบาทกว่าจะได้เป็นคนโชคดีคนนั้น จากการสัมภาษณ์มีคร่าวเรือนประมาณร้อยละ 70 ที่มีการลงทุนซื้อหวย ใช้เงินลงทุนเฉลี่ย 100 – 200 บาทต่อคนต่อครั้ง การซื้อหวยมีความเสี่ยงสูงแต่ชาวบ้านก็พร้อมที่จะเสี่ยง ด้วยวิถีชีวิตที่อยู่กับความเสี่ยง ในแต่ละปีไม่รู้ว่าจะทำนาได้ผลผลิตหรือไม่ รายได้จากการขายข้าวจะเป็นเท่าใด การลงทุนซื้อหวยเดือนละ 300 – 500 บาทเป็นเพียงความเสี่ยงเล็กๆ ที่ยังพอทำให้มีความหวัง เหตุผลที่เลือกเล่นหวยเพราะชอบความสนุกสนานจากการได้ลุ้นผล และเป็นหัวข้อขึ้นดีในการสนทนาระหว่างคนในชุมชน โดยเฉพาะใกล้วันหวยออก ในพื้นที่มีหวยให้เลือกเล่นมากมาย เช่น หวยรัฐบาลออกเดือนละ 2 ครั้ง หวยลาวออกทุกวันพุธ หวยฮานอยออกทุกวัน เป็นต้น

“ที่อำเภอเนี่ยมีคนเคยถูก 12 ล้าน แสดงว่าโชคใกล้เข้ามาแล้ว”

“ซื้อไม่เยอะ แต่ก็ซื้อเอาไว้ทุกงวด เผื่อถูก”

“ตั้งแต่ซื้อมาเพิ่งจะเคยถูกครั้งเดียว แต่ก็ซื้อ เอาไว้พอได้พูดคุยกับเพื่อนๆ”

หากมองถึงความเป็นชายหญิง จะมีวิธีเข้าสังคมไม่เหมือนกัน พ่อบ้านชอบกินเหล้าสังสรรค์ หรือมีสภากาแฟไว้ให้พูดคุยกับเพื่อนบ้าน ส่วนแม่บ้านประเด็นที่พูดคุยกันได้อย่างสนุกสนานคือเรื่องหวย

5.1.7 การเลือกซื้อประกันภัยของครัวเรือน

ในส่วนนี้จะแบ่งออกเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ การประกันชีวิตและการประกันภัยพิบัติ ในส่วนของประกันชีวิตมีทั้งการเข้าร่วมเป็นสมาชิกในกลุ่มฌาปนกิจ และการซื้อประกันจากบริษัทเอกชน ส่วนประกันภัยพิบัติจะเป็นการซื้อประกันในกรณีเกิดภัยธรรมชาติ ได้แก่ น้ำท่วม น้ำแล้ง โดยได้รับการอุดหนุนจากรัฐบาลผ่าน ธ.ก.ส.

5.1.7.1 การทำประกันชีวิต

จากการสัมภาษณ์ ครัวเรือนเกษตรกรจะเป็นสมาชิกกลุ่มฌาปนกิจไม่น้อยกว่า 2 กลุ่ม ซึ่งกลุ่มฌาปนกิจนี้มีหลากหลายกลุ่ม เช่น ฌาปนกิจของหมู่บ้าน ฌาปนกิจของตำบล ฌาปนกิจกลุ่มอสม. ฌาปนกิจสหกรณ์การเกษตร ฌาปนกิจชมรมผู้สูงอายุ ฌาปนกิจกลุ่มแม่บ้าน และฌาปนกิจของ ธ.ก.ส. เป็นต้น มีทั้งแบบที่ต้องจ่ายประจำทุกเดือน และจ่ายเมื่อมีสมาชิกเสียชีวิต (รายละ 20-100 บาท) สำหรับลูกค้าที่กู้เงินจาก ธ.ก.ส. จะต้องเข้าร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่มฌาปนกิจของ ธ.ก.ส. ต้องจ่ายเบี้ยประกัน 3,600 บาทต่อปี สำหรับการทำประกันชีวิตเริ่มมีให้เห็นมากขึ้น จากเมื่อก่อนคนรุ่นพ่อแม่นิยมเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มฌาปนกิจ แต่ปัจจุบันคนรุ่นลูกที่ไปทำงานต่างถิ่นและมีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี นอกจากจะส่งเงินกลับมาให้พ่อแม่ใช้จ่ายแล้ว ยังทำประกันชีวิตกับบริษัทประกันเอกชนให้พ่อแม่อีกด้วย ในขณะที่เดียวกันการออมเงินแบบที่ฟวงการทำประกันชีวิตก็เริ่มเป็นที่สนใจมากขึ้น ค่ารักษาพยาบาลยามเจ็บป่วยและมีเงินปันผลคือเหตุผลสำคัญในการเลือกซื้อประกันชีวิต

เงินชดเชยในกรณีเสียชีวิต ครัวเรือนจะได้รับเงินชดเชยที่มาจาก 3 แหล่งด้วยกัน คือ กองทุนฌาปนกิจระดับหมู่บ้านและระดับตำบล กองทุนฌาปนกิจ ธ.ก.ส. และเงินจากบริษัทประกันชีวิต

- กองทุนฌาปนกิจระดับหมู่บ้านและระดับตำบล สามารถเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มได้ตามความสมัครใจ เงินฌาปนกิจที่ได้ส่วนใหญ่จะใช้เป็นค่าใช้จ่ายสำหรับจัดงานศพ
- กองทุนฌาปนกิจ ธ.ก.ส. เมื่อมีสมาชิกเสียชีวิตสมาชิกฌาปนกิจ ธ.ก.ส. จะจ่ายเงินค่าทำศพให้ก่อนจำนวน 40,000 บาท เงินชดเชยส่วนที่เหลือประมาณ 150,000 บาทจะต้องนำไปจ่ายหนี้ที่ผู้เสียชีวิตกู้ยืมมาจาก ธ.ก.ส. อาจกล่าวได้ว่าเงินที่ได้จากกองทุนฯ นี้จะถูกนำไปใช้เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับจัดงานศพและชำระคืนเงินกู้ ธ.ก.ส. ซึ่งบางครัวเรือนก็สามารถชำระหนี้ได้ครบถ้วน บางครัวเรือนมีเงินเหลือส่งต่อให้ทายาท ในขณะที่บางครัวเรือนเงินดังกล่าวก็ไม่เพียงพอสำหรับการหักชำระหนี้ให้หมดไปได้ (แต่ก็ทำให้ลดภาระหนี้ได้บางส่วน) ทำให้เกิด “มรดกหนี้”
- เงินจากบริษัทประกันชีวิต ส่วนใหญ่คนที่ทำประกันชีวิตจะเป็นกลุ่มของผู้นำชุมชนและคนที่มีฐานะดี มีเงินพอที่จะจ่ายเบี้ยประกันได้ เมื่อเสียชีวิตจะได้เงินชดเชยค่อนข้างสูง (100,000 – 500,000 บาท) ผู้ได้รับผลประโยชน์จากเงินส่วน

นี้จะเอาไปใช้ในด้านต่างๆ ยกตัวอย่างเช่น การลงทุนทำธุรกิจ ทำการเกษตร เก็บไว้ให้ลูกหลาน รวมถึงการใช้หนี้ก้อนอื่นๆ (ถ้ามี) อีกด้วย

ตารางที่ 20 เงินชดเชยกรณีเสียชีวิตจากกองทุนต่างๆ และบริษัทประกันชีวิต (หน่วย: บาท)

แหล่งเงินชดเชย	กรณีหมู่บ้านที่ 1	กรณีหมู่บ้านที่ 2	กรณีหมู่บ้านที่ 3
1. กองทุนฌาปนกิจชุมชน			
1.1 ระดับตำบล			
กองทุนที่ 1	20,000 (100%)	20,000 (70%)	20,000 – 24,000 (100%)
กองทุนที่ 2	20,000 (100%)	20,000 (70%)	
1.2 ระดับหมู่บ้าน	4,500 (100%)	1,800 (100%)	4,000 (100%)
1.3 กลุ่มย่อยต่างๆ เช่น อสม. ผู้สูงอายุ เงิน สัจจะ		2,000	5,000
2. กองทุนฌาปนกิจ ธ.ก.ส.	190,000 (100%)	190,000 (50%)	190,000 (90%)
3. บริษัทประกันชีวิต	200,000 (40%)	200,000 (40%)	200,000 (30%)

ที่มา: จากการสัมภาษณ์

หมายเหตุ: ตัวเลขในวงเล็บ ( ) แสดงร้อยละของครัวเรือนในหมู่บ้านที่เป็นสมาชิกของกองทุนฌาปนกิจ/ซื้อประกัน

ข้อค้นพบสำคัญเกี่ยวกับการทำประกันชีวิต มีดังนี้

1) **ฌาปนกิจคือเงินออมสำหรับใช้หนี้ในระยะสุดท้ายของชีวิต** เหตุผลของการเลือกที่เข้าร่วมกลุ่มฌาปนกิจแม้จะทราบว่าเงินที่สะสมไว้ตัวเองจะไม่ได้ใช้ แต่เมื่อตัวเองเสียชีวิตอย่างน้อยจะได้มีเงินจัดงานศพ ลูกจะได้มีเงินไปใช้หนี้ ไม่ต้องรับภาระหนี้ต่อจากพ่อแม่

2) **ปลดหนี้ได้หากไม่เกินสองแสนบาท** ครัวเรือนส่วนใหญ่สามารถปลดหนี้ได้จากเงินชดเชยกรณีเสียชีวิต บางครัวเรือนนอกจากจะสามารถชำระคืนเงินกู้ได้หมดแล้ว ยังมีเงินเหลือให้ลูกหลานไว้ทำทุนอีกด้วย ในขณะที่เดียวกันปัญหารอดหนี้ก็เกิดขึ้นได้ในกรณีที่เป็นหนี้มากกว่าสองแสนบาท

“พ่อก็เป็นหนี้ไว้ 5 หมื่น แต่ได้เงินฌาปนกิจจึงมาใช้หนี้หมดไป”

“เงินฌาปนกิจกับเงินประกัน ใช้จัดงานศพ ส่วนที่เหลือเก็บไว้ลงทุนทำ
การเกษตร กับต่อเติมบ้าน”

“เป็นหนี้ต่อจากสามี สามีกู้มาลงทุนเลี้ยงหมูห้าแสนบาทแต่ขาดทุน”

3) **ขอการทำประกันแบบออมทรัพย์ที่มีปันผล** สอดคล้องกับเหตุผลที่ขอสหกรณ์การเกษตรเนื่องจากมีเงินปันผล แสดงให้เห็นว่าครัวเรือนรูปแบบการออมแบบมีเงินปันผลจะสามารถเพิ่มอัตราการออมของครัวเรือนได้

“ออมไว้ อีก 10 ปี เพื่อมีเงินก้อนเป็นแสนให้ลูกเอาไว้แต่งงาน”

5.1.7.2 การปลูกข้าวมีประกันภัย ทำให้ข้าวนาปลูกยิ่งขึ้น

ลูกค้า ธ.ก.ส. ทูกรายจะมีการทำประกันภัยนาข้าวโดยรัฐบาลช่วยออกสมทบค่าเบี้ยประกันบางส่วน ข้อมูลปี 2562 มีอัตราค่าเบี้ยประกันภัย 85 บาท/ไร่ โดยรัฐบาลอุดหนุนค่าเบี้ยประกันภัย 51 บาท/ไร่ และเกษตรกรจ่ายสมทบเพียง 34 บาท/ไร่ วงเงินคุ้มครอง 1,260 บาท/ไร่ การทำประกันนาข้าวเป็นการสร้างหลักประกันให้แก่เกษตรกรเมื่อเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติขึ้น ทำให้ไม่สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ เกษตรจะได้รับเงินค่าชดเชยตามเงื่อนไข ในขณะที่การปลูกพืชอื่นๆ ในพื้นที่ยังไม่มีการประกันผลผลิตเมื่อเกิดภัยพิบัติ

*“เขาจะมีแรงจูงใจว่าลูกค้า ธ.ก.ส. จะได้เงินหากเกิดภัยธรรมชาติ มีรัฐออกช่วย
ลูกค้าไม่ได้จ่าย... ส่วนเกษตรกรที่ขึ้นทะเบียนกับรัฐก็ได้ค่าตกใจ/เงิน
ปลอมใจอีก ไร่ละ 500 บาท”*

5.2 พฤติกรรมการก่อก่อนและการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือน

5.2.1 พฤติกรรมการก่อก่อนของครัวเรือน

ในส่วนนี้จะนำเสนอพฤติกรรมการก่อก่อนผ่าน 4 ประเด็น ได้แก่ ทศนคติต่อการเป็นหนี้ แรงจูงใจในการก่อก่อน วัตถุประสงค์ของการก่อก่อน และประเด็นของการพิจารณาอัตราดอกเบี้ยเมื่อมีความจำเป็นต้องกู้เงิน โดยมีรายละเอียดและข้อค้นพบที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

5.2.1.1 สำหรับกลุ่มผู้สูงอายุหนี้สินเป็นภาระ กลุ่ม Gen X หนี้สินเป็น New normal ส่วนกลุ่ม Gen Y ของมันต้องมีจึงมีหนี้

ทศนคติต่อการเป็นหนี้จำแนกตามอายุของผู้ให้สัมภาษณ์ สามารถสรุปได้ดังนี้

กลุ่ม Baby boomer (อายุ 56 ปีขึ้นไป) คือ กลุ่มผู้สูงอายุ หรือผู้ที่กำลังจะเข้าสู่วัยชรา คนกลุ่มนี้มองว่าการกู้ยืมเงินไม่ใช่เรื่องปกติในชีวิต จะกู้เมื่อมีเหตุจำเป็นเท่านั้น และในกรณีที่ต้องกู้ก็จะกู้ในจำนวนเงินที่ไม่มากนัก เพราะกลัวว่าจะหาเงินมาชำระหนี้ไม่ได้เนื่องจากอายุมากแล้ว หนี้สินนับเป็นภาระของครัวเรือน ถ้าเป็นหนี้แล้วก็ต้องรีบหาเงินมาใช้คืน จุดเริ่มต้นของการเป็นหนี้คือการกู้ยืมมาลงทุนทำการเกษตร ส่วนใหญ่หนี้ก้อนแรกเกิดขึ้นพร้อมกับการมีกองทุนหมู่บ้าน

กลุ่ม Gen X (อายุระหว่าง 41-55 ปี) คนในกลุ่มนี้กลัวที่จะกู้ยืมมากขึ้น การเป็นหนี้ไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะเพื่อนบ้านก็เป็นหนี้เหมือนกัน และคนกลุ่มนี้ยังมองว่าการเป็นหนี้มีทั้งข้อดีและข้อเสีย ในกรณีที่มีความจำเป็นต้องใช้เงิน (โดยเฉพาะด้านการศึกษาของบุตรหลาน) ก็สามารถกู้ยืมเงินมาใช้ก่อนได้ แต่การเข้าถึงแหล่งเงินกู้ที่สะดวกมากขึ้นในปัจจุบันก็ทำให้ครัวเรือนมีหนี้มากขึ้นตามไปด้วย เมื่อมีเงินมากขึ้นรายจ่ายก็มากตามไปด้วย มีเท่าไรก็ใช้หมด เมื่อเป็นหนี้แล้วโอกาสที่จะหมดหนี้มันค่อนข้างยาก

“สมัยนี้คนกล้าที่จะกู้เยอะขึ้น แต่สมัยพ่อแม่เขาไม่ค่อยกล้าเป็นหนี้ แล้วสมัยก่อนเขาก็ไม่ยืมเงินกันด้วยเพราะสมัยก่อนไม่ได้มีการลงทุนเยอะ หาอยู่หากิน แต่ทุกวันนี้ต้องซื้อทุกอย่าง ไม่มีเงินก็ต้องไปกู้มาซื้อ”

“สำหรับตัวเองไม่ได้กลัวการเป็นหนี้ เพราะไม่ได้จะไปทำอย่างอื่นเอามาทำบ้าน และเพื่อลูก”

“ทุกวันนี้ ถ้ามีที่ไหนให้กู้ก็ทั้งหมด ไม่กู้แต่กับระเบิด”

จุดเริ่มต้นของการเป็นหนี้ของคนกลุ่มนี้ค่อนข้างหลากหลาย ยกตัวอย่างเช่น ยืมมาให้ลูกเรียนหนังสือ ยืมมาซื้อที่นา ยืมมาซ่อมแซมบ้าน ยืมมาลงทุนทำการเกษตร เป็นที่น่าสังเกตว่าคนที่กู้ยืมมาลงทุนแล้วขาดทุนในครั้งแรก (ลงทุนเลี้ยงหมู ทำโรงงานอิฐ ซื้อขายพลาสติก) จะยังคงเป็นหนี้ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

กลุ่ม Gen Y (อายุระหว่าง 23-40 ปี) ด้วยภาระค่าใช้จ่ายที่มากขึ้นทำให้ต้องเป็นหนี้ ทุกวันนี้ต้องซื้อทุกอย่าง เมื่อแยกออกมามีครอบครัวก็อยากสร้างเนื้อสร้างตัว กู้ยืมมาเพื่อลงทุน แต่บางครั้งก็ขาดทุนเนื่องจากไม่มีความรู้และความชำนาญ ทำให้ต้องกู้เพิ่ม แต่เนื่องจากอายุยังน้อยสามารถทำงานหาเงินได้อยู่ ดังนั้นการเป็นหนี้จึงไม่ใช่เรื่องที่น่ากลัว

“ถ้าเราไม่มีหนี้ เราก็ไม่มีสิ่งที่เราอยากได้”

“จ่ายหมดแล้วก็กู้ใหม่มาซื้อรถ 6 ล้อ ก็เป็นหนี้ของตัวเอง อยากได้ อยากมี กู้มาทำการเกษตร ต่อเติมบ้านเพราะน้ำท่วม ใช้จ่าย...ถ้าเป็นหนี้ตั้งแต่อายุน้อยก็จะมีโอกาสได้ทำงานใช้หนี้อยู่ มีหุ่นสะสมเยอะกว่าอายุมาก”

“หนี้ก้อนแรก ...ตอนนั้นเพิ่งปลื้มตัวออกมาจากบ้านยายแล้วก็กู้มาลงทุนทำนา”

ตารางที่ 21 ทศนคติต่อการเป็นหนี้ของคนแต่ละ generation

ประเด็น	Baby boomer	Gen X	Gen Y
การเป็นหนี้	ไม่จำเป็นก็ไม่อยากกู้	- มีแหล่งให้กู้เยอะ ก็เลยเป็นหนี้เยอะ	- ภาระค่าใช้จ่ายที่มากขึ้น ทำให้ต้องเป็นหนี้ - การเป็นหนี้ไม่น่ากลัว - トラバドที่ยังหาเงินได้อยู่
การคืนเงิน	ต้องรีบหาเงินมาชำระหนี้ เพื่อความสบายใจ	คืนและยืมต่อ หนี้พอกพูน	ทำงานหาเงินใช้หนี้ ยากได้ ก็ยืมใหม่
จุดเริ่มต้นของการเป็นหนี้	กู้มาลงทุน	- การศึกษาของบุตร - ใช้จ่ายในครอบครัว - กู้มาลงทุน - ซ่อมแซมบ้าน	- สร้างครอบครัว - อยากมีอยากได้ - กู้มาลงทุน

ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของสุธิดา (2548) ทั้งในส่วนของการเป็นหนี้ของครัวเรือนที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต โดยในอดีตการเป็นหนี้ถือว่าเป็นเรื่องที่น่าอับอาย แต่ปัจจุบันการเป็นหนี้เป็นเรื่องปกติธรรมดา และส่วนการนำเงินไปใช้มีความแตกต่างกันตามฐานะเศรษฐกิจของ

ครัวเรือน โดยครัวเรือนที่มีฐานะดีส่วนใหญ่จะนำเงินกู้ไปลงทุน เช่น ค่าขาย ปลุกผัก ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ส่วนครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับปานกลางและต่ำ มักจะนำเงินกู้ไปลงทุนในกิจกรรมการผลิต การใช้จ่ายในครัวเรือน และใช้หนี้แหล่งเงินกู้อื่น

5.2.1.2 แรงจูงใจในการก่อหนี้

ในอดีตเหตุผลของการก่อหนี้จะต้องเป็นเหตุผลที่จำเป็นเท่านั้น ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะเป็นเหตุผลด้านสุขภาพ การกู้ยืมเพื่อการบริโภคในครัวเรือนมีไม่มากนัก จำนวนเงินที่กู้ยืมก็มักจะกู้ยืมเท่าที่จำเป็นที่เป็นเช่นนั้นนอกจากพฤติกรรมก่อหนี้ของครัวเรือนเองแล้ว ความเข้มงวดของการปล่อยกู้ของสถาบันการเงินและความไม่สะดวกในการเข้าถึงแหล่งเงินทุนก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่ง แต่ในปัจจุบันการเข้าถึงแหล่งเงินสะดวกสบายมากขึ้น ทำให้มีเงินเพื่อใช้จ่ายใช้สอยซื้อสินค้าและบริการต่างๆ ที่เอื้ออำนวยความสะดวกต่อการดำรงชีวิต รวมถึงการลงทุนมีมากขึ้น ดังคำกล่าวที่ว่า “ยืมง่าย ใช้คล่อง (แต่คืนยาก)”

คำถามที่น่าสนใจคือทำไมครัวเรือนต้องก่อหนี้ จากการสัมภาษณ์ครัวเรือนตัวอย่างพบว่า แรงจูงใจในการก่อหนี้สามารถจำแนกได้ดังนี้

- 1) **เงินไม่พอใช้ จำเป็นต้องกู้** ทั้งในส่วนของเงินใช้จ่ายในครัวเรือนและเงินลงทุนทำการเกษตร เนื่องจากการเพาะปลูกไม่ได้ผล บางปีน้ำท่วม บางปีน้ำแล้ง บางปีทั้งแล้งทั้งท่วม ทำให้รายได้ที่มาจากภาคการเกษตรของครัวเรือนมีไม่เพียงพอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งครัวเรือนที่พึ่งพารายได้หลักจากภาคการเกษตร
- 2) **รักษาสีทีให้เท่าเทียมกับคนอื่น** สังเกตได้จากครอบครัวที่มีฐานะดี มีเงินลงทุนเพียงพอก็ยังกู้กองทุนหมู่บ้าน แม้ว่าจะจะเป็นเงินที่ต้องเสียดอกเบี้ยก็ตาม

“เพราะดอกเบี้ยถูก กับเห็นเพื่อนบ้านกูก็เลยกูตาม เพราะยืมที่อื่นดอกเบี้ยแพง อย่างสหกรณ์ก็ 9 บาท เงินล้านคิด 3 บาทต่อปี เขาให้สิทธิ์ ก็เลยยืม... กูเฉยๆ กูไปไว้สำรอง เราได้สิทธิ์ก็เลยกู ถึงจะเสียดอกเบี้ยก็ยอม...เรากูไว้ตอนนี้ตอนที่มีให้กูไว้เป็นทุนสำรองเผื่อนาคตเราต้องการใช้เงิน เพราะว่าพอถึงเวลาเก็บเกี่ยวเราต้องใช้เงินเยอะ เราก็อาจจะได้คืนเงินที่เรากูไว้มาใช้ ถ้าเราไม่กูไว้ พอเวลาที่เราต้องการใช้เงินแล้วเงินกูตัวนี้มันหมด เราก็ไม่มีสิทธิ์ทำเรื่องกู เพราะปล่อยให้ชาวบ้านกูไปหมดแล้ว ประมาณว่าเราเป็นสมาชิก ก็รักษาสีทีกูไว้”

“เป็นหนี้ก้อนนี้มาตั้งแต่ที่เริ่มมีโครงการกองทุนหมู่บ้าน ก็คือตอนมีกองทุนหมู่บ้าน มีดอกเบี้ยไม่แพง เราก็ยืมมาไว้ ถ้าจำเป็นเราจะได้ไม่ต้องไปยืมที่อื่น เพราะกองทุนมีดอกเบี้ยถูก”

“เราก็ยืมมาไว้ก่อน ถ้ามีความจำเป็นเราก็ค่อยเอาเงินไปใช้...พอยืมไปนานๆ เงินก็เลยเอาไปใช้หมด เลยหาเงินมาคืนไม่ทัน”

“ตอนแรกเห็นโครงการออกมาก็เอาไว้อ่อน ไม่รู้จะเอาเงินไปทำอะไร คิดว่า
เอามาไว้ใช้ก่อน ดีกว่าไม่ได้”

3) **อยากมี อยากได้** คราวเรือนระบุว่าการบริโภคนิยมเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ครัวเรือน
ต้องก่อหนี้ หรือแบ่งเงินกู้มาซื้อสินค้า เห็นเพื่อนบ้านมีอะไรก็อยากมีเหมือนกัน
เช่น การที่ทุกคนในบ้านต้องมีโทรศัพท์ มอเตอร์ไซค์อย่างน้อยบ้านละ 2 คัน เป็น
ต้น

4) **ยืมแทนบุคคลอื่น** สาเหตุที่ต้องกู้ยืมเพราะคนที่ต้องการใช้เงิน (ส่วนใหญ่คือลูก)
ไม่ได้อยู่ในพื้นที่ ทำให้ต้องกู้ยืมแทน เงินที่ได้ก็ถูกส่งออกไปนอกพื้นที่ เช่น ยืมให้ลูก
ไปใช้ที่ กทม. ยืมให้ลูกไปต่างประเทศ ยืมให้ลูกไปปีดงวรรณ ยืมให้ลูกไปซื้อบ้าน
ยืมให้น้องไปแต่งงาน เป็นต้น

5.2.1.3 หนี้สินเป็น multipurpose debts

การนำเสนอส่วนนี้จะตอบคำถามที่ว่าครัวเรือนกู้เอาไปใช้ทำอะไร ซึ่งแน่นอนว่า
วัตถุประสงค์ของการก่อหนี้ค่อนข้างหลากหลายตามความจำเป็นของแต่ละครัวเรือน สามารถแบ่งการใช้เงินกู้
ออกเป็น 2 ส่วน คือส่วนที่หนึ่งเป็นหนี้ที่ก่อให้เกิดรายได้ หมายถึง ใช้เงินกู้ไปในการลงทุนด้านต่างๆ โดย
คาดหวังว่าจะมีผลตอบแทนที่เป็นตัวเงินกลับมา ได้แก่ ลงทุนทำการเกษตรและซื้อสินทรัพย์ทางการเกษตร
ลงทุนด้านการศึกษาของบุตร สร้างและต่อเติมบ้าน และส่วนที่สองเป็นหนี้ที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ เป็นการใช้เงิน
เพื่อการอุปโภคบริโภค โดยได้รับความพึงพอใจจากการได้ใช้สินค้าหรือบริการดังกล่าวและไม่ได้คาดหวัง
ผลตอบแทนที่เป็นตัวเงิน ได้แก่ ค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ใช้จัดงานแต่งงาน/งานบวชของลูก ปลูกหนี้ให้ลูก ผ่อน
รถยนต์ให้ลูก

หากพิจารณาในแง่ของการใช้เงินกู้ว่าสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการขอกู้หรือไม่
ในการพิจารณาให้กู้เงินนั้น จำเป็นต้องดูว่าโครงการที่ครัวเรือนจะนำเงินไปลงทุนนั้นคุ้มค่าและได้ผลตอบแทน
เพียงพอที่จะจ่ายชำระหนี้พร้อมดอกเบี้ยได้หรือไม่ โดยจะให้กู้ก็ต่อเมื่อเห็นว่าโครงการนั้นมีผลตอบแทนที่
คุ้มค่า แต่ในความเป็นจริงนั้นแม้ว่าครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่แจ้งวัตถุประสงค์ของการกู้เพื่อใช้ในการทำ
การเกษตร แต่ครัวเรือนมักจะใช้เงินกู้ปะปนกันไปในหลายวัตถุประสงค์ ทั้งแบ่งส่วนไว้ลงทุนทำการเกษตร ให้
เงินลูกไปโรงเรียน ใช้จ่ายในบ้าน ซื้อสินทรัพย์ ด้วยเหตุผลดังกล่าวเมื่อถึงกำหนดเวลาชำระหนี้ ครัวเรือนจะ
หวังพึ่งเฉพาะรายได้จากภาคการเกษตรไม่ได้ การยืมเงินก้อนใหม่เพื่อใช้คืนเงินกู้เดิมจึงมีให้เห็นเป็นจำนวนมาก

“ตอนแรกก็เอามาทำเกษตรบ้าง หลังๆ เอามาใช้จ่ายในครัวเรือนหมด”

“ครัวเรือนของพ่อมีการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านมาใช้ในการอุปโภคบริโภค
วัตถุประสงค์ของการกู้ ตอนแรกก็กู้มาลงทุนเลี้ยงสัตว์ ปรับปรุงพื้นที่การเกษตร
โดยขยายความกว้างขนาดของแปลงนาให้ใหญ่ขึ้น แต่หลังๆ กู้มาซื้อวัวกิโล
ควายกิโล” (วัวกิโล ควายกิโล หมายถึง การซื้อเนื้อเพื่อบริโภคนั่นเอง)

5.2.1.4 ดอกเบี้ยไม่สำคัญเท่ากับการมีเงินให้กู้

เป็นที่รู้กันดีว่าดอกเบ็ญคือต้นทุนของการกู้ยืมเงิน และในการก่อหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรนั้นก็อยากก่อหนี้กับแหล่งเงินกู้ที่มีอัตราดอกเบี้ยต่ำ แต่เมื่อถึงคราวจำเป็นอาจไม่ได้พิจารณาถึงดอกเบี้ย

“แต่ว่าตอนไม่มีก็คือไม่มี คนไม่มีก็ต้องยืมมาใช้มาโปะ ดอกเบ็ญร้อยละเท่าไรก็ต้องเอาถ้าต้องใช้ด่วน”

“ไม่รู้หรอกว่าดอกเบ็ญร้อยละเท่าไร เค้ายกบอกอยู่แต่จำไม่ได้ ดุยอดเงินเอา ถ้าพอหาจ่ายได้เราก็ก้อ”

นอกจากนี้ยังมีประเด็นของแหล่งเงินกู้เดิม หมายถึงการที่ครัวเรือนของตนสามารถเข้าถึงแหล่งเงินกู้ใดมาก่อนก็จำเป็นต้องกู้แหล่งเดิม ยกตัวอย่างเช่น พ่อแม่เคยเป็นสมาชิกสหกรณ์แห่งหนึ่ง เอาโฉนดไปค้ำประกันเงินกู้ไว้ พอถึงคราวที่ตนเองต้องกู้ ก็จำเป็นต้องกู้แหล่งเดิม แม้ว่าจะมีแหล่งเงินกู้อื่นที่มีอัตราดอกเบี้ยต่ำกว่า เนื่องจากไม่ต้องการย้ายไปกู้แหล่งใหม่ที่ไม่คุ้นเคย หรือบางครัวเรือนก็ไม่มีเงินก้อนไปชำระหนี้เดิมเพื่อเอาโฉนดออกมา

5.2.2 การบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือน

การบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือนนับเป็นเรื่องที่สำคัญ ครัวเรือนส่วนใหญ่ที่เป็นหนี้มักจะมีเงินมากกว่า 1 แหล่ง ซึ่งหนึ่งในนั้นจะมีกองทุนหมู่บ้าน เนื่องจากเป็นแหล่งเงินทุนที่เข้าถึงง่าย คุ้นเคยและมีการกู้ยืมมาอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดความชัดเจนเกี่ยวกับการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือน จะเริ่มต้นด้วยการนำเสนอแหล่งเงินกู้ที่สำคัญ จากนั้นจะเป็นการวิเคราะห์ถึงโอกาสที่ครัวเรือนจะสามารถหลุดพ้นจากการเป็นหนี้

5.2.2.1 แหล่งเงินกู้ที่สำคัญของครัวเรือนเกษตรกร

(1) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) มีให้กู้หลากหลายรูปแบบทั้งระยะสั้น (1 ปี) และระยะยาว (5-10 ปี) การกู้ระยะสั้นใช้กลุ่มบุคคลที่เป็นสมาชิกค้ำประกัน ส่วนใหญ่จะเป็นเงินกู้ตั้งแต่ 50,000-100,000 บาท เงินกู้ส่วนนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อลงทุนทำการเกษตร เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตเสร็จก็จะนำเงินมาชำระคืนเงินกู้ ปัญหาหนึ่งของการใช้กลุ่มบุคคลค้ำประกันคือ หากมีสมาชิกในกลุ่มยังไม่พร้อมที่จะคืนเงิน ก็ทำให้คนที่พร้อมไม่ยอมคืนตามไปด้วย เพราะกลัวจะเสียเปรียบเนื่องจากค้ำประกันเพื่อนไว้อยู่ สำหรับการกู้ระยะยาว วงเงินกู้ประมาณ 200,000-500,000 บาท โดยใช้หลักทรัพย์ค้ำประกัน วัตถุประสงค์เพื่อสร้าง/ต่อเติมบ้าน ซ้อมที่ดิน เพื่อการศึกษาของบุตร และลงทุนทำธุรกิจ จะเห็นว่าการชำระคืนเงินกู้ส่วนนี้จำเป็นต้องพึ่งพารายได้จากนอกภาคการเกษตร นอกจากนี้ในกรณีที่ชำระคืนเงินกู้ไปแล้วบางส่วน เกษตรกรสามารถที่จะเสนอขอกู้เพิ่มขึ้นได้จากการตีราคาหลักทรัพย์ใหม่ และเงินกู้ส่วนนี้เองเป็นส่วนที่ทำให้

ครัวเรือนเกษตรกรเป็นลูกหนี้ ธ.ก.ส. เรื่อยมา และเมื่อมีโครงการพักชำระหนี้ ครัวเรือนก็ยังมีแนวโน้มที่จะไม่สามารถหลุดออกจากฐานะลูกหนี้ของ ธ.ก.ส.

“เป็นหนี้ตั้งแต่อายุ 30 ปี ยังไม่หมดเลยเพราะเงินมันกู้ง่ายนี่แหละ เลยมากู้จาก ธ.ก.ส. และสามารถคุยกันได้ พอจะใช้หมดก็ไปเอาก้อนใหม่มาอีกเอาเรื่อยๆ เอามาหมุน ตอนแรกก็ 5 พัน รอบต่อไปก็ 7 พัน ต่อมาก็คือเป็นหมื่น เรื่อยมาจนถึงตอนนี้ก็ยังเป็นหนี้ ธ.ก.ส. อยู่เลย 200,000 บาท สองแสนนี้ไม่ได้เอามาครั้งเดียวนะทยอยเอามาทีละหมื่นสองหมื่นจนทุกวันนี้เป็นหนี้ 2 แสนนี้แหละ ทีแรกก็ไม่กล้ายืมเยอะ พอยืมแล้วก็ยืมเยอะเลย ยืมแบบทวีคูณ”

“ถ้าไม่ถูกเลข ก็คงไม่หมดหรอกหนี้ เพราะมันไม่มีโอกาส มันเป็นหนี้ก้อนใหญ่”

(2) **สหกรณ์การเกษตร** ครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่ที่กู้เงินจากสหกรณ์การเกษตร เนื่องจากรุ่นพ่อแม่เคยเป็นสมาชิก เมื่อเสียชีวิตก็จะโอนสิทธิ์ให้ลูกเข้าเป็นสมาชิกแทน เกษตรกรบางรายเห็นว่าสหกรณ์การเกษตรมีเงื่อนไขการชำระหนี้ค่อนข้างเข้มงวด หากใช้หนี้ไม่หมดไม่สามารถกู้เงินก้อนใหม่ได้

(3) **ธนาคารออมสิน** เป็นแหล่งเงินกู้ของกลุ่มผู้นำชุมชน กล่าวคือ ธนาคารออมสินให้สิทธิกับผู้นำหมู่บ้านสามารถกู้เงินได้ มีเงื่อนไขของการชำระคืนโดยการหักจากเงินเดือนประจำตำแหน่ง สามารถกู้ได้ในวงเงิน 120,000 บาท ระยะเวลา 5 ปี ดอกเบี้ยร้อยละ 3 หักเงินเดือน 3,350 บาทต่อเดือน ดังนั้น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐนับเป็น **ลูกค้าชั้นดีของธนาคารออมสิน**

“ธนาคารออมสินมีหนังสือมาให้เรา เราอ่านแล้วมีทั้งสินเชื่อหลายๆ อย่าง เราดูแล้วออมสินดีกว่าตัวอื่นก็เลยเลือก เพราะดอกเบี้ยจะไม่โหดเหมือนตัวอื่น ยืมไว้ เผื่อเราไม่มีจะได้มีใช้”

(4) **กองทุนหมู่บ้าน** ที่พึ่งหลักด้านการเงินของครัวเรือนในชนบท เป็นแหล่งเงินทุนภายในชุมชนที่บริหารจัดการโดยคนในชุมชน ซึ่งเงื่อนไขการกู้ยืมของแต่ละหมู่บ้านจะไม่เหมือนกันขึ้นอยู่กับข้อตกลงของสมาชิก ทั้งในเรื่องของวงเงินกู้ (20,000 – 75,000 บาท/คน) อัตราดอกเบี้ย (ร้อยละ 3 - 5 ต่อปี) ข้อปฏิบัติของการเป็นสมาชิก (เช่น บังคับให้มีการออมเงินเพื่อรักษาสิทธิการกู้ เดือนละ 20 – 100 บาท) ตลอดจนช่วงเวลาการเปิดให้กู้และชำระเงินคืน กองทุนหมู่บ้านจะเปิดให้กู้เงินปีละ 1 ครั้ง สมาชิกส่วนใหญ่กู้เงินเพื่อใช้เป็นทุนในการทำเกษตรกรรม เลี้ยงสัตว์ ลงทุนค้าขายและต่อยอดอาชีพ ในกรณีที่สมาชิกไม่สามารถนำเงินมาใช้

หนี้ตามกำหนด ทางคณะกรรมการกองทุนฯ จะจัดหาเงินทุนจากแหล่งเงินกู้อื่นมาใช้หนี้แทนโดยคิดอัตราดอกเบี้ยเพิ่มขึ้นอีกส่วนหนึ่ง เรียกว่าการ “จ่ายดอกนอก” เกษตรส่วนใหญ่ให้เหตุผลที่กู้ยืมจากกองทุนหมู่บ้านเพราะว่าสามารถกู้ได้ง่าย ดอกเบี้ยน้อย คืนแล้วก็ยืมต่อได้อีกเรื่อยๆ

(5) **กองทุนแก้ไขความยากจน** เป็นกองทุนที่ให้กู้เงินโดยไม่คิดดอกเบี้ย คนที่ยากจนมีสิทธิ์ได้กู้ก่อน ซึ่งผู้ใหญ่บ้านเป็นคนคัดเลือก

(6) **เงินกู้จากเครือข่าย** เมื่อครัวเรือนมีปัญหาทางการเงิน ลำดับแรกจะถามญาติพี่น้องก่อนว่าพอจะมีให้ยืมยืมได้หรือไม่ เนื่องจากเป็นแหล่งเงินกู้ที่ปลอดภัย และได้รับเงินรวดเร็ว และในกรณีที่ยืมจากญาติพี่น้อง ความกระตือรือร้นในการหาเงินมาคืนนั้นจะมีมากกว่าการยืมจากแหล่งอื่นๆ ความรวดเร็ว และความมีวินัยในการคืนเงินก็จะมีมากกว่าแหล่งอื่นเช่นกัน นอกจากนี้จะเป็นการยืมเงินสดแล้ว ยังมีการยืมเงินจากบัตรเครดิตเกษตรกรได้อีกด้วย ยกตัวอย่างเช่น วงเงินสามารถใช้ได้ 30,000 บาท เจ้าของบัตรใช้ไป 10,000 บาท ก็สามารถเอาไปให้ญาติพี่น้องยืมใช้จ่ายในวงเงินส่วนที่เหลือได้

(7) **เงินกู้ในระบบ** เป็นแหล่งเงินกู้ที่เกษตรกรเลือกใช้ในช่วงที่ต้องชำระหนี้คืนกองทุนหมู่บ้าน ในกรณีที่เกษตรกรไม่สามารถหาเงินมาชำระหนี้ได้ เมื่อได้เงินกู้อุปโภคใหม่แล้วจึงค่อยนำมาใช้หนี้รายวัน

“เงินกู้หมวกกันน็อคไม่ค่อยเห็นแล้ว ตั้งแต่มีกองทุนหมู่บ้าน มีแต่พวกที่เล่นการพนันเท่านั้นแหละที่กล้ายืม”

ในภาพรวมเกษตรกรนิยมกู้เงินจาก ธ.ก.ส. กองทุนหมู่บ้าน กองทุนเงินล้าน (แทบจะไม่ยืมเงินนอกระบบเลยนอกจากตอนหมุนหนี้) เพราะมองว่าถ้ากู้จากแหล่งเงินทุนดังกล่าวมีอัตราดอกเบี้ยที่ถูกลงสามารถเจรจาต่อรองได้ หากไม่มีเงินส่งก็จ่ายแค่ดอกเบี้ยได้ และบางครั้งยังมีการพักหนี้ให้อีกด้วย

ตารางที่ 22 รูปแบบการกู้เงินของแหล่งเงินกู้ที่สำคัญ

ประเด็น	กองทุนหมู่บ้าน	สหกรณ์การเกษตร	ธ.ก.ส.	ธ.ออมสิน
วงเงิน	20,000-75,000 บาท	ตามมูลค่าหลักทรัพย์ ค้ำประกัน	ระยะสั้น 50000 บาท ระยะยาว ตามมูลค่า หลักทรัพย์ค้ำประกัน	ตามมูลค่าหลักทรัพย์ ค้ำประกัน
ดอกเบี้ย (ต่อปี)	ร้อยละ 3-4	ร้อยละ 8 - 9.50	ลูกค้ำขั้นดี ร้อยละ 7	ร้อยละ 9
วัตถุประสงค์	ลงทุนทำการเกษตร ใช้จ่ายในครัวเรือน การศึกษาบุตร จ่ายดอกเบี้ย ธ.ก.ส.	ลงทุนทำการเกษตร การศึกษาบุตร ซื้อที่ดิน ซ่อมแซมบ้าน	ลงทุนทำการเกษตร การศึกษาบุตร ซื้อทรัพย์สิน สร้าง/ต่อเติมบ้าน ทำธุรกิจ	การศึกษาบุตร ผ่อนรถ

การเจรจาเพื่อปรับโครงสร้างหนี้

นางสมหญิง (สมมติ) อายุ 66 ปี มีลูกเรียนจบระดับปริญญาตรี และได้เข้าทำงานในบริษัทเอกชน ได้กลับมาให้ความช่วยเหลือแม่ เนื่องจากนางสมหญิง ผู้เป็นแม่ ถูกขึ้นบัญชีเป็นหนี้เสียของ ธ.ก.ส. เพราะไม่ได้จ่ายหนี้เลยเป็นระยะเวลา 10 ปี โดยที่พ่อเป็นผู้ก่อหนี้ ก่อนที่จะเสียชีวิตในเวลาต่อมา นางสมหญิงไม่ทราบรายละเอียดการชำระคืนเงินกู้ว่าจะต้องชำระคืนอย่างไร และตอนนั้นลูกๆ ก็ยังเรียนหนังสืออยู่ด้วย ทำให้ไม่มีความสามารถที่จะชำระหนี้ได้ ดอกเบี้ยที่ธนาคารคิดก็เลยเพิ่มขึ้นเท่าตัวจากเงินกู้ 200,000 บาท ต้องชำระคืน 400,000 บาท เมื่อลูกเรียนจบและได้สอบถามไปยังธนาคารเพื่อติดต่อขอชำระหนี้ และขอปรับโครงสร้างหนี้ ทำให้ต้องชำระคืนเงินกู้ทั้งหมดเพียง 220,000 บาท โดยคิดดอกเบี้ยร้อยละ 10 จากยอดหนี้เดิม

ประเด็น	กองทุนหมู่บ้าน	สหกรณ์การเกษตร	ธ.ก.ส.	ธ.ออมสิน
การค้ำประกัน	กลุ่มบุคคล	หลักทรัพย์ (ที่ดิน)	ระยะสั้น กลุ่มบุคคล ระยะยาว หลักทรัพย์ (ที่ดิน)	ตำแหน่งเจ้าหน้าที่ของรัฐ และหลักทรัพย์ (ที่ดิน)
การชำระคืนเงินกู้	เรียกคืนปีละ 1 ครั้ง เพื่อนำส่งธนาคาร	ผู้กู้ยื่นชำระคืนเงินกู้เองตามเวลาที่กำหนด	ผู้กู้ยื่นชำระคืนเงินกู้เองตามเวลาที่กำหนด	หักจากเงินเดือน (ทุกเดือน)
ออมภาคบังคับ	เดือนละ 20 บาทขึ้นไป	ออมเข้ากลุ่ม ฌาปนกิจ เมื่อเสียชีวิตนำมาหักล้างหนี้	มีทำประกันชีวิต ปีละ 3,600 บาท เมื่อเสียชีวิตนำมาหักหนี้	ไม่มี เพราะหักจากเงินเดือน
ข้อดี	<ul style="list-style-type: none"> • ดอกเบี้ยต่ำ (แต่ได้เงินกู้น้อย) • ปลอดภัยไม่มีคนมาคอยตามทวงหนี้ทุกวัน • หนึ่งครัวเรือนกู้ได้หลายคน เช่น พ่อแม่ ลูก ก็ได้เงินคนละ 30,000 บาท 	<ul style="list-style-type: none"> • มีเงินปันผล • ดอกเบี้ยตายตัว ไม่มีการจัดชั้นลูกหนี้แล้วคิดดอกเบี้ยเพิ่ม 	<ul style="list-style-type: none"> • บังคับทำประกันชีวิต เวลาเราเป็นอะไรลูกก็จะได้ไม่ลำบาก • ประณีประนอม ถ้าไม่มีเงินคืน ก็ให้จ่ายแต่ดอกเบี้ย ไม่ยึดหลักทรัพย์ (ถ้าไม่จำเป็น) 	<ul style="list-style-type: none"> • การหักเงินจากบัญชีนี้ทำให้ยอดหนี้ลดลงเรื่อยๆ และเป็นภาระบังคับให้เราใช้หนี้ไปในตัว

ที่มา: จากการสัมภาษณ์

5.2.2.2 ครัวเรือนเกษตรกรมีโอกาสที่จะหลุดพ้นจากการเป็นหนี้หรือไม่

การพิจารณาโอกาสที่ครัวเรือนจะหลุดพ้นจากการเป็นหนี้ แบ่งตามลักษณะของการบริหารจัดการหนี้ของครัวเรือนได้ดังนี้

1) *ครัวเรือนที่ชำระหนี้ด้วยรายได้จากภาคการเกษตรเป็นหลัก*

ในส่วนของเงินที่กู้มาทำการเกษตรนั้น ส่วนมากจะใช้เพื่อลงทุนการเกษตร ซึ่งอุปกรณ์ทำการเกษตร และนำมาใช้ในครัวเรือนบ้าง เกษตรกรบางกลุ่มก็สามารถจ่ายชำระคืนเงินกู้ได้ แต่ครัวเรือนบางกลุ่มกลับมีเงินไม่เพียงพอที่จะใช้จ่ายในครัวเรือนรวมถึงการจ่ายหนี้ ทั้งนี้เนื่องจากการทำเกษตรกรรมนั้นขึ้นอยู่กับสภาพดิน ฟ้า อากาศ ความไม่แน่นอนที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นปัญหาน้ำท่วม น้ำแล้ง หรือแม้แต่ว่าราคาผลผลิตที่ผันผวนตามความต้องการของตลาด และต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นล้วนส่งผลกระทบต่อรายได้ของครัวเรือน ครัวเรือนจำเป็นต้องนำเงินส่วนที่ได้มาไปใช้จ่ายอย่างอื่นที่จำเป็นในการดำรงชีวิต ได้แก่ ค่าใช้จ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภคของคนในครอบครัว การศึกษาของบุตร ทำให้ความสามารถในการจ่ายหนี้ลดลง เมื่อถึงเวลาลงทุนทำการเกษตรก็ไปกู้ยืมมาลงทุนทั้งในรูปของปัจจัยการผลิตและในรูปของเงิน เป็นหนี้วนเวียนไปตามวัฏจักรนี้เรื่อยๆ

“ได้เงินน้ำท่วมมากก็เอามาลงนาปรัง พอทำนาปรังเสร็จ ก็อาจจะแบ่งใช้หนี้ ส่วนที่เหลือเก็บไว้ใช้จ่ายในครอบครัว ถ้าลูกขอแล้วไม่พอก็ของหยิบยืมญาติ ถึงเวลาทำนาาก็ไปกู้ยืมปุ๋ย หาเงินจ่ายค่ารถไถ พอขายข้าวได้ก็คืน หมุนแบบนี้ไปเรื่อยๆ”

2) *ครัวเรือนที่ก่อหนี้ใหม่เพื่อชำระหนี้เดิม*

กรณีกองทุนหมู่บ้าน มีการจ่ายหนี้คืนปีละหนึ่งครั้ง เมื่อครบกำหนดชำระสมาชิกจะนำเงินมาคืนทั้งเงินต้นและดอกเบี้ย คนที่ไม่มีก็จะพยายามหาเงินมาคืนให้ได้ไม่ว่าจะเป็นการยืมญาติพี่น้อง การกู้ยืมจากแหล่งอื่น หรือแม้แต่ยอมกู้เงินนอกระบบที่มีดอกเบี้ยรายวันก็ตาม ทั้งนี้เพื่อที่จะรักษาสีหน้าในการถูกรอบต่อไป และเมื่อสามารถกู้ได้แล้ว ก็จะนำเงินที่หยิบยืมมาไปใช้เจ้าหนี้ มีเกษตรกรใช้วิธีการแบบนี้ค่อนข้างมาก เนื่องจากเป็นแหล่งเงินกู้ที่เข้าถึงง่ายและได้รับเงินเร็ว จากการสัมภาษณ์ เกษตรกรให้ข้อมูลว่าทำเรื่องไม่เกิน 7 วันก็ได้เงินก้อนใหม่ออกมาใช้ การกู้ยืมเงินในลักษณะนี้เกษตรกรมีความเห็นว่าเป็นการ “ใช้หนี้หมุนหนี้” หรือเรียกง่ายๆว่า “เป็นหนี้ผู้กพัน (หนี้หมุน)” ซึ่งโดยส่วนใหญ่ถ้าเป็นหนี้ผู้กพันแล้ว การหมดหนี้ นับเป็นเรื่องที่ยาก เพราะก็จะเป็นหนี้หมุนแบบนี้ไปเรื่อยๆ ในหมู่บ้านมีส่วนน้อยที่คืนเงินสำเร็จ

บางหมู่บ้านแบ่งเงินล้านออกเป็น 3 กอง “ล้านทักษิณ ล้านยิ่งลักษณ์ ล้านประยุทธ์” แต่ละกองจะมีเวลาชำระคืนไม่ตรงกัน เช่น กองแรกเรียกคืนเดือนตุลาคม กองสองเรียกคืนเดือนมีนาคม และสมาชิกต้องสมัครแยกกันแต่ละกอง ทำให้สมาชิกสามารถกู้จากกองแรกไปคืนกองสองได้ นับเป็นระบบที่เอื้อต่อการหมุนหนี้ของชาวบ้าน

“เอาเงินพอใหญ่ทักษิณมาใช้ยิ่งลักษณ์ ไม่ได้กู้เงินประยุทธ์”

3) *ครัวเรือนที่ยอมจ่าย “ดอกนอก ดอกใน”*

จากปัญหาที่สมาชิกกองทุนหมู่บ้านไม่สามารถหาเงินต้นมาคืนกองทุนได้เมื่อครบกำหนดเวลาส่งคืน ดังนั้นเพื่อให้กองทุนฯ สามารถดำเนินการต่อไปได้ กรรมการจึงหาเงินต้นมาคืนให้ก่อน แล้วเก็บดอกเบี้ยจากคนที่ไม่สามารถเอาเงินต้นมาคืนได้ ซึ่งเรียกว่า “ดอกนอก” ซึ่งมีการคิดดอกเบี้ยแตกต่างกัน

ขึ้นอยู่กับเจ้าของเงินทุน เช่น ร้อยละ 1.5 บาทต่อสัปดาห์ หรือร้อยละ 5 บาทต่อ 2 – 3 สัปดาห์ เป็นต้น ช่วงแรกมีเพียงกลุ่มญาติพี่น้องของกรรมการ ต่อมามีปัญหาหนี้กันมากขึ้น บางหมู่บ้านก็นำเงินของกองทุนอื่นๆ มาให้กู้ยืมแล้วเอาดอกเบี้ยเข้ากองทุน หลังๆ เป็นรายได้ให้กับกองทุนฯ อีกทอดหนึ่ง เป็นที่รู้กันว่าใครไม่มีเงิน ก็จ่ายทั้งดอกนอก ดอกใน (ดอกใน หมายถึง ดอกเบี้ยของการยืมเงินจากกองทุนหมู่บ้านปกติ) ก็สามารถมีสิทธิ์ในการกู้เงินกองทุนหมู่บ้านฯ ในรอบถัดไปได้

ช่องทางพิเศษในการหาเงินคืนกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อถึงช่วงเวลาของการเรียกเก็บเงินกองทุนหมู่บ้าน นายทุนจะเตรียมเงินเอาไว้จำนวนหนึ่ง เพื่อให้สมาชิกที่ไม่มีเงินก่อนมาคืนได้กู้ยืม ดอกเบี้ยร้อยละ 1.5 – 5 บาทต่อ 2 – 3 สัปดาห์ เป็นการให้กู้ยืมในระยะเวลายาวๆ เมื่อคณะกรรมการเก็บเงินได้ครบถ้วนก็จะนำเงินต้นพร้อมดอกเบี้ยไปส่งให้สถาบันการเงิน ได้แก่ ธ.ก.ส. และ ธ.ออมสิน เมื่อสถาบันการเงินตรวจสอบเสร็จก็จะปล่อยกู้รอบใหม่ออกมาให้ กทบ. ดำเนินการต่อไปอีกต่อไป ซึ่งใช้เวลาดำเนินการเพียง 2 – 3 สัปดาห์เท่านั้น นับเป็นเงินกู้ในระบบที่ผู้กู้ยินยอมโดยสมัครใจ และเห็นประโยชน์ของเงินกู้นี้อย่างมาก และเพื่อเป็นการค้าประกันว่านายทุนจะได้เงินคืน ลูกหนี้จะเอาบัตร ATM ผ่าไว้กับนายทุน เมื่อเงินกู้โอนเข้าบัญชี นายทุนก็สามารถไปกดเอาเงินได้เลย ซึ่งการให้กู้แบบนี้ นายทุนไม่มีความเสี่ยงเลย เพราะลูกหนี้ต้องหาเงินมาจ่ายดอกเบี้ยก่อน ถึงจะยอมปล่อยเงินต้นให้กรรมการ และเมื่อมีเงินโอนเข้าบัญชีลูกหนี้ นายทุนก็สามารถไปกดเงินจากบัตร ATM ได้เลย การปล่อยกู้แบบนี้เกิดขึ้นในช่วงเวลาคืนเงินกู้ระยะสั้นของ ธ.ก.ส. ด้วยเช่นกัน

4) คราวเรือนที่มีการขยายยอดเงินกู้ในแหล่งเดิม

จากการสัมภาษณ์บางคราวเรือนที่มีรายได้มากกว่าค่าใช้จ่าย และมีความสามารถในการชำระหนี้ แต่พอยอดหนี้ลดลง กลับมีการขยายวงเงินกู้ยืมเพิ่มขึ้นใหม่ ทำให้คราวเรือนยังคงเป็นหนี้ต่อเนื่อง

“พ่อเป็นหนี้ก้อนแรกตั้งแต่พ่ออายุ 30 ปี กู้มา 5,000 บาท ก็ยังไม่หมดหรอก ตอนแรกที่ยืม 5,000 บาท พอจะใช้หมดก็ไปเอาก่อนใหม่มาอีกเอามาเรื่อยๆ เอามาหมุน ตอนแรกก็ 5 พัน รอบต่อไปก็ 7 พัน ต่อมาก็เป็นหมื่น เรื่อยมา จนถึงตอนนี้ก็ยังเป็นหนี้ ธ.ก.ส. อยู่เลย 200,000 บาท แสนนี้ไม่ได้เอามา ครั้งเดียวนะทยอยเอามาทีละหมื่นสองหมื่นจนทุกวันนี้เป็นหนี้ 2 แสนนี้แหละ พ่อถึงเป็นหนี้ทวีคูณ ที่แรกก็ไม่กล้ายืมเยอะ พอยืมแล้วก็ยืมเยอะเลย ยืมแบบทวีคูณ ตอนแรกก็เอามาทำนา ทุกวันนี้บอกไม่หมดว่าเอาไปทำอะไรบ้าง กู้มาหมื่นหนึ่งคนทางหลังก็เอาไปหมดหมื่นหนึ่ง ส่วนมากก็เป็นแบบนี้แหละเอามากี่ใช้ในครอบครัวหมดไม่ได้กู้มาทำการเกษตรเลย เอามาให้แต่ลูกแหละไม่รู้เขาเอาไปทำอะไร...เพราะทุกวันนี้ ธ.ก.ส. ปล่อยลูกค้าสมัยก่อนลูกค้าต้องจ่าย ธ.ก.ส. เพราะอยากกู้ ตอนนี้ ธ.ก.ส. มีแต่ตั้งอยากให้คน

“กู๊ คนก็เลยเป็นหนี้เยอะ อย่างพ่อนี้เป็นหนี้ตั้งแต่อายุ 30ปี ยังไม่หมดเลย เพราะเงินมันกู้ง่ายนี่แหละ”

“พ่อยืมต่อเนื่องมาเลย ตั้งแต่ พ.ศ. 2538 ทีแรกยืม 1 หมื่น 3 หมื่น ใช้หมด ยืมใหม่ไปเรื่อย เริ่มใจใหญ่”

“แม้ว่า ธ.ก.ส.เขาไม่อยากให้เราหมดหนี้หรอก ดูจากที่เขาเสนอให้เรายืมต่อสิ เขาอยากได้ดอกเบี้ยจากเรา เขาบอกแม้ว่าเงิน 700,000 มาเอาวันไหนก็ได้”

“ผมดูแลมันเป็นหนี้ผูกพัน มันคืออยู่ตอนแรกที่ได้เงินมา แต่ว่าเวลาคืนมันยาก คือมันผูกพันกับคนเดิมอยู่นั่น ไม่หมุนไปตามนโยบายทางรัฐวางไว้ ผูกพันไปกับคนจนตาย...เลยมองว่านโยบายรัฐทำให้เป็นหนี้ไม่จบซึกที”

“หนี้ ธ.ก.ส. คืนแล้วก็ยืมออกมาเหมือนเดิม เช่นเดียวกับกองทุนหมู่บ้าน ทำให้หนี้ในส่วนนี้ไม่ลดลง หรือกรณีที่ลดลงก็ลดลงไม่มาก แตกต่างจากหนี้อื่นๆ เช่น หนี้ของธ.ออมสิน ที่หักจากเงินเดือน”

“ยายเป็นหนี้ครั้งแรกเมื่อ 30 ปีที่แล้ว ยืมเงิน ธ.ก.ส.มาซื้อรถไถเดินตาม ปัจจุบันยายยังเป็นหนี้ ธ.ก.ส. อยู่เหมือนเดิม ยืมหนี้ก้อนใหม่ออกมาด้วย... จ่ายไปหน่อยเขาก็พักหนี้ พักบ่อยก็ไม่หมดสักที แล้วเราก็ไม่ค่อยมีเงินไปจ่าย เขาก็เอาแค่ดอกเบี้ย ช่วงหลังๆ มานี้ก็ส่งแค่ดอกเบี้ยไม่ได้ส่งต้นเลย”

“ยายเป็นหนี้ ธ.ก.ส. ตั้งแต่ปี 2548 หนี้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เพราะไม่มีเงินไปจ่าย เขา พอเอาไปจ่ายเขาให้ยืมเพิ่มก็ยืมเพิ่มอีก เอามาหมุนไปเรื่อยๆ เอาไปทำไร่นา มันก็ขาดไปเรื่อยๆ พอเขาพักหนี้ก็พักหนี้แล้วก็ใช้แต่ดอกเบี้ย”

5) คราวเรือนที่มีพฤติกรรมการใช้เงินเฉพาะดอกเบี้ยเงินกู้

ในส่วนนี้จะกล่าวถึงกรณีที่มีการสร้างการรับรู้ที่คลาดเคลื่อนให้กับกลุ่มเกษตรกรที่มีความสามารถในการชำระหนี้ แม้ว่าจะไม่สามารถชำระหนี้คืนได้ทั้งหมด แต่เกษตรกรกลุ่มนี้พอที่จะชำระหนี้เงินต้นบางส่วนได้ แต่ด้วยความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนทำให้ครัวเรือนกลุ่มนี้จ่ายเฉพาะส่วนของดอกเบี้ยเงินกู้เท่านั้น ทำให้โอกาสในการหมดหนี้ของครัวเรือนต้องขยายเวลาออกไป

ในภาพรวมโอกาสที่ครัวเรือนจะหลุดพ้นจากการเป็นหนี้มีน้อยมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งครัวเรือนที่มีการกู้ยืมอย่างต่อเนื่องจากกองทุนหมู่บ้าน พ่อแม่มีการกู้ยืมให้ลูกไปใช้จ่ายนอกพื้นที่ ขณะเดียวกันลูกก็ไปสร้างหนี้ของตัวเอง สถานการณ์เช่นนี้ส่งผลให้หนี้ครัวเรือนมีระดับสูงขึ้นมา ประการต่อมาความสะดวกของการกู้ยืมสำหรับหนี้ก้อนใหญ่ที่ครัวเรือนมักจะเอาโฉนดที่ดินค้ำประกันไว้กับสถาบันการเงิน ประกอบกับความคุ้นเคยกับเจ้าหน้าที่ของสถาบันการเงินทำให้การกู้ยืมง่าย มีพฤติกรรมการกู้แบบต่อเนื่อง (กู๊แล้วกู๊อีก) เริ่มกู๊จากกู๊ในจำนวนเงินน้อยไปสู่อำนาจเงินที่มากขึ้น นอกจากนี้รูปแบบของการ

ชำระหนี้เฉพาะส่วนของดอกเบี้ยเงินกู้ ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรมีหนี้สินผูกพัน ดังจะเห็นได้จากครัวเรือนตัวอย่าง ที่ส่วนใหญ่จะเป็นหนี้ต่อเนื่องมาตั้งแต่การก่อหนี้ครั้งแรก จนถึงปัจจุบัน ประเด็นสำคัญที่ได้จากการสัมภาษณ์ คือ มีครัวเรือนบางส่วนที่คิดว่าในอนาคตอันใกล้จะต้องเป็นหนี้ เพราะรู้แล้วว่าต้องการนำเงินไปใช้ทำอะไร แต่อาจต้องรอเวลา เช่น รอให้กองทุนหมู่บ้านเปิดกู้รอบใหม่ รอให้ได้รับที่ดินมรดกเพื่อนำไปค้ำประกันเงินกู้นับเป็นประเด็นการเกิดหนี้ แต่เป็น “หนี้ที่รอเวลา” เท่านั้นเอง

นอกจากพฤติกรรมการก่อหนี้ของครัวเรือนที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต นโยบายภาครัฐก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรมีหนี้สินเพิ่มมากขึ้นในปัจจุบัน

5.3 นโยบายที่เกี่ยวข้องกับการก่อหนี้ของครัวเรือน

5.3.1 การเข้าถึงบริการทางการเงินที่ง่ายขึ้นทำให้ครัวเรือนเป็นหนี้มากขึ้น

ในอดีตปัญหาหนึ่งของการเข้าถึงแหล่งเงินทุนของเกษตรกรคือความไม่สะดวกในการเดินทาง การติดต่อกับเจ้าหน้าที่ธนาคาร และการไม่คุ้นเคยกับการทำสัญญาต่างๆ แต่ในปัจจุบันครัวเรือนเกษตรกรมีความคุ้นเคยใกล้ชิดกับพนักงานธนาคารมากขึ้น เกษตรกรส่วนใหญ่ให้ความเชื่อถือกับคำแนะนำของพนักงานธนาคาร การเข้าถึงบริการทางการเงินที่สะดวกมากขึ้นนี้ส่งผลต่อการก่อหนี้ของครัวเรือนได้เช่นกัน

“เมื่อก่อนสถาบันการเงินมันเข้ายากเข้าไม่ถึง เหมือนสุภาพสตรีสาธิตว่าไว้ว่า...มีความคิด อยู่บ่แท้ แต่เงินค่าหากบ่มี...แปลว่า มีโครงการแต่ไม่มีเงินทุนที่จะทำตามโครงการให้ สำเร็จ เมื่อก่อนเป็นแบบนี้ แต่ทุกวันนี้เงินก็พร้อมขอแต่เพียงว่าจะทำจริงมัย”

“ไ้อัยกัจาก ธ.ก.ส. มันยืมง่ายเนาะ โทรไปยืมก็ได้เนาะ ธ.ก.ส. นี้แหละมันง่ายแอง เอาใบน่า ไปเข้า ตั้งแต่ 10 กว่าปีที่แล้ว เพราะอยากเป็นสมาชิก เขาบังคับให้ยืม 2,000 ก็เลยยืม เพราะอยากเป็นสมาชิก สองปีที่แล้วอยากทำบ้านใหม่ก็เลยยืมอีก”

“สาเหตุที่กู้จากที่นี่ก็เพราะธนาคารอื่นเขาไม่เทคแคร์กับมนุษย์เงินปี แม่ก็อยากกู้ เหมือนกันแต่เขาเทคแคร์แต่มนุษย์เงินเดือน เพราะชานาได้เงินเป็นปีแม่ไปแล้วแต่เขา ไม่ให้กู้ หลังๆ ธ.ก.ส. จะให้กู้ง่าย เจ้าหน้าที่ที่เข้าถึงชุมชน ยืมง่ายคุยกันได้”

เงินในหมู่บ้านที่ชาวบ้านสามารถกู้ได้มีจำนวนไม่น้อย และการกู้ง่ายขึ้น ยกตัวอย่างเช่น หมู่บ้าน A นาง ก. สามารถเข้าร่วมเป็นสมาชิกกองทุนออมทรัพย์เพื่อการผลิต และฝากเงินทุกเดือน ขั้นต่ำ 20 บาท ก็สามารถกู้เงินได้ไม่เกิน 30,000 บาท และเสียเงิน 100 บาทสมัครเข้าเป็นสมาชิก กทบ. จะสามารถกู้ได้ไม่เกิน 40,000 บาท นอกจากนั้นยังสามารถกู้จาก ธ.ก.ส. ได้อีก สำหรับครัวเรือนยากจนก็สามารถกู้กองทุน กขคจ. ได้ โดยไม่มีดอกเบี้ย ดังนั้นการเข้าถึงแหล่งเงินทุนของครัวเรือนเกษตรกรที่หลากหลายดังกล่าวอาจนำมาซึ่งปัญหา การสะสมหนี้ของครัวเรือนที่เพิ่มสูงขึ้น

“กู้เงินล้านของหมู่บ้าน กู้ปีต่อปี แล้วก็กู้จาก ธ.ก.ส. กู้ระยะยาว 5 ปี และระยะสั้นก็จะเป็น ปีต่อปีเหมือนกัน มีที่ไหนให้กู้แม่กู้หมดเลย แม่ไม่กู้แต่ระเบิดนี้แหละกลัวมันแตกใส่”

“คนไหนอยากยืมก็ได้ยืม ยืมตามบ้านยังได้เป็นหมื่นเลย เป็นหลายๆหมื่น มันไม่เหมือนเมื่อก่อน แต่ก่อนยืม ธ.ก.ส. ถ้าเป็นสมาชิกใหม่ก็ได้แค่ 5 พัน ทุกวันนี้จะเอาเป็นแสนก็ได้”

5.3.2 การพักชำระหนี้ทำให้ความเข้มงวดทางการเงินของครัวเรือนลดลง

มาตรการพักชำระหนี้ให้เกษตรกรเป็นมาตรการที่ออกมาเพื่อช่วยเหลือเกษตรกรในช่วงเวลาที่เผชิญกับสถานการณ์ไม่ปกติ เช่น ภัยแล้ง น้ำท่วม วาตภัย เป็นต้น โดยการขยายระยะเวลาชำระต้นเงินกู้ ออกไปตามความสมัครใจ แต่ยังคงชำระค่าดอกเบี้ยเงินกู้ตามกำหนดเดิม สำหรับมาตรการพักชำระหนี้มีทั้งครัวเรือนที่เห็นว่ามาตรการดังกล่าวช่วยลดภาระทางการเงินของครัวเรือนได้ “พอได้หายใจ” และครัวเรือนที่เห็นว่าเป็นนโยบายที่ทำให้เกิดหนี้ผูกพันเป็นหนี้ไปตลอด และยังสร้างการรับรู้ที่คลาดเคลื่อนให้กับเกษตรกร เช่น กู้เงิน ธ.ก.ส. ถ้าไม่มีเงินคืน ก็สามารถจ่ายแต่ดอกเบี้ยไปเรื่อยๆ ได้ แม้กระทั่งครัวเรือนที่มีความสามารถในการชำระหนี้ก็ยังเข้าร่วมโครงการ

“ธ.ก.ส. คืนเท่าไรก็ได้ ไม่ได้บังคับ แล้วแต่เรามีจ่าย ถ้าไม่มีก็จ่ายแต่ดอกเบี้ย”

“สองปีผ่านมาแล้วแม่ไม่คืนเงินต้น ตัดแต่ดอกเบี้ย ตัดแต่ดอกเบี้ยก็ดี ธ.ก.ส. อะไรดีมาก ใช้แต่ดอกเบี้ยก็ได้”

“(หญิง อายุ 64 ปี) ยายเป็นหนี้ ธ.ก.ส. ตั้งแต่ปี 2548 หนี้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เพราะไม่มีเงินไปจ่ายเขา พอเอาไปจ่ายเขาให้ยืมเพิ่มก็ยืมเพิ่มอีก เอามาหมุนไปเรื่อยๆ เอาไปทำไร่นา มันก็ขาดไปเรื่อยๆ พอเขาพักหนี้ก็พักหนี้แล้วก็ใช้แต่ดอกเบี้ย”

“ยายเป็นหนี้ครั้งแรกเมื่อ 30 ปีที่แล้ว ยืมเงิน ธ.ก.ส. มาซื้อรถไถเดินตาม ปัจจุบันยายยังเป็นหนี้ ธ.ก.ส. อยู่เหมือนเดิม มีการยืมหนีก่อนใหม่ออกมาด้วย จ่ายไปหน่อยเขาก็พักหนี้ พักบ่อยก็ไม่หมดสักที แล้วเราก็ไม่ค่อยมีเงินไปจ่าย เขาก็เอาแค่ดอกเบี้ย ช่วงหลังๆ มานี้ก็ส่งแค่ดอกเบี้ย ไม่ได้ส่งต้นเลย”

ในภาพรวมแม้ว่าการเข้าถึงแหล่งเงินทุนจะทำให้ครัวเรือนเกษตรกรมีความเป็นอยู่ดีขึ้น ได้ต่อเติมและ/หรือสร้างบ้านใหม่ สามารถส่งลูกเรียนได้ในระดับที่สูงขึ้น สามารถเป็นเจ้าของสินทรัพย์ทางการเกษตรและสินทรัพย์อื่นๆ เช่น รถมอเตอร์ไซด์ รถยนต์ เป็นต้น แต่ความสุขสบายดังกล่าวเกิดขึ้นพร้อมกับหนี้สินของครัวเรือนที่มีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นเช่นกัน

บทที่ 6

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

ภาคการเกษตรของไทยกำลังเผชิญกับความท้าทายของการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านแรงงานที่มีสัดส่วนแรงงานสูงอายุจำนวนมาก แรงงานต่อไร่ของครัวเรือนมีจำนวนลดลง ในขณะที่เดียวกันขนาดที่ดินทำกินของครัวเรือนลดลง โครงสร้างการผลิตที่เน้นใช้เครื่องจักรกลมากขึ้น และที่สำคัญปัญหาหนี้สินของครัวเรือนที่มีแนวโน้มสูงขึ้นในปัจจุบัน สมาชิกวัยแรงงานมักย้ายถิ่นออกไปทำงานทำในพื้นที่อื่น เหลือเพียงสมาชิกที่เป็นผู้สูงอายุและเด็กอาศัยอยู่ในครัวเรือนเดิมเป็นสถานการณ์ที่พบเห็นอย่างแพร่หลายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ่อแม่วัยแรงงานไม่ได้อาศัยอยู่ในครัวเรือน แต่ส่งเงินกลับมาให้ครัวเรือนได้ใช้จ่าย ในขณะที่ลูกซึ่งอยู่ในวัยเจริญเติบโตและกำลังศึกษา ทั้งหมดที่กล่าวมานั้นย่อมส่งผลต่อการตัดสินใจทางการเงินของครัวเรือน

การศึกษาในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือใน 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ 1) รูปแบบการจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรกร ได้แก่ การบริหารจัดการรายได้ การใช้จ่าย การบริโภค การลงทุน หนี้สิน และการออม 2) พฤติกรรมการก่อหนี้และการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร รวมถึงรูปแบบและลักษณะการผิดหนี้ของครัวเรือนเกษตรกร และ 3) นโยบายที่เกี่ยวข้องกับการก่อหนี้ของเกษตรกร ทั้งนี้ได้ตั้งสมมติฐานในการศึกษาคือแบบแผนการผลิตที่แตกต่างกันจะมีรูปแบบการจัดการการเงินแตกต่างกัน เพื่อได้ทราบข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในการศึกษาได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลการจัดการการเงินของครัวเรือนโดยใช้ข้อมูลของโครงการติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเลิงเปือย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดกาฬสินธุ์ ปี 2561 (ภายใต้การสนับสนุนของสถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระ สืบสานแนวพระราชดำริ) ซึ่งได้มีการเก็บรวบรวมข้อมูลรายครัวเรือน จำนวน 469 ครัวเรือนตัวอย่าง และข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกจำนวน 103 ครัวเรือน โดยทั้งสองชุดข้อมูลดำเนินการภายในเขตอำเภอภมราไสยและอำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์

ครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่ศึกษาส่วนใหญ่จะปลูกข้าว ดังนั้นในการเลือกแบบแผนการผลิตที่แตกต่างกันจึงพิจารณารายได้ภาคการเกษตรของครัวเรือน และสามารถแบ่งครัวเรือนออกเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ ครัวเรือนที่ปลูกข้าว ครัวเรือนที่ปลูกข้าวและผักสวนครัว ครัวเรือนที่ปลูกข้าวและข้าวโพด ครัวเรือนที่ปลูกข้าวและอ้อย และครัวเรือนที่ปลูกข้าวและเลี้ยงสัตว์ ในส่วนต่อไปจะเป็นการนำเสนอข้อสรุปที่ได้จากการศึกษาในหัวข้อการจัดการการเงินของครัวเรือน พฤติกรรมการก่อหนี้และการบริหารจัดการหนี้สิน และนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการก่อหนี้ ตามลำดับ จากนั้นจะเป็นการนำเสนอข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้

6.1 สรุปผลการศึกษา

การนำเสนอผลการศึกษาเพื่อตอบวัตถุประสงค์งานวิจัย จำแนกออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ การจัดการการเงินครัวเรือน พฤติกรรมการก่อหนี้และการบริหารจัดการหนี้สิน และนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการก่อหนี้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

6.1.1 การจัดการการเงินของครัวเรือน

แม้ว่าครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่ส่วนใหญ่จะปลูกข้าวนาปีและข้าวนาปรัง แต่เนื่องจากสถานการณ์ภัยแล้ง น้ำท่วมและราคาผลผลิตตกต่ำ ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรเริ่มมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตของครัวเรือน (ภายใต้การสนับสนุนของสถาบันปิดทองหลังพระฯ) นอกจากการปลูกข้าวนาปีแล้ว ครัวเรือนจำเป็นต้องมีการตัดสินใจเลือกกระหว่างการเลือกที่จะทำงานในภาคการเกษตร หรือนอกภาคการเกษตร เลือกกระหว่างทำงานในหมู่บ้านหรือทำงานต่างจังหวัด การตัดสินใจของครัวเรือนสะท้อนผ่านรายได้ที่ครัวเรือนได้รับในแต่ละปี หากพิจารณาในภาคการเกษตรนอกจากแบบแผนการผลิตที่แตกต่างกันแล้ว ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อรายได้ของครัวเรือนได้แก่ขนาดพื้นที่การเพาะปลูก และการเข้าถึงระบบชลประทาน ครัวเรือนที่สามารถปลูกข้าวนาปรังและผักสวนครัวนับเป็นครัวเรือนที่มีโอกาสในการเข้าถึงแหล่งน้ำสูงกว่าครัวเรือนที่เลือกปลูกข้าวโพดและอ้อย

รายได้ของครัวเรือน ครัวเรือนส่วนใหญ่มีรายได้จากการขายผลผลิตทางการเกษตรน้อยกว่ารายจ่ายภาคการเกษตร แต่หากนำมูลค่าของผลผลิตทั้งหมดที่ครัวเรือนผลิตเพื่อการบริโภคเข้ามาร่วมพิจารณาด้วย จะพบว่าครัวเรือนส่วนใหญ่มีมูลค่าของผลผลิตทั้งหมดมากกว่ารายจ่ายภาคการเกษตร ความมั่นคงด้านอาหารของครัวเรือน จึงเป็นตัวแปรสำคัญที่ใช้ตอบคำถามว่าทำไมครัวเรือนเกษตรกรยังคงเลือกที่จะปลูกข้าว แม้ว่าจะมีรายได้น้อยกว่าการปลูกพืชชนิดอื่น ครัวเรือนที่ปลูกข้าวและผักสวนครัวเป็นกลุ่มที่พึ่งพารายได้จากภาคการเกษตรสูงกว่ากลุ่มอื่นๆ แต่เป็นกลุ่มที่มีรายได้น้อยที่สุด เป็นที่น่าสังเกตว่าครัวเรือนเกษตรกรในปัจจุบันพึ่งพารายได้นอกภาคเกษตรสูงถึงร้อยละ 74.0 ของรายได้รวมของครัวเรือน กว่าครึ่งหนึ่งของครัวเรือนต้องพึ่งพาเงินส่งกลับ โดยเงินส่งกลับมีสัดส่วนมากกว่าหนึ่งในสี่ของรายได้รวมของครัวเรือน ครัวเรือนที่ปลูกข้าวเพียงอย่างเดียวเป็นกลุ่มที่ต้องพึ่งพาเงินส่งกลับในแง่ของรายได้สูงที่สุด คิดเป็นร้อยละ 33.4 ของรายได้รวมของครัวเรือน

รายจ่ายของครัวเรือน ครัวเรือนในกลุ่มต่างๆ มีสัดส่วนค่าใช้จ่ายไม่ต่างกันมากนัก แบ่งเป็นค่าใช้จ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภคและใช้จ่ายทั่วไปในครัวเรือน ร้อยละ 44 ของค่าใช้จ่ายรวมของครัวเรือน ค่าใช้จ่ายในการลงทุนภาคการเกษตร และค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตร ประมาณร้อยละ 40 และร้อยละ 17 ของค่าใช้จ่ายรวมของครัวเรือน ตามลำดับ

การจัดสรรเงินของครัวเรือน แม้ที่ครัวเรือนจะพึ่งพารายได้ส่วนใหญ่จากนอกภาคการเกษตร แต่รายได้ภาคการเกษตรก็ยังเป็นตัวชี้วัดสำคัญว่าในแต่ละปีสถานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนจะเป็นเช่นไร และเงินที่ถูกจัดสรรเพื่อนำไปใช้หนี้ส่วนใหญ่จะเป็นรายได้จากนอกภาคการเกษตร ส่วนรายได้จากภาคการเกษตรจะถูกนำไปใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ใช้หนี้ และหากเหลือพอก็จะเก็บไว้สำหรับลงทุนทำการเกษตรครั้งต่อไป

การเป็นหนี้ของครัวเรือน กว่าสามในสี่ของครัวเรือนทั้งหมดมีหนี้สินสะสม โดยเฉพาะครัวเรือนกลุ่มที่ 3 ปลูกข้าวและข้าวโพดที่เป็นหนี้ทุกครัวเรือน เมื่อพิจารณาโอกาสในการชำระคืนเงินกู้ พบว่าครัวเรือนกลุ่มที่ 2 ปลูกข้าวและผักสวนครัว และกลุ่มที่ 3 ปลูกข้าวและข้าวโพดเป็นกลุ่มที่น่าเป็นห่วงมากที่สุด เป็นกลุ่มที่มีความสามารถในการชำระหนี้ที่น้อยที่สุด มากกว่าครึ่งหนึ่งของครัวเรือนที่เป็นหนี้มีรายได้ไม่เพียงพอ

กับค่าใช้จ่าย แตกต่างจากครัวเรือนกลุ่มที่ 4 ปลูกข้าวและอ้อย แม้ว่าจะมีหนี้สินสะสมมาก แต่ก็มีความสามารถในการชำระคืนเงินกู้มากเช่นกัน

การลงทุนเพื่อการศึกษา การศึกษานับเป็นการลงทุนที่สำคัญที่สุดของครัวเรือนเกษตรกร เมื่อพิจารณาค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาเทียบกับรายได้รวมของครัวเรือน พบว่าครัวเรือนกลุ่มที่ 4 (มีรายได้รวมสูงที่สุด) มีค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษา ร้อยละ 7 ของรายได้รวมของครัวเรือน ในขณะที่ครัวเรือนกลุ่มที่ 5 (รายได้ภาคการเกษตรน้อยที่สุด) มีค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาสูงถึงร้อยละ 33 ของรายได้รวมของครัวเรือน จากการศึกษาพบว่ายิ่งเรียนในระดับที่สูงขึ้นค่าใช้จ่ายก็จะยิ่งมากขึ้น ครัวเรือนที่มีสมาชิกในครัวเรือนกำลังศึกษาอยู่ โดยเฉพาะในระดับปริญญาตรี จะไม่สามารถพึ่งพารายได้จากภาคการเกษตรเพียงแหล่งเดียว ครัวเรือนจะต้องมีแหล่งรายได้นอกภาคการเกษตรที่ใช้เป็นหลักประกันว่าลูกหลานจะได้เรียนหนังสือ ซึ่งรวมถึงการกู้ยืมเงินเพื่อใช้เป็นค่าใช้จ่ายในการศึกษา

การลงทุนซื้อสินทรัพย์ ปัจจุบันครัวเรือนเกษตรกรสามารถเข้าถึงการซื้อสินค้าเงินผ่อนมากขึ้น แม้จะทราบว่าสินค้าเงินผ่อนต้องจ่ายดอกเบี้ยในอัตราที่สูง แต่ก็จำเป็นต้องผ่อนเพราะถ้ารอเงินก้อนหรือซื้อเงินสดก็คงไม่มีโอกาสได้ซื้อ

การออมของครัวเรือน พฤติกรรมการออมของครัวเรือนแต่ละกลุ่มไม่แตกต่างกัน กล่าวคือส่วนใหญ่จะออมเงินกับสถาบันการเงินชุมชน ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ของชุมชน (กลุ่มสัจจะ กลุ่มผู้สูงอายุ และกลุ่มออม) และกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งจะเป็นการออมภาคบังคับเพื่อเป็นหลักประกันการกู้ยืมเงิน แม้ครัวเรือนกลุ่มที่ 3 ที่รายได้ต่ำและเป็นหนี้ ก็มีการออมเงินไม่ต่างจากกลุ่มอื่นๆ

ตารางที่ 23 สรุปการจัดการการเงินจำแนกตามแบบแผนการผลิต

ประเด็น	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยงสัตว์
ลักษณะของครัวเรือน	หัวหน้าครัวเรือนอายุมาก อยู่กับลูกหลานที่กำลังเรียนหนังสือ มีพื้นที่ 15 ไร่ เข้าถึงแหล่งน้ำได้ดี	หัวหน้าครัวเรือนอายุมาก อยู่กับลูกหลานที่กำลังเรียนหนังสือ มีพื้นที่ 12 ไร่ เข้าถึงแหล่งน้ำได้ดี	หัวหน้าครัวเรือนกำลังเข้าสู่วัยผู้สูงอายุ อยู่กับลูกหลานที่กำลังเรียนหนังสือ มีพื้นที่ 18 ไร่ แต่อยู่นอกเขตชลประทาน	หัวหน้าครัวเรือนอยู่ในวัยกลางคน อยู่กับลูกที่กำลังเรียนหนังสือ และต้องดูแลบิดาหรือมารดาที่อยู่ในวัยชรา พื้นที่ 13 ไร่	หัวหน้าครัวเรือนอายุมาก อยู่กับลูกหลานที่กำลังเรียนหนังสือ มีพื้นที่ 14 ไร่ มีรายได้เสริมจากการเลี้ยงสัตว์
การตัดสินใจเลือกรูปแบบการผลิตของครัวเรือน	<ul style="list-style-type: none"> ● การปลูกข้าวเป็นวิถีชีวิต ● ได้รับความช่วยเหลือจาก 	<ul style="list-style-type: none"> ● การปลูกผักเป็นรายได้เสริม เพิ่มสภาพคล่องให้ครัวเรือน 	<ul style="list-style-type: none"> ● อยู่นอกเขตชลประทาน ต้องปลูกพืชใช้น้ำน้อย 	<ul style="list-style-type: none"> ● อยู่นอกเขตชลประทาน ต้องปลูกพืชใช้น้ำน้อย 	<ul style="list-style-type: none"> ● เพิ่มความมั่นคงทางอาหารให้ครัวเรือน

ประเด็น	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยงสัตว์
	รัฐบาลกรณี เสียหาย	<ul style="list-style-type: none"> ● มีความสุข ได้ใช้เวลาว่างดูแลผัก 	<ul style="list-style-type: none"> ● ผลตอบแทนสูง แต่มีขั้นตอนการขายที่ยุ่งยาก 	<ul style="list-style-type: none"> ● ผลตอบแทนสูง แต่มีขั้นตอนการขายที่ยุ่งยาก 	
รายได้ของ ครัวเรือน	<ul style="list-style-type: none"> ● นาปรังแหล่งรายได้สำคัญ ● ฟังพารายได้นอกภาคการเกษตรในสัดส่วนที่มากที่สุด ● ฟังพาเงินส่งกลับมากที่สุด 	<ul style="list-style-type: none"> ● รายได้จาก การเกษตรมาก แต่รายได้นอกภาคการเกษตรน้อยที่สุด ทำให้รายได้รวมน้อยที่สุด 	<ul style="list-style-type: none"> ● รายได้จาก การเกษตรค่อนข้างน้อย เพราะผลผลิตไม่ดี 	<ul style="list-style-type: none"> ● รายได้สูงที่สุด มีรายได้นอกภาคการเกษตรสูงกว่ากลุ่มอื่น 2 เท่า ● ฟังพาเงินส่งกลับน้อยที่สุด 	<ul style="list-style-type: none"> ● รายได้จาก การเกษตรน้อยที่สุด ● ฟังพารายได้นอกภาคการเกษตรมาก
การจัดสรรเงิน รายได้ของ ครัวเรือน	<ul style="list-style-type: none"> ● เงินขายข้าวนาปีถ้าเหลือก็เอามาลงทุนทำนาปรัง ● เงินขายข้าวนาปรังไปใช้หนี้ และเอาไปลงทุนทำนาปี ● รับจ้างเพื่อเอามาใช้จ่ายในครัวเรือน ใช้หนี้และ บางครั้งก็ต้องกู้ 	<ul style="list-style-type: none"> ● เงินก้อนคือเงินจากการขายข้าว เอาไว้ใช้หนี้ ● ส่วนเงินที่เอาไว้ใช้จ่ายทุกวันมาจากการขายผัก ● มีเงินออมจากการขายผัก 	<ul style="list-style-type: none"> ● เงินขายข้าวได้ไม่มากเพราะทำนาปรังไม่ได้ แต่หากขายข้าวได้ก็เอามาใช้จ่ายในครัวเรือน ● เงินจากการขายข้าวโพดไม่มากเอามาใช้จ่ายในครัวเรือน ● รับจ้างเพื่อเอามาใช้หนี้ 	<ul style="list-style-type: none"> ● มีเงินเหลือจากการขายข้าวและอ้อย พอได้ใช้จ่ายในครัวเรือน ● บางครัวเรือนมีเงินเหลือพอที่จะนำไปลงทุนซื้อสินทรัพย์ 	<ul style="list-style-type: none"> ● เงินจากการขายข้าวเอาไว้ใช้จ่ายในครัวเรือนและลงทุนรอบถัดไป ● เงินที่ได้จากการเลี้ยงสัตว์เป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและแบ่งไว้ออม ● ขายข้าวได้เอาไปซื้อวัวมาเลี้ยง พอจะทำนาก็ขายวัวเอาเงินไปลงทุนทำนา
ครัวเรือนที่ รายได้ไม่	ร้อยละ 40.7	ร้อยละ 41.5	ร้อยละ 63.2	-	ร้อยละ 43.2

ประเด็น	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยงสัตว์
เพียงพอกับ รายจ่าย					
ครัวเรือนที่มีหนี้	ร้อยละ 75.0	ร้อยละ 75.5	ร้อยละ 100.0	ร้อยละ 75.0	ร้อยละ 79.2
ครัวเรือนที่มี ความสามารถใน การชำระหนี้	ร้อยละ 60.2	ร้อยละ 45.0	ร้อยละ 36.8	ร้อยละ 100.0	ร้อยละ 57.6
เงินลงทุนเพื่อ การศึกษา (ร้อยละของรายได้ รวมของครัวเรือน)	ร้อยละ 17	ร้อยละ 12	ร้อยละ 15	ร้อยละ 7	ร้อยละ 33
พฤติกรรม การออมเงิน	ออมภาคบังคับ ออมกับกลุ่มฅาปนกิจ				

ในภาพรวมเราสามารถแบ่งครัวเรือนออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีรายได้มากกว่ารายจ่าย และกลุ่มที่มีรายได้น้อยไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายของครัวเรือน (สามารถดูภาพประกอบได้ในภาคผนวก ข) อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่าครัวเรือนทั้งสองกลุ่มมีการก่อหนี้เพื่อรักษาระดับการบริโภค จะเห็นว่าการจัดการการเงินครัวเรือนเป็นไปตามทฤษฎีรายได้ถาวรในวงจรชีวิต ที่บุคคลจำเป็นต้องคาดการณ์รายได้ตลอดช่วงชีวิตเพื่อกำหนดระดับการบริโภคที่เหมาะสม การออมจะเกิดขึ้นเมื่อรายได้มากกว่าค่าใช้จ่ายในการบริโภค แต่เมื่อใดที่รายได้น้อยกว่าค่าใช้จ่ายเพื่อการบริโภค บุคคลจะนำเงินที่เก็บออมไว้มาใช้จ่าย หรือสามารถกู้ยืมเงินเพื่อรักษาระดับการบริโภคให้คงเดิม ประเด็นที่น่าสนใจคือการออมของครัวเรือนเกษตรกรที่มีรายได้ไม่แน่นอน บางครัวเรือนมีรายได้น้อยกว่ารายจ่าย ไม่ได้มีการสะสมทุน (ที่ดิน) แต่มีการก่อหนี้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้ไม่มีเงินออมใช้ในช่วงที่บุคคลมีอายุมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ในช่วงที่อายุมากครัวเรือนเกษตรกรสามารถพึ่งพารายได้จากเงินส่งกลับที่ลูกหลานส่งมาให้ รวมถึงเงินที่ได้รับการช่วยเหลือจากรัฐบาล รวมถึงเงินฅาปนกิจซึ่งเป็นเงินออมไว้ใช้หนี้ในระยะสุดท้ายของชีวิต

6.1.2 พฤติกรรมการก่อหนี้และการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือน

1) พฤติกรรมการก่อหนี้ของครัวเรือน

การเข้าถึงแหล่งเงินทุนไม่ใช่ปัญหาสำคัญของครัวเรือนเกษตรกรในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามคนที่มืช่วงอายุแตกต่างกันก็ยังมีมุมมองต่อการเป็นหนี้ที่แตกต่างกัน โดยคนในยุค Baby boomer (อายุ 56 ปีขึ้นไป) จะก่อหนี้เมื่อมีความจำเป็นเท่านั้น และเมื่อถึงเวลาจะรีบหาเงินมาชำระคืน ไม่อยากเป็นหนี้เพราะรู้สึกไม่สบายใจ กล่าวไว้ใช้หนี้ไม่หมดแล้วจะกลายเป็นภาระของลูกหลาน สำหรับคนใน Gen X (อายุ 41 – 55 ปี) มักจะเป็นหนี้เพราะต้องดูแลครอบครัว กู้มาเพื่อการศึกษาของบุตร ใช้จ่ายในครอบครัวและลงทุน มีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้อย่างต่อเนื่อง ส่วนคนใน Gen Y (อายุ 23 – 40 ปี) เนื่องจากภาระค่าใช้จ่ายที่มากขึ้นจึงทำให้ต้อง

ก่อนนี้ ทั้งนี้การก่อนนี้ไม่ได้นำกลัวตราบใดที่ยังสามารถหาเงินได้อยู่ ครอบครัวอยากได้อะไรก็ซื้อทำงานหาเงินใช้หนี้

เหตุผลในการก่อนนี้ของครัวเรือนไม่ต่างจากการศึกษาที่ผ่านมา กล่าวคือครัวเรือนก่อนนี้เนื่องจากเงินไม่พอใช้จึงจำเป็นต้องกู้ กู้เพื่อรักษาสีทึให้เท่าเทียมกับคนอื่น กระแสบริโภคนิยม และยืมแทนบุคคลอื่น ทั้งนี้วัตถุประสงค์ของการก่อนนี้ค่อนข้างหลากหลายตามความจำเป็นของแต่ละครัวเรือน โดยสามารถแบ่งการก่อนนี้ออกเป็น 2 ส่วน หนี้ที่ก่อให้เกิดรายได้ และหนี้ที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้

ความคาดหวังต่อรายได้ในอนาคตเป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการก่อนนี้ในปัจจุบัน ยกตัวอย่างเช่น ครัวเรือนยังคงก่อนนี้เพื่อมาลงทุนภาคการเกษตรแม้ว่ารายได้สุทธิภาคการเกษตรจะเป็นลบ เนื่องจากต้องการมีข้าวไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน และครัวเรือนยังมีความคาดหวังว่าในปีต่อไปอาจจะสามารถขายผลผลิตได้ในราคาดีและ/หรือได้ผลผลิตดี จึงตัดสินใจผลิตและก่อนนี้ แต่เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวหากปรากฏว่าผลผลิตราคาตกหรือเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ ก็อาจทำให้ครัวเรือนมีรายได้ไม่เพียงพอสำหรับการชำระหนี้ เช่นเดียวกับกรณีของการลงทุนเพื่อการศึกษานองบุตรหลาน ที่มีความคาดหวังว่าหลังจากที่บุตรหลานจบการศึกษาแล้วจะช่วยชำระหนี้หรือส่งเงินกลับมาให้

2) การบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือน

ครัวเรือนส่วนใหญ่ที่เป็นหนี้มักจะกู้เงินมากกว่า 1 แหล่ง ซึ่งหนึ่งในนั้นจะมีกองทุนหมู่บ้าน เนื่องจากเป็นแหล่งเงินทุนที่เข้าถึงง่าย ดอกเบี้ยต่ำ ค่อนข้างและมีการกู้ยืมมาอย่างต่อเนื่อง ธ.ก.ส. เป็นอีกแหล่งเงินกู้หนึ่งที่มีความสำคัญกับครัวเรือนเกษตรกร มีรูปแบบการกู้ทั้งระยะสั้นและระยะยาว และได้วงเงินกู้มากกว่ากองทุนหมู่บ้าน ทั้งนี้เนื่องจากมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน

โอกาสที่ครัวเรือนเกษตรกรจะหลุดพ้นจากการเป็นหนี้้นั้นค่อนข้างยาก เนื่องจากบางครัวเรือนชำระหนี้ด้วยรายได้จากภาคการเกษตรเป็นหลัก แต่เนื่องจากการทำเกษตรกรรมนั้นขึ้นอยู่กับสภาพดิน ฟ้า อากาศ ความไม่แน่นอนที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นปัญหาน้ำท่วม น้ำแล้ง หรือแม้แต่ว่าผลผลิตที่ผันผวนและต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นล้วนส่งผลกระทบต่อรายได้ของครัวเรือน ในขณะที่รายได้ไม่แน่นอนแต่รายจ่ายของครัวเรือนกลับเพิ่มสูงขึ้นทำให้ความสามารถในการจ่ายหนี้ลดลง เมื่อถึงเวลาลงทุนทำการเกษตรรอบใหม่ก็ไปกู้ยืมมาลงทุนเป็นหนี้วันเวียนไปตามวัฏจักรนี้ บางครัวเรือนก่อนนี้ใหม่เพื่อชำระหนี้เดิม ยกตัวอย่างเช่นในกรณีของกองทุนหมู่บ้าน มีการจ่ายหนี้คืนปีละหนึ่งครั้ง เมื่อครบกำหนด คนที่ไม่มีเงินก็จะพยายามหาเงินมาคืนให้ได้ ไม่ว่าจะเป็นการยืมญาติพี่น้อง การกู้ยืมจากแหล่งอื่นหรือแม้แต่ยอมกู้เงินนอกระบบที่มีดอกเบี้ยรายวันก็ตาม ทั้งนี้เพื่อที่จะรักษาสีทึในการกู้รอบต่อไป แม้กระทั่งครัวเรือนที่มีความสามารถในการชำระคืนเงินกู้ ก็ยังมีการก่อนนี้ต่อเนื่องและมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นในแต่ละปี นอกจากนี้การจ่ายคืนเฉพาะส่วนของดอกเบี้ยเงินกู้ ทำให้โอกาสในการหมดหนี้ของครัวเรือนต้องขยายเวลาออกไป และที่สำคัญมีครัวเรือนที่ปัจจุบันไม่เป็นหนี้ แต่คิดว่าในอนาคตอันใกล้จะต้องเป็นหนี้ เพราะรู้แล้วว่าต้องการนำเงินไปใช้ทำอะไร นับเป็น “หนี้ที่รอเวลา”

6.1.3 นโยบายที่เกี่ยวข้องกับการก่อนนี้ของครัวเรือน

การเข้าถึงบริการทางการเงินที่ง่ายขึ้น นับเป็นปัจจัยในลำดับแรกๆ ที่ทำให้เกษตรกรเริ่มเป็นหนี้ เช่น กองทุนต่างๆ ภายในชุมชนที่กู้ยืมขึ้น เพียงแค่สมัครเป็นสมาชิก และฝากเงินทุกเดือนตามข้อปฏิบัติของ กองทุนฯ ก็สามารถกู้เงินได้ อีกทั้งยังสามารถกู้ได้มากกว่า 1 กองทุน นอกจากนั้นยังกู้กับ ธ.ก.ส. ได้อีกทั้งเงินกู้ หมุนเวียนระยะสั้น ใช้บุคคลค้ำประกัน และเงินกู้เพื่อการลงทุนระยะยาว จากการแปลงสินทรัพย์เป็นทุน เอา ที่ดินไปเป็นหลักทรัพย์ค้ำประกันเงินกู้ ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าการเข้าถึงแหล่งเงินทุนที่หลากหลายนำมาซึ่งการเป็น หนี้สะสมที่นับวันยิ่งเพิ่มมากขึ้น ส่วนนโยบายการพักชำระหนี้ เป็นนโยบายที่ทำให้ความเข้มงวดทางการเงิน ของครัวเรือนเปลี่ยนแปลงไป แม้ว่าจะเป็นการที่มีเป้าหมายเพื่อช่วยเหลือครัวเรือนเกษตรกรที่ได้รับ ผลกระทบจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ แต่ในขณะเดียวกัน นโยบายการพักชำระหนี้ก็มีส่วนทำให้ครัวเรือนไม่ สามารถหลุดพ้นจากการเป็นหนี้ เพราะแม้แต่ครัวเรือนที่มีความสามารถในการชำระหนี้ก็สมัครเข้าร่วม โครงการพักชำระหนี้เช่นกัน

6.2 ข้อเสนอแนะ

6.2.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) ศึกษาความเป็นไปได้ของการปล่อยเช่าที่ดินเพื่อทำเกษตรแปลงรวม การทำงานในภาค การเกษตรเป็นการสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับครัวเรือน ทั้งนี้ครัวเรือนส่วนใหญ่กลับพึ่งพารายได้จาก นอกภาคการเกษตรสูงถึงร้อยละ 70 และมีบางครัวเรือนที่เป็นหนี้เนื่องจากการลงทุนในภาคการเกษตร โดยเฉพาะพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็กและอยู่นอกเขตชลประทาน เกษตรกรมักจะทำการเพาะปลูกพืชชนิดเดิม ในรูปแบบการผลิตแบบเดิม ทำให้ผลผลิตต่อไร่ไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก ปัญหาที่เกิดขึ้นก็เป็นปัญหาเดิมซ้ำๆ ดังนั้นนอกจากการปรับเปลี่ยนแบบแผนการผลิต อย่างที่สถาบันมูลนิธิปิดทองหลังพระฯ ได้ดำเนินการพัฒนา อาชีพโดยการแนะนำให้ปลูกพืชหลังนาแล้ว ผู้วิจัยเสนอให้มีการรวมแปลง (โดยเฉพาะที่ดินขนาดเล็ก) และ ปลูกพืชโดยมีการวางแผนและจำแนกการปลูกพืชตามโซน ครัวเรือนเกษตรกรมักมีที่ดินหลายแปลง อาจแบ่งพื้นที่ บางส่วน (ประมาณ 6 ไร่) ไว้ปลูกข้าวเพื่อการบริโภค และให้เช่าที่ดินในส่วนที่เหลือ ทั้งนี้เจ้าของที่ดินจะได้รับ ค่าตอบแทนเป็นค่าเช่าที่ดิน ซึ่งสามารถลดความผันผวนทางรายได้ของครัวเรือนเกษตรกร

2) ขยายการศึกษาภาคบังคับเป็นระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ในอดีตเหตุผลหลักของการ เป็นหนี้ของครัวเรือนคือเหตุผลด้านสุขภาพ แต่ด้วยระบบประกันสุขภาพถ้วนหน้าในปัจจุบัน ทำให้ความ จำเป็นในการก่อหนี้เพื่อการรักษาพยาบาลลดลงไปมาก หากพิจารณาข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเหตุผลหลักของ การก่อหนี้ในปัจจุบันเปลี่ยนเป็นการก่อหนี้เพื่อการศึกษาของบุตร ทั้งที่มีพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับ กำหนดให้พลเมืองไทยต้องจบการศึกษาอย่างน้อยที่สุดในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น แต่การศึกษาเป็นรากฐาน ของการพัฒนาคน ชุมชน และประเทศ ดังนั้นควรพิจารณาขยายการศึกษาภาคบังคับเป็นระดับมัธยมศึกษา ตอนปลาย เพื่อเตรียมความพร้อมเข้าสู่ตลาดแรงงานที่มีฝีมือสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาประเทศ

3) เพิ่มช่องทางและปรับวิธีการสื่อสารของสถาบันการเงินให้เข้าใจง่าย ครอบคลุม จาก การศึกษาพบว่าครัวเรือนเกษตรกรมีความคุ้นเคย และมักจะคล้อยตามคำแนะนำของพนักงานสถาบันการเงิน

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ธ.ก.ส. ดังนั้นควรมีการประชาสัมพันธ์ข้อมูลด้านต่างๆ อย่างครบถ้วนเพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจของครัวเรือนเกษตรกร ยกตัวอย่างเช่น

3.1) การประชาสัมพันธ์ข้อดีและข้อเสียของการจ่ายชำระคืนเฉพาะดอกเบี้ยให้ครัวเรือนได้รับทราบ เพื่อให้ครัวเรือนให้ความสำคัญกับการชำระหนี้เงินต้น กรณีที่ครัวเรือนไม่มีเงินก็สามารถจ่ายเฉพาะดอกเบี้ยได้ แต่ในกรณีที่ครัวเรือนมีความสามารถในการจ่ายก็ควรที่จะจ่ายเงินต้นพร้อมดอกเบี้ย

3.2) ประชาสัมพันธ์และสื่อสารให้ครัวเรือนเกษตรกรเข้าใจถึงระบบประกันภัยผลผลิตทางการเกษตร แม้ว่าในปัจจุบันจะมีโครงการประกันภัยผลผลิตทางการเกษตรให้กับครัวเรือนเกษตรกรอยู่แล้ว ยกตัวอย่างเช่น การประกันภัยข้าวนาปี ซึ่งมีทั้งการประกันภัยขั้นพื้นฐานและประกันภัยส่วนเพิ่ม โดยแบ่งตามระดับความเสี่ยง ซึ่งรัฐบาลอุดหนุนค่าเบี้ยประกันภัยบางส่วน และเกษตรกรจ่ายสมทบในส่วนที่เหลือ แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ ไม่ได้ศึกษาในรายละเอียดมากนัก บางพื้นที่เป็นพื้นที่น้ำแล้งน้ำท่วมซ้ำซาก อาจเป็นการดีกว่าหากซื้อประกันภัยส่วนเพิ่ม ซึ่งจากการสัมภาษณ์เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ทราบรายละเอียดของการซื้อประกันภัย ซื้อตามคำแนะนำของพนักงานธนาคารเท่านั้น

4) พัฒนาผลิตภัณฑ์ทางการเงินสำหรับรายย่อย (Micro Finance) ให้มีความหลากหลายมากขึ้น ทั้งด้านการประกันภัยและการออม มากกว่าการมุ่งเน้นด้านสินเชื่อเพียงอย่างเดียว

4.1) ผลิตภัณฑ์ทางการด้านการประกันภัย (Micro-insurance) ยกตัวอย่างเช่น หากเกษตรกรเลือกที่จะปลูกข้าวนาปีจะต้องจ่ายเบี้ยประกันที่สูงขึ้นเพื่อรับเงินชดเชยที่คุ้มกับต้นทุนการเพาะปลูก เนื่องจากการลงทุนในหน้าฝนมีความเสี่ยงมากกว่าหน้าแล้ง เพราะหน้าแล้งยังสามารถจัดการสูบน้ำเข้านาได้

4.2) ผลิตภัณฑ์ทางการออมทั้งระยะสั้นและระยะยาว จากการศึกษาพบตัวอย่างของการออมระยะสั้นที่มีการปันผลและคืนเงินทุกๆ 2 ปี ซึ่งเป็นตัวอย่างของการออมที่เกษตรกรค่อนข้างพึงพอใจ เนื่องจากเกิดความรู้สึกว่าเงินที่ออมนั้นเป็นเงินออมของตัวเอง เป็นช่องทางที่จะทำให้มีเงินก้อนไว้ใช้จ่ายยามฉุกเฉิน เงินออมนี้เป็นเงินออมที่สามารถนำออกมาใช้ได้ตอนยังมีชีวิต (ไม่เหมือนฌาปนกิจที่ออมไว้ให้ลูก จะได้ใช้เมื่อตัวเองเสียชีวิต) และที่สำคัญยังเป็นการลดปัญหาความไม่โปร่งใสของกองทุนฯ ได้ในระดับหนึ่ง สำหรับการออมระยะยาวนั้น จากการที่เกษตรกรแต่ละคนเข้าร่วมเป็นสมาชิกกองทุนฌาปนกิจทั้งในระดับหมู่บ้าน ระดับตำบล และมีบางครัวเรือนที่เข้าร่วมกองทุนในระดับจังหวัด แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการออมของเกษตรกรในระดับหนึ่ง หากมีการสื่อสารประชาสัมพันธ์ให้ทราบถึงผลิตภัณฑ์ทางการเงินที่ให้ประโยชน์มากกว่าการได้รับเงินชดเชยเมื่อเสียชีวิตเท่านั้น จะส่งผลให้ระดับการออมในระบบสถาบันการเงินของเกษตรกรเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการออมแบบที่มีเงินปันผล

6.2.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษารั้งต่อไป

1) เนื่องจากครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างส่วนใหญ่มีรายได้หลักจากการปลูกข้าว และรายได้รองจากการปลูกพืชชนิดต่างๆ ที่มีแบบแผนการเพาะปลูก/การผลิตที่แตกต่างกัน เช่น ข้าวโพด ฝัก อ้อย และเลี้ยง

สัตว์ ดังนั้นการที่จะพิจารณาเปรียบเทียบระหว่างครัวเรือนที่มีแบบแผนการผลิตที่แตกต่างกันได้อย่างชัดเจนมากขึ้น ในการศึกษาครั้งต่อไปควรเลือกครัวเรือนตัวอย่างที่มีรายได้หลักจากการปลูกพืชชนิดต่างๆ เพื่อให้เห็นภาพของ ความแตกต่างระหว่างครัวเรือนที่มีแบบแผนการผลิตที่แตกต่างกัน และอาจมีการพิจารณากลุ่มของพนักงาน ธนาคาร (โดยเฉพาะ ธ.ก.ส.) เป็นกลุ่มตัวอย่างเพิ่มเติม เนื่องจากเป็นกลุ่มที่ใกล้ชิดกับเกษตรกร อาจมีมุมมอง ต่อการเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรในแง่มุมที่แตกต่างออกไป

2) จากการศึกษาพบว่าราคาข้าวเป็นปัจจัยสำคัญที่สะท้อนรายได้ของครัวเรือน แม้ว่าครัวเรือนจะพึ่งพารายได้ส่วนใหญ่มาจากนอกภาคการเกษตร ปีที่ราคาข้าวสูงจะแสดงถึงกระแสเงินที่ครัวเรือนได้รับเข้ามามากขึ้น จึงควรมีการศึกษารูปแบบการใช้จ่ายเงินทั้งในด้านการซื้อสินทรัพย์ทางการเกษตร และการจ่ายหนี้คืนเงินกู้ เพื่อตอบคำถามที่ว่าครัวเรือนเกษตรกรมีรายได้ไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายจนทำให้ไม่สามารถผ่อนชำระคืนเงินกู้ได้ หรือครัวเรือนเกษตรกรมีวินัยทางการเงินที่เปลี่ยนแปลงไป แม้ว่าจะสามารถจ่ายคืนเงินกู้ได้ แต่ก็ยังคงชำระคืนเพียงแค่ออกเบี้ยเท่านั้น

เอกสารอ้างอิง

- ชนิษฐา วนะสุข, จุฬารัตน์ โฆษะโก, และภาวนิศร์ ชวัลลี. 2557. **หนี้ครัวเรือนกับเศรษฐกิจภาคใต้**. ธนาคารแห่งประเทศไทย.
- จารุวรรณ บุญสมบัติ. 2557. **บัตรสินเชื่อเกษตรกร ช่วยเหลือ หรือ สร้างหนี้สินให้เกษตรกร**. บทความโครงการเศรษฐกิจทัศน์ ธนาคารแห่งประเทศไทย
- ชญาณิชฐ์ □ สังกีโ. 2560. **วิธีการก □ หนี้ในระบบด้วยการขายฝากของเกษตรกรในจังหวัดอุดรธานี**. รัฐประศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น □.
- เขาวนา เพชรรัตน์, พรรธชาดา โพธิ์เขต, และเบญจพร เชื้อนสูงศ์. 2562. **“รูปแบบการผลิตเกษตรกรขอ ครัวเรือนไทยในชนบท จากข้อมูล Townsend Thai Data”**. aBRIDGED, 10/2019.
- นภา ศรีนวล. 2554. **มูลเหตุการณืเป็นหนี้ในระบบของเกษตรกร อำเภอปลาปาก จังหวัดนครพนม**. เกษตรศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- นราพงศ์ ศรีวิศาล, วาสิณี จันทร์ธรร, อาชวี ปวีณวัฒน์, และไพรุส อับดุลเลาะห์. 2561. **“มองโครงสร้าง ประชากรของครัวเรือน ไทยในชนบทผ่านข้อมูล Townsend Thai Monthly Survey”**. aBRIDGED, 18/2018.
- นัคมน์ อ่อนพุทธา. 2561. **การจัดการการเงินในครัวเรือนของประชาชน ในเขตตำบลฟ้าหยาด อำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร**. บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ
- เพลิน สุขมา. 2551. **บทบาทธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส) ช่วง พ.ศ. 2540-2550 ในการสนองนโยบายของรัฐบาลด้านเกษตรกร**. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขา เศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. 2558. **โครงการศึกษาภาวะหนี้สินเกษตรกรและแนวทางการปรับปรุงศักยภาพ การดำเนินงานกองทุนในกำกับดูแลของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์**. มูลนิธิ สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- ฤทัยรัตน์ ดวงชื่น. 2558. **ปัจจัยที่ส่งผลต่อศักยภาพการชำระหนี้ของลูกค้าเงินกู้ธนาคารเพื่อการเกษตรและ สหกรณ์ สาขาจอมบึง จังหวัดราชบุรี**. บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ยุพิน พงษ์ทอง. (4 กุมภาพันธ์ 2563). **‘สุขภาพการเงิน’เกษตรกรไทย ผจญปัญหาหนี้พุ่ง 47%. กรุงเทพธุรกิจ**.
- ลลิตา บุคดา. 2559. **หนี้ภาคครัวเรือนกับวัฏจักรธุรกิจไทย**. การค้นคว้าอิสระ เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต คณะ เศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- วณิชชา ฌรงค์ชัย และรักชนก ชำนาญมาก. 2562. “ทุนในการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรเขตเมืองอำเภอกะนวน จังหวัดขอนแก่น”. วารสารศิลปะศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่, 11(1), 190-198.
- ศูนย์วิจัยธุรกิจและเศรษฐกิจอีสาน. 2558. **โครงการติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเล็งเปือย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จ.กาฬสินธุ์**. รายงานฉบับสมบูรณ์. ขอนแก่น: คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ศูนย์วิจัยธุรกิจและเศรษฐกิจอีสาน. 2561. **โครงการติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเล็งเปือย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จ.กาฬสินธุ์ ระยะที่ 2**. รายงานฉบับสมบูรณ์. ขอนแก่น: คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สรา ชื่นโชคสันต์, สุพริศร์ สุวรรณิก และธนัชพร สุขสุเมฆ. 2562. “หนี้ครัวเรือนไทย: ข้อเท็จจริงที่ได้จาก BOT-Nielsen Household Financial Survey”. บทความสายนโยบายการเงิน ธนาคารแห่งประเทศไทย, (143), 2-12.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2557. **การศึกษาหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกรและขนาดเงินกู้ที่เหมาะสม**. เอกสารวิจัยเศรษฐกิจการเกษตร เลขที่ 121. สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2559. **การศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อรายได้ รายจ่าย การออม หนี้สิน ปัจจัยที่กำหนดการตัดสินใจก่อหนี้และความต้องการกู้ของครัวเรือนเกษตรกร**. สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. <http://www.oae.go.th/view/1/ภาวะการเศรษฐกิจสังคมครัวเรือนและแรงงานเกษตร/TH-TH> (สืบค้นเมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม 2562).
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2560. **หนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร พ.ศ. 2558**. กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2561. **การสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ. 2560**. สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2562. **สรุปผลสำรวจภาวะการทำงานของประชากร (เดือนเมษายน 2562)**. สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2547. **รายงานการประเมินนโยบายเศรษฐกิจรากหญ้าและหลักประกันสังคม**. สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สุธิดา สองสีดา. 2548. **การจัดการหนี้ของครัวเรือนชนบท จังหวัดขอนแก่น**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร มหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาการพัฒนาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุพริศร์ สุวรรณิก, โสมรศมี จันทร์รัตน์, ชนกานต์ ฤทธิพนธ์, และกฤษฎ์เลิศ สัมพันธ์รักษ์. 2560. “เศรษฐศาสตร์การเงินในครัวเรือนไทย: สแกน(พฤติ)กรรม ผ่าน 5 ฐานข้อมูล”. aBRIDGEd, 13/2017.

โสมรัมย์ จันทรัตน์, วิษณุ อรรถวานิช, และบุญธิดา เสี่ยงมเนตร. 2561. “จุลทรรศน์ภาคเกษตรไทยผ่านข้อมูลทะเบียนเกษตรกรและสำมะโนเกษตร”. aBRIDGEd, 9/2018.

MGR Online. 2548. **ขอตเกิ้ล็ด “ประขานิยม” ผลงานสร้างภาพลวงตา.** คั่นเมื่อ 1 พฤศจิกายน 2562, จาก <https://mgronline.com/specialscoop/detail/9480000178500>

Grudin, J. & Pruitt, J. (2002). Personas, participatory design, and product development: An infrastructure for engagement. Proc. PDC 2002, 144-161.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ตารางภาคผนวกแสดงการวัดการกระจายของข้อมูล

ตารางภาคผนวกที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของครัวเรือนตัวอย่าง

ข้อมูล	หน่วย	กลุ่มของครัวเรือน					
		ภาพรวม	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยงสัตว์
จำนวนครัวเรือนตัวอย่าง	ครัวเรือน	469	268	53	19	4	125
อายุของหัวหน้าครัวเรือน	ปี	60	60	62	58	48	63
ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.		8.5	9.5	7.5	5.8	10.3	8.5
จำนวนสมาชิกในครัวเรือน	คน	4	4	4	4	5	4
ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.		1.0	1.0	1.5	1.0	0.4	1.0
ร้อยละของครัวเรือนที่มีสมาชิกกำลังเรียนหนังสือ	ร้อยละ	66	65	70	84	100	62
จำนวนสมาชิกที่กำลังเรียนหนังสือ	คน	1	1	1	1	2	1
ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.		1.0	0.6	1.0	0.5	0.0	0.5
พื้นที่ทางการเกษตรที่ถือครอง	ไร่	15	15	12	18	13.5	14
ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.		6.5	7.5	5.5	6.3	4.5	6.5

ตารางภาคผนวกที่ 2 มูลค่าการผลิตและค่าใช้จ่ายภาคการเกษตรของครัวเรือน (หน่วย: บาทต่อปี)

ข้อมูล	กลุ่มของครัวเรือน					
	ภาพรวม	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยงสัตว์
1. มูลค่าการผลิตภาคการเกษตรทั้งหมด (1.1+1.2)	61,000	59,500	67,250	67,420	111,020	57,900
ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.	39,100	43,565	33,425	33,638	20,364	29,490
1.1 รายได้ภาคการเกษตร	35,000	32,600	49,480	36,900	86,600	30,800
ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.	37,430	45,250	30,800	28,513	12,520	31,550
1.2 มูลค่าการบริโภคผลผลิตของตนเอง	19,140	19,195	14,700	22,940	17,900	19,800
ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.	11,000	11,000	11,000	8,648	9,954	8,690
2. รายจ่ายภาคการเกษตร	39,850	40,625	37,860	42,950	57,677	39,260
ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.	18,840	20,408	13,010	13,068	12,771	18,280
3. ส่วนต่างระหว่างรายได้ภาคการเกษตรและรายจ่ายภาคการเกษตร (1.1 - 2)	-1,310	-4,210	8,660	-7,240	28,924	-1,180

ข้อมูล	กลุ่มของครัวเรือน					
	ภาพรวม	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยงสัตว์
ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.	24,540	24,041	21,108	20,567	3,699	18,750
4. ส่วนต่างระหว่างมูลค่าผลผลิตภาค การเกษตรทั้งหมดและรายจ่ายภาค การเกษตร (1 - 2)	19,600	17,777	35,270	15,700	47,885	17,700
ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.	27,088	27,822	23,570	18,892	4,124	21,845

ตารางภาคผนวกที่ 3 รายได้รวมของครัวเรือน ปี 2561

ข้อมูล	กลุ่มของครัวเรือน					
	ภาพรวม	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยง สัตว์
รายได้รวมของครัวเรือน ^a (1+2+3) (หน่วย: บาทต่อปี)	149,920	157,200	117,320	147,800	288,820	142,800
ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.	90,450	88,456	90,000	85,448	112,435	90,520
1. รายได้ภาคการเกษตร	35,000	32,600	49,480	36,900	86,600	30,800
ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.	37,430	45,250	30,800	28,513	12,520	31,550
2. รายได้นอกภาคการเกษตร	96,000	99,600	54,600	43,200	207,200	102,400
ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.	65,000	61,350	55,400	71,299	107,375	61,800

ตารางภาคผนวกที่ 4 เงินส่งกลับจากสมาชิกในครัวเรือนที่ออกไปทำงานนอกพื้นที่ ปี 2561

ข้อมูล	กลุ่มของครัวเรือน					
	ภาพรวม	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยง สัตว์
จำนวนครัวเรือนที่ได้รับเงินส่งกลับ	237	132	30	10	1	64
ร้อยละของครัวเรือนที่ได้รับเงินส่งกลับ	50.5	49.3	56.6	52.6	25.0	51.2
จำนวนเงินส่งกลับ (บาทต่อปี)	36,000	45,000	30,000	35,500	20,000	29,500
ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.	21,000	22,125	24,750	15,375	0	12,825
ร้อยละของเงินส่งกลับต่อรายได้รวม	27.7	33.4	29.7	29.4	14.0	20.8
ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.	18.7	20.6	20.1	22.0	0.0	12.5

ตารางภาคผนวกที่ 5 ข้อมูลรายได้และค่าใช้จ่ายของครัวเรือน ปี 2561 (หน่วย: บาทต่อปี)

ข้อมูล	กลุ่มของครัวเรือน					
	ภาพรวม	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยงสัตว์
1. รายได้รวม	149,920	157,200	117,320	147,800	288,820	142,800
<i>ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.</i>	<i>90,450</i>	<i>88,456</i>	<i>90,000</i>	<i>85,448</i>	<i>112,435</i>	<i>90,520</i>
2. รายจ่ายรวม	126,340	127,560	114,000	115,540	146,940	124,560
<i>ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.</i>	<i>49,725</i>	<i>49,407</i>	<i>56,717</i>	<i>51,836</i>	<i>11,604</i>	<i>44,990</i>
2.1 ภาคการเกษตร	39,850	40,625	37,860	42,950	57,677	39,260
<i>ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.</i>	<i>18,840</i>	<i>20,408</i>	<i>13,010</i>	<i>13,068</i>	<i>12,771</i>	<i>18,280</i>
2.2 อุตสาหกรรม	43,650	45,252	34,590	46,140	62,310	42,600
<i>ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.</i>	<i>17,727</i>	<i>16,883</i>	<i>14,739</i>	<i>18,758</i>	<i>14,040</i>	<i>18,351</i>
2.3 การศึกษา	14,400	16,300	12,500	15,000	15,110	11,600
<i>ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.</i>	<i>17,000</i>	<i>18,550</i>	<i>16,900</i>	<i>8,700</i>	<i>5,483</i>	<i>14,750</i>
2.4 การรักษาพยาบาล	120	75	80	240	234	200
<i>ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.</i>	<i>350</i>	<i>300</i>	<i>400</i>	<i>323</i>	<i>401</i>	<i>435</i>
2.5 ซื้และซ่อมแซมสินทรัพย์	2,000	1,950	1,000	4,000	1,000	3,200
<i>ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.</i>	<i>5,000</i>	<i>5,563</i>	<i>1,850</i>	<i>3,900</i>	<i>5,750</i>	<i>5,250</i>
3. รายได้ที่ใช้จ่ายได้จริง (1 - 2)	19,300	24,345	12,840	-27,819	126,124	22,026
<i>ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.</i>	<i>69,600</i>	<i>64,570</i>	<i>69,600</i>	<i>82,245</i>	<i>92,952</i>	<i>75,780</i>

ตารางภาคผนวกที่ 6 ภาระหนี้สินของครัวเรือนและความสามารถในการชำระหนี้ ปี 2561

ข้อมูล	กลุ่มของครัวเรือน					
	ภาพรวม	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยงสัตว์
ภาระหนี้สินของครัวเรือน						
จำนวนครัวเรือนที่มีหนี้	362	201	40	19	3	99
ร้อยละของครัวเรือนที่มีหนี้	77.2	75.0	75.5	100.0	75.0	79.2
หนี้สินสะสม (บาท)	168,553	150,000	110,000	300,000	300,000	200,000
<i>ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.</i>	<i>125,000</i>	<i>125,000</i>	<i>134,375</i>	<i>112,500</i>	<i>258,224</i>	<i>122,500</i>
ความสามารถในการชำระหนี้ของครัวเรือน						
จำนวนครัวเรือนที่มีความสามารถในการชำระหนี้	206	121	18	7	3	57
ร้อยละของครัวเรือนที่มีความสามารถในการชำระหนี้	56.9	60.2	45.0	36.8	100.0	57.6

ข้อมูล	กลุ่มของครัวเรือน					
	ภาพรวม	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยงสัตว์
ภาระหนี้สินของครัวเรือน						
ความสามารถในการชำระหนี้ (บาทต่อปี)	20,110	30,102	-8,295	-27,819	211,457	30,884
<i>ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.</i>	76,482	68,290	63,025	82,245	57,905	76,472

ตารางภาคผนวกที่ 7 ลักษณะของครัวเรือนที่ไม่มีหนี้สินสะสม ปี 2561

ข้อมูล	หน่วย	กลุ่มของครัวเรือน					
		ภาพรวม	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยงสัตว์
จำนวนครัวเรือนที่ไม่มีหนี้	ครัวเรือน	107	67	13	0	1	26
อายุของหัวหน้าครัวเรือน	ปี	62	63	61		40	60
<i>ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.</i>		8	10	5		0	9
จำนวนสมาชิกในครัวเรือน	คน	4	4	4		5	4
<i>ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.</i>		1	1	1		0	1
จำนวนสมาชิกที่กำลังเรียนหนังสือ	คน	1	1	1		2	1
<i>ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.</i>		1	1	1		0	1
พื้นที่ทางการเกษตรที่ถือครอง	ไร่	14	14	13		17	14
<i>ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.</i>		6	7	3		0	4
รายได้สุทธิภาคการเกษตร	บาทต่อปี	-3,820	-7,012	33,360		23,090	-2,718
<i>ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.</i>		24,825	25,398	24,460		0	13,244
ส่วนต่างระหว่างรายได้รวมและ รายจ่ายรวม	บาทต่อปี						
<i>ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.</i>		17,725	7,730	39,962		40,790	16,695
<i>ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.</i>		55,259	61,784	42,558		0	41,603
เงินออมสะสม	บาท	3,420	3,420	3,960		0	2,850
<i>ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.</i>		4,918	5,190	7,990		0	3,700

ตารางภาคผนวกที่ 8 ค่าใช้จ่ายด้านการศึกษา จำแนกตามระดับการศึกษา ปี 2561 (หน่วย: บาท)

ค่าใช้จ่ายด้านการศึกษา	ประถมศึกษา	ม.ต้น	ม.ปลาย	ปวช/ปวส	ปริญญาตรี
ค่าเทอม	0	200	1,500	2,250	24,000
<i>ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.</i>	400	1,250	5,375	2,813	11,250
ค่าอาหารและค่าขนม	10,800	18,000	18,000	21,000	40,000

ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.	5,400	6,125	13,388	7,388	25,725
ค่าอุปกรณ์การเรียน และค่าใช้จ่าย เกี่ยวเนื่องกับการศึกษา เช่น ค่ารถ รับส่ง ค่าเรียนพิเศษ เป็นต้น	325	400	1,750	1,850	0
ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.	1,695	1,334	2,125	1,625	500
รวมทั้งสิ้น	14,400	21,400	27,200	33,250	60,000
ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.	8,681	9,578	15,913	9,213	30,375

ตารางภาคผนวกที่ 9 ข้อมูลเงินออมสะสมของครัวเรือน ณ ปี 2561

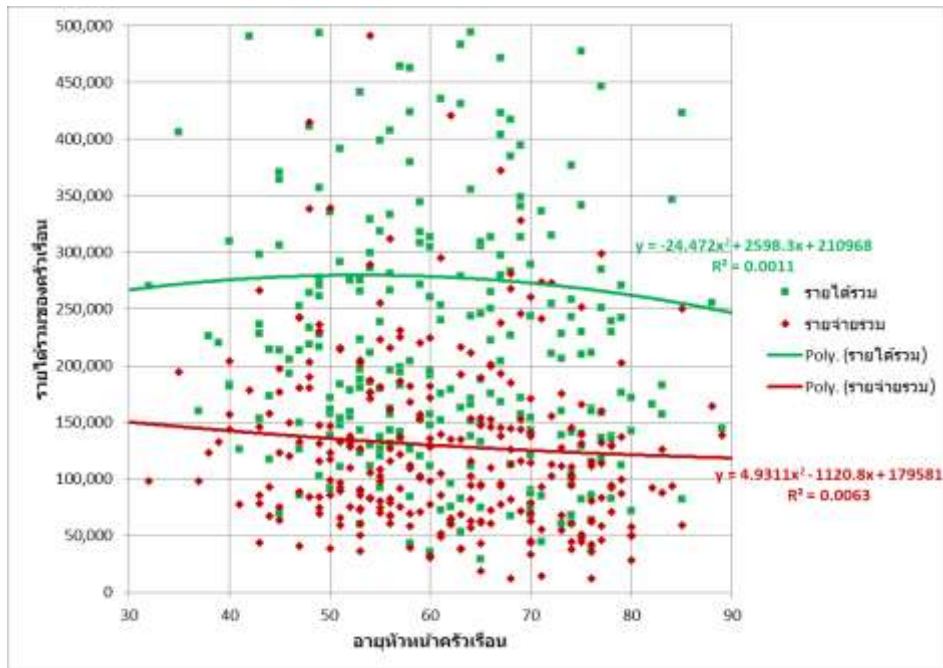
ข้อมูล	กลุ่มของครัวเรือน					
	ภาพรวม	กลุ่มที่ 1 ข้าว	กลุ่มที่ 2 ข้าวและ ผัก	กลุ่มที่ 3 ข้าวและ ข้าวโพด	กลุ่มที่ 4 ข้าวและ อ้อย	กลุ่มที่ 5 ข้าวและ เลี้ยงสัตว์
จำนวนครัวเรือนที่มีเงินออม	299	170	36	16	2	75
สัดส่วนของครัวเรือนที่มีเงินออม	63.8	63.4	67.9	84.2	50.0	60.0
เงินออมสะสม (บาท)	2,900	2,580	4,120	3,690	240	2,400
ส่วนเบี่ยงเบนควอร์ไทล์ Q.D.	5,675	5,539	5,900	8,540	255	5,675

ภาคผนวก ข

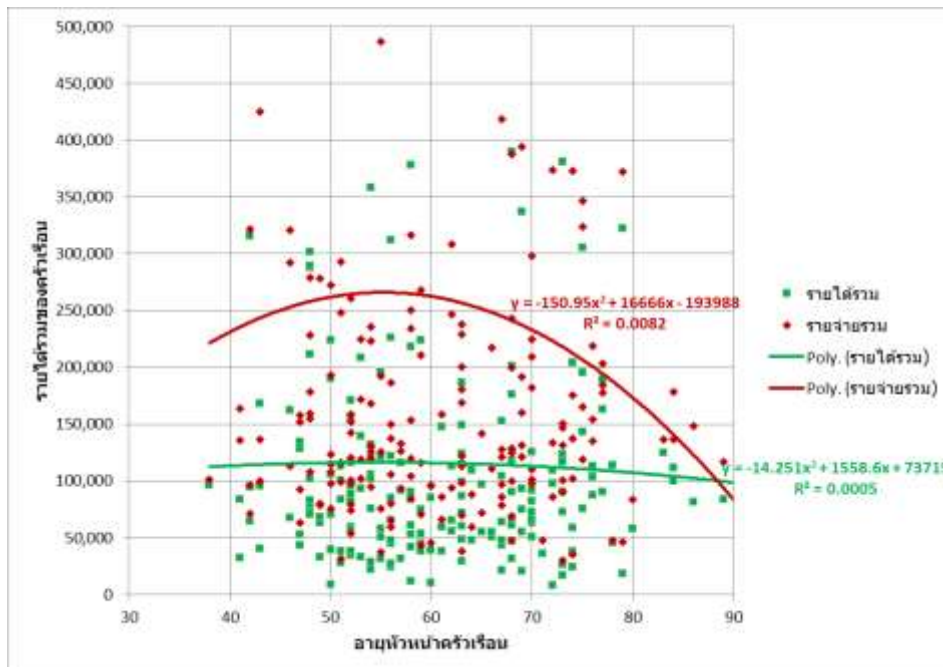
ความสัมพันธ์ระหว่างรายได้ รายจ่าย หนี้สินสะสมของครัวเรือน

และอายุของหัวหน้าครัวเรือน

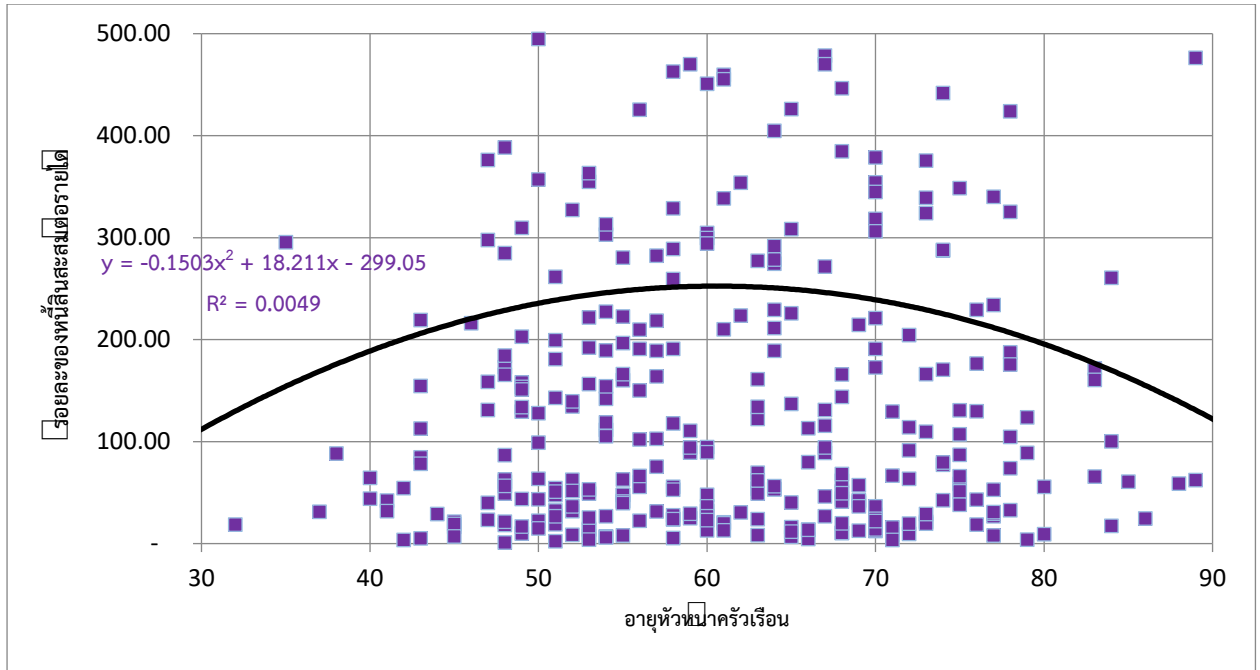
ภาพภาคผนวกที่ 1 คร้วเรือนที่รายได้รวมมากกว่ารายจ่ายรวม

ภาพภาคผนวกที่ 2 คร้วเรือนที่รายได้รวมน้อยกว่ารายจ่ายรวม

ภาพภาคผนวกที่ 3 ร้อยละของหนี้สินสะสมต่อรายได้

รายชื่อคณะผู้จัดทำ

หัวหน้าโครงการ

ชื่อนามสกุล	ผศ.ดร.ศิวาพร ฟองทอง
หน่วยงานสังกัด	คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
สถานที่ติดต่อ	123 คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น อ.เมือง จ.ขอนแก่น 40002
เบอร์โทรศัพท์/โทรสาร	081-489-5098
E-mail	fsiwap@kku.ac.th

ผู้ช่วยนักวิจัย

ชื่อนามสกุล	น.ส.รพีพรรณ แคนลาด
หน่วยงานสังกัด	
สถานที่ติดต่อ	123/2008 หมู่ที่ 16 ต.ในเมือง อ.เมืองขอนแก่น จ.ขอนแก่น
เบอร์โทรศัพท์/โทรสาร	091-065-3579
E-mail	Rapeepan_k@kkumail.com